

Diskuse

Řeč obžaloby namísto nezaujatých argumentů *Nad prvním pokusem o odbornou biografii Stepana Bandery*

Luboš Veselý

Jméno Stepana Bandery (1909–1959) vyvolává velké vášně a zarputilé polemiky již řadu let. V poslední době tomu není jinak ani v Česku a i zde se setkáváme se třemi zásadními problémy, které psaní a diskuse o této významné a mýty opředěné osobnosti ukrajinských dějin charakterizují. Odhlédneme-li od skutečnosti, že se dostává Banderovi, jeho souputníkům a následovníkům – alespoň na východ od bývalé železné opony – více pozornosti od politiků než historiků, je prvním z nich přetrvávající nálepkování ve stylu „padouch“, nebo naopak „hrdina“. To se zrodilo již za jeho života a zůstává v platnosti i téměř šedesát let po jeho zavraždění. Nejen v politických a publicistických textech, ale i v odborných pracích tak přetrvává snášení argumentů pro jednu, či druhou variantu na úkor snahy popsat Banderův význam v dějinách Ukrajiny i středovýchodní Evropy a zasadit jeho činy a odkaz do širšího kontextu.

Zadruhé se povětšinou setkáváme s etnocentrickým přístupem, což v hodnocení člověka, který sám usiloval o vznik ukrajinského národního státu, kde nemělo být místo pro Poláky, Rusy a Židy, sice nepřekvapuje, ale vede k jednostranným výkladům událostí a nepomáhá skutečnému historickému poznání. Navíc, což je třetí úskalí, se spory o Banderu většinou ani tak netýkají jeho osoby, ale spíše Organizace ukrajinských nacionalistů (*Orhanizacija Ukrajinskich Nacionalistiv* – OUN), Ukrajinské

povstalecké armády (*Ukrajinska Povstanska Armija* – UPA), ukrajinského nacionalismu obecně a toho, co Stepan Bandera symbolizuje. Pro velkou část Ukrajinců je hrdinou, který bojoval za nezávislý ukrajinský stát, byl vězněm polských žalářů a nacistického koncentračního tábora a v exilu jej zavraždil agent sovětského Výboru pro státní bezpečnost (*Komitět gosudarstvennoj bezopasnosti* – KGB). Pro Poláky je většinou teroristou, jenž zosnoval vraždu ministra vnitra předválečného Polska Bronisława Pierackého, a představitelem hnutí, jež v letech 1943 a 1944 organizovaně vyvraždilo na sto tisíc Poláků na Volyni a v Haliči. Rusové Banderu dodnes vesměs mají za zrádce (byť nikdy nebyl sovětským občanem ani nežil na sovětském území), kolaboranta, fašistu, nacionalistu a agenta západních rozvědek, jenž je zosobněním všech těch obyvatel Ukrajiny, kteří se snažili či snaží odtrhnout toto území od východní říše a vymanit je z vlivu Moskvy. Pro Židy je pak často ztělesněním holokaustu, byť sám strávil roky 1942 až 1944 v koncentračním táboře Sachsenhausen a oba jeho bratři byli zavražděni v Osvětimi.

Je s podivem, že historiografie se tak význačné a rozporuplné osobnosti zatím věnovala minimálně. Jakkoliv „banderovci“ byli vděčným námětem komunistické propagandy v Sovětském svazu, Polsku i Československu, jméno a osudy Stepana Bandery byly většinou zamlčovány. Naopak na západě Ukrajiny a v ukrajinském exilu se z generace na generaci předávala jeho životní legenda. Dnes je na Ukrajině nejrozšířenější jeho populárně-naučná biografie *Stepan Bandera: Člověk a mýtus* z pera spisovatelky Halyny Hordasevyčové (1935–2001), která tam v roce 2015 vyšla již v pátém vydání (v nákladu 3500 výtisků).¹ Byť je doplněna řadou dokumentů a seznamem použité literatury, nesplňuje vědecké standardy a jedná se o práci spíše publicistickou, psanou z ukrajinské perspektivy, již autorka věnovala „všem, kteří padli v boji za svobodu Ukrajiny“. Vydavatelům ale nelze upřít snahu představit různé pohledy na Banderův život a odkaz, když text životopisu doplnili o články několika historiků (bohužel rovněž bez poznámkového aparátu). Banderu jako bojovníka za svobodu proti bolševismu představuje v krátké životopisné črtě ukrajinský historik Volodymyr Serhijčuk v úvodu rozsáhlé edice dokumentů sovětských bezpečnostních orgánů týkajících se Banderovy osoby, která vyšla v Kyjevě v roce 2009.² Mladý ukrajinský historik Mykola Posivnyč vydal v roce 2008 stručnou práci *Stepan Bandera: Život zasvěcený svobodě*,³ jež vyšla v rozšířené podobě opět v roce 2015. Představuje Banderu jako „patriota, organizátora a představitele osvobozeneckého hnutí“, jenž je „vzorem pro dnešní mladou generaci“. V hagiografickém duchu se nese i dvoudílná publikace *Stepan Bandera – symbol národa*, kterou vydal v roce 1996 ve Lvově veterán Organizace ukrajinských nacionalistů a někdejší

1 HORDASEVYČ, Halyna: *Stepan Bandera: Ljudyna i mif*. Kyjiv, KM Publishing 2015 (5., doplněné vydání).

2 SERHIJČUK, Volodymyr (ed.): *Stepan Bandera u dokumentach raďanskyh orhaniv deržavnoj bezpeky (1939–1959)* [Stepan Bandera v dokumentech sovětských orgánů státní bezpečnosti]. Kyjiv, PP Serhijčuk 2009.

3 POSIVNYČ, Mykola: *Stepan Bandera: Žyttja, prysvjačene svobodi*. Toronto – Lviv, Litopys UPA 2008.

vedoucí jejího referátu propagandy, dlouholetý politický vězeň Petro Dužyj.⁴ Součástí rozsáhlé publikace jsou Banderovy články a přepisy některých jeho rozhovorů. Obdobně vylíčení jeho života pojal národovecký aktivista Jevhen Perepička a řeckokatolický kněz Ihor Car.⁵ Sám za sebe hovoří název knihy vzešlé z pera ukrajinského exilového aktivisty Petro Mirčuka *Stepan Bandera – symbol revolučního odhodlání*.⁶ Na základě Mirčukova životopisu a za prostředky ukrajinské diaspory natočil v roce 1995 režisér Oles Jančuk film *Atentát: Podzimní vražda v Mnichově*. Ten se však více než na Banderův život soustřeďuje na poválečnou situaci vojáků Ukrajinské povstalecké armády na západě Ukrajiny i v západních okupačních zónách a na přípravu a provedení jeho vraždy.

Ruský historický diskurz o Banderovi, banderovcích a ukrajinských nacionalistech je podobně emotivní, pouze s opačným nábojem. Krásná, populárně-naučná i odborná literatura pokračují v sovětské tradici jejich jednoznačného odsuzování a očerňování. V edici „Vojenský archiv“ vydalo v roce 2014 moskevské nakladatelství Veče knihu *Stepan Bandera: „Ikona“ ukrajinského nacionalismu*, kterou napsal bývalý voják Oleg Smyslov. Jedná se o upravený titul stejného nakladatelství z roku 2011. Autor uvádí mezi zdroji i Archiv Federální bezpečnostní služby (*Feděralnaja služba bezopasnosti* – FSB) Ruské

Stepan Bandera (1909–1959) je v dnešním Polsku a Rusku demonizován, na západní Ukrajině se stal předmětem nacionalistického kultu. Jedna z mnoha jeho soch se tyčí ve Lvově (foto kampot.org.ua)

-
- 4 DUŽYJ, Petro: *Stepan Bandera – symbol nacji: Eskiznyj narys pro žyttja i dijalnist Providnyka OUN* [Esejistický náčrt života a činnosti vůdce OUN]. Lviv, Halycka vydavnyča spilka 1996.
- 5 PEREPIČKA, Jevhen: *Fenomen Stepana Bandery*. Lviv, Spolom 2008; CAR, Ihor: *Za što my ljubimo Banderu: Z narody 100-litťa vid dňa narodženňa Velikoho Syna Ukrajiny* [Za co milujeme Banderu: K příležitosti stoletého výročí narození velkého syna Ukrajiny]. Lviv, Papuha 1999. Publikace je online dostupná z: http://blagoslovennya.org/wp-content/uploads/2013/02/036_bandera.pdf. (Odkazy na elektronické verze tištěných publikací v tomto článku uvádíme jen u hůře dostupných ukrajinských titulů.)
- 6 MIRČUK, Petro: *Stepan Bandera – symbol revolucijnoji bezkompromisovosty*. New York – Toronto, Orhanizacija oborony čotyryjoch svobid Ukrajiny 1992.

federace, bohužel však ani jedno vydání práce neobsahuje odkazy na konkrétní prameny, jakkoliv autor usiluje o zdání odborného přístupu.⁷

K nepočetným výjimkám patří historici mladší generace Kiril Alexandrov z Petrohradu (spoluautor druhého dílu *Dějin Ruska* Andreje Zubova) a Alexandr Gogun, který se věnuje ukrajinskému partyzánskému hnutí a vydal knihu *Mezi Hitlerem a Stalinem: Ukrajínští povstalci*.⁸ Gogun, který působí na Svobodné univerzitě v Berlíně, v úvodu své knihy píše: „Ještě v časech soudruhů Lenina a Stalina lidé na ‘národnostních periferiích’ přemýšleli, jak by mohli dobře žít bez neodbytné péče ‘staršího bratra’. A někteří nejen přemýšleli, ale brali do rukou i zbraň. (...) Nemenší [než mezinárodní] ‘uznání’ ukrajínští nacionalisté získali i u sovětského vedení: rozhodnutí o provedení likvidačních operací proti vedoucím představitelům OUN Jevhenu Konovalcovi, Lvu Rebetovi a Stepanu Banderovi osobně přijímali Josif Stalin a Nikita Chruščov.“⁹

Polští autoři se většinou soustřeďují na násilí spáchané ukrajinským meziválečným a válečným podzemím na polském obyvatelstvu, čímž pokračují v tradicích propagandy Polské lidové republiky.¹⁰ Nepočítáme-li silně tendenční práci komunistického a později nacionalistického historika Edwarda Pruse *Stepan Bandera 1909–1959: Symbol zločinu a krutosti*¹¹ a několik medailonků na různých internetových serverech (včetně poněkud obskurních článků s názvy „Stepan Bandera – ukrajinský Bin Ládín“ nebo „Biografie a zajímavosti ze života Stepana Bandery“),¹² je jedinou polskou biografií titul Wiesława Romanowského *Bandera: Terrorista z Haliče*.¹³ Práce tohoto sociologa, někdejšího aktivisty Solidarity, novináře a diplomata má charakter spíše publicistický, přesto však ani její poněkud expresivní titul, ani některé další nedostatky nesnižují snahu autora o vyvážený přístup. Jedná se bezpochyby o biografii nejen nejčtivější, ale i dosud nejpříznivější. Obsahuje mimo jiné zajímavé srovnání Bandery s Józefem Piłsudským, který (jak autor uvádí) na rozdíl od Bandery přepadal v dobách carského Ruska banky sám. Romanowski také přiznává ne zcela příznivý vztah Poláků ke „svým“ pěti milionům občanům ukrajinské národnosti před druhou světovou válkou, podíl politiky druhé Polské republiky (*II. Rzeczpospolita*) na vzniku násilného odporu Ukrajinců a Piłsudského rozkazy k násilné „pacifikaci“ ukrajinských vesnic.

7 SMYSLOV, Oleg: *Stěpan Banděra: „Ikona“ ukrajskogo nacionalizma*. Moskva, Veče 2014; TÝŽ: *Stěpan Banděra i borba OUN*. Moskva, Veče 2011.

8 GOGUN, Alexandr: *Meždu Gitlerom i Stalinym: Ukrajskije povstancy*. Sankt-Petěrburg, Něva 2004.

9 *Tamtěž*, s. 5.

10 Podrobněji viz VESELÝ, Luboš: Proti „fašistickým bandám UPA“: Ukrajinci v propagandě lidového Polska. In: *Soudobé dějiny*, roč. 17, č. 4 (2010), s. 667–701.

11 PRUS, Edward: *Stepan Bandera 1909–1959: Symbol zbrodni i okrucieństwa*. Wrocław, Nortom 2004.

12 Stepan Bandera – ukrajski bin Laden. In: Salon24.pl [online]. 01.01.2009 © Salon24.pl [cit. 2017-06-06]. Dostupné z: <http://65-lat-temu.salon24.pl/86781,stepan-bandera-ukrajski-bin-laden>; Biografia i ciekawostki z życiorysu Stepana Bandery. In: Biografia24.pl [online]. © Biografie24.pl [cit. 2017-06-06]. Dostupné z: <https://biografia24.pl/stepan-bandera/>. Bandera je zde zařazen v kategoriích „světoví vůdci“ a „zločinci“.

13 ROMANOWSKI, Wiesław: *Bandera: Terrorysta z Galicji*. Poznań, Demart 2012.

Ukrajinskému nacionalistickému hnutí a Ukrajinské povstalecké armádě se v Polsku obšírně věnuje historik Grzegorz Motyka, jehož práce rovněž usilují o nestranný přístup,¹⁴ samotným Banderou se však blíže nezabýval.

V českém prostředí byli „banderovci“ také vděčným tématem komunistické propagandy, a to nejen koncem čtyřicátých let, kdy se několik desítek příslušníků Ukrajinské povstalecké armády snažilo přes československé území přejít do západních okupačních zón Německa a Rakouska. Známy je čtvrtý díl televizního seriálu *30 případů majora Zemana* nazvaný *Rubínové kříže*, v němž se Zeman vydává za jednoho z „banderovců“. Rozsáhlou knihu o „banderovcích“ vydal v roce 1989 komunistický funkcionář (dlouholetý ministr zahraničí) a novinář Bohuslav Chňoupek.¹⁵ Další novinář Milan Syruček se v publicistické knize *Banderovci – hrdinové nebo bandité?* snaží přiblížit osudy Ukrajinské povstalecké armády a Stepana Bandery, přičemž využívá své četné pobyty na Ukrajině, návštěvy tamních archivů i rozhovory s veterány UPA a ukrajinskými dějepisci.¹⁶ Z českých historiků se Banderovi doposud krátce věnoval pouze David Svoboda v článku „Přízrak bloudí dál... O ukrajinském nacionalismu“. V kontextu vývoje ukrajinského nacionalismu ve dvacátém století a jeho demonizace si všímá, že „je pro současnou povrchní kritiku ukrajinského nacionalismu oné doby příznačná i častá neznalost životní dráhy Stepana Bandery a z toho plynoucí přecenění jeho role v pozdějších událostech. ...osud mu neumožnil zasahovat do bezprostředního dění na Ukrajině v rozhodujícím období od roku 1941.“¹⁷

Již za Banderova života a ještě více po jeho smrti převládalo černobílé hodnocení jeho díla i odkazu. Stejně problematické je ztotožňování ukrajinského nacionalismu výlučně s Banderou, Organizací ukrajinských nacionalistů, Ukrajinskou povstaleckou armádou a západní Ukrajinou, jak trefně již v roce 2007 poznamenal kanadský historik David R. Marples. Zásadní problém v pohledu na ukrajinský nacionalismus podle něj spočívá v „nedostatečné historické debatě nad otázkami, které zřetelně stále diskusi potřebují“.¹⁸

Dosavadní diskuse byly bohužel značně vypjaté a zpolitizované. Přičinil se o to i někdejší ukrajinský prezident Viktor Juščenko, který v samém závěru svého funkčního období v lednu 2010 udělil Banderovi posmrtně titul Hrdina Ukrajiny (který je odvozeninou titulu Hrdina Sovětského svazu). V následné smršti článků se Stepanu Banderovi věnovala řada osob, někdy i historici, včetně Timothyho

14 Viz např. MOTYKA, Grzegorz: *Ukraińska partyzantka 1942–1960*. Warszawa, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk 2006.

15 CHŇOUPEK, Bohuš: *Banderovci*. Bratislava, Smena 1989.

16 SYRUČEK, Milan: *Banderovci – hrdinové nebo bandité?* Praha, EPOCHA 2008.

17 SVOBODA, David: Přízrak bloudí dál... O ukrajinském nacionalismu. In: *Dějiny a současnost*, roč. 36, č. 8 (říjen 2014), s. 10–14, zde s. 12.

18 MARPLES, David R.: *Heroes and Villains: Creating National History in Contemporary Ukraine*. Budapest – New York, Central European University Press 2007, s. 287.

Snydera,¹⁹ a v Kyjevě byl vydán zajímavý sborník,²⁰ kde dostali prostor zastánci různých pohledů. Celkově však tyto polemiky diskusi o Banderovi spíše vyhrotily a nepřinesly nic nového.

Prvním „úplným a vědecky zpracovaným životopisem představitele ukrajinské krajní pravice Stepana Bandery“ (jak stojí na obálce) má být kniha *Stepan Bandera: Život a druhý život ukrajinského nacionalisty. Fašismus, genocida a kult*, kterou v roce 2014 vydal mladý a pro mnohé kontroverzní historik polsko-německého původu Grzegorz Rossoliński-Liebe, působící v současnosti na Svobodné univerzitě v Berlíně.²¹ Publikace vychází z jeho doktorské disertace obhájené na Hamburské univerzitě v roce 2012. Autor extenzivně publikuje k tematice ukrajinského nacionalismu, přičemž se snaží dokázat jeho „zločinnou podstatu“.²² Spis čítající více než pět set stran textu je členěn do deseti, svým rozsahem i způsobem zpracování značně odlišných kapitol. V první, nazvané „Heterogenita, modernita a obrat doprava“, se autor snaží ztotožnit ukrajinský nacionalismus s fašismem, ve druhé stručně nastiňuje Banderovy „Formativní roky“ (jak zní její název). Další tři kapitoly – „Atentát na Pierackého a varšavský a lvovský proces“, „Ukrajinská národní revoluce: masové násilí a politická katastrofa“ a „Odboj, kolaborace a genocidní aspirace“ – jsou v podstatě rozvláčným výčtem různých zločinů, jichž se ukrajinští nacionalisté dopustili či mohli dopustit. Kapitola šestá, nazvaná „Třetí světová válka a globalizace ukrajinského nacionalismu“, čítá pouhých šestadvacet stran a autor se v ní (nepříliš zdařile) pokouší popsat poválečnou situaci na západě dnešní Ukrajiny a kontakty ukrajinských nacionalistů se západními tajnými službami. V sedmé kapitole „Vůdce v exilu“ líčí Banderův život v Německu, ukončený úspěšným a „téměř perfektně připraveným“ atentátem v roce 1959, jak píše v závěru knihy (s. 545). Kapitola osmá „Bandera a sovětská propaganda“ i devátá „Obrození kultu“ se soustředí na Banderův „posmrtný život“, sestávají však z nakupených informací bez hlubší analýzy. Rozsáhlá závěrečná kapitola „Návrat na Ukrajinu“ horuje proti Banderovi jako symbolu boje za ukrajinskou nezávislost po rozpadu Sovětského svazu. V celé práci autor více pozornosti než Stepanu Banderovi a jeho hnutí věnoval obecně ukrajinskému nacionalismu, respektive úsilí odsoudit jej jako zavrženíhodný fenomén. To činí jeho biografii jako celek nepřehlednou, ale i koncepčně problematickou.

Knihy by se dala shrnout do jedné teze, obšírně představené v závěru. Vnímání Bandery a „jeho hnutí“ je podle ní utvářeno jeho vlastní poválečnou propagandou,

19 SNYDER, Timothy: A Fascist Hero in Democratic Kiev. In: *New York Review of Books*. NYR Daily [online]. 24.02.2010 [cit. 2017-06-06]. Dostupné z: <http://www.nybooks.com/daily/2010/02/24/a-fascist-hero-in-democratic-kiev/>.

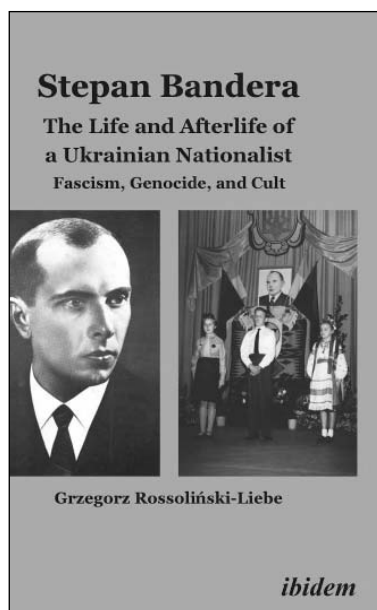
20 AMAR, Syril Tarik – BALYNSKYJ, Ihor – HRYCAK, Jaroslav (ed.): *Strasti za Banderuju* [Vášně kolem Bandery]. Kyjiv, Hrani-T 2010.

21 ROSSOLIŃSKI-LIEBE, Grzegorz: *Stepan Bandera: The Life and Afterlife of a Ukrainian Nationalist. Fascism, Genocide, and Cult*. Stuttgart, Ibidem 2014, 654 strany, 66 ilustrací a 7 map, ISBN 978-3-8382-0604-2.

22 Viz např. ROSSOLIŃSKI-LIEBE, Grzegorz: *The Fascist Kernel of Ukrainian Genocidal Nationalism*. (The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies, č. 2402.) Pittsburh, Center for Russian & East European Studies, University of Pittsburgh 2015.

uzpůsobenou realitě studené války, zatímco ve skutečnosti byl Stepan Bandera „jednou z ústředních postav revolučního a genocidního ukrajinského nacionalistického hnutí, které připomínalo takové skupiny, jako byla Ustaša, Železná garda a Hlinkova strana. (...) Po založení UPA na sklonku roku 1942 a počátku roku 1943 se OUN stala partyzánským podzemním hnutím podobným jako lesní bratři v baltských státech, ale nevzdala se svého fanatického sebevražedného nacionalismu a nepřestala s masovým zabíjením civilistů. (...) Jeho nejdůležitějším úspěchem bylo, že se stal vůdcem hnutí, které se pokoušelo založit autoritativní národní stát fašistického typu a ‘očistit’ jej od etnických nepřátel a politických protivníků včetně Židů, Poláků, Rusů, ‘Sověťů’, a dokonce i komunistů, levičáků, konzervativců a ukrajinských demokratů. (...) Hlavní potíž s jeho osobou pramení z toho, že se absolutně odevzdal myšlence ‘osvobození’ Ukrajiny. Přijal masové násilí jako prostředek k naplnění tohoto cíle a v důsledku nenacházel pochopení zejména pro lidi spadající do kategorie ‘okupantů’ a ‘nepřátel národa’. Považoval jejich eliminaci za politický úspěch a byl připraven poslat tisíce svých následovníků na jistou smrt. I pokud některé jeho ideály, jako například ochrana Ukrajinců proti Polákům a Rusům, mohou vypadat vznešeně, tak metody, které on a jeho hnutí používali, by měly být odhaleny a podrobeny kritice, stejně jako jejich pokračující popírání a eufemizace.“ (s. 531 n.)

V této optice také spočívá zásadní problém knihy. I přes studium téměř veškeré dostupné literatury, mnoha dokumentů v ukrajinských, německých a polských archivech a vzpomínek osob přeživších holocaust i ukrajinských nacionalistů se autor namísto snahy zachytit skutečný průběh událostí, pochopit a popsat motivy a okolnosti jednání Stepana Bandery a dalších ukrajinských nacionalistů uchyluje k jednoznačnému odsudku. Rossoliński-Liebe tak bohužel nepřispívá k porozumění, proč Banderu a jím reprezentované hnutí svého času podporovala velká část obyvatel dnešní západní Ukrajiny a proč se stal a stále je symbolem boje za nezávislost pro značnou část Ukrajinců, a to nejen těch z Haliče. Banderova životní dráha v autorově podání zaniká ve vršení popisů a argumentů, jež mají dokázat, že on i všichni ukrajínští nacionalisté byli a nadále jsou antisemity, rasisty, fašisty, kolaboranty, rusofoby a podobně. Jeho argumentace je však značně plytká, k tématu přistoupil ideologicky a schematicky z antinacionalistického hlediska, bez porozumění historické dynamice i emancipační síle národních hnutí a nacionalismu. Nacionalismus obecně vnímá jako jev úzce propojený s fašismem: „Nacionalismus i fašismus byly [ideologie] ovlivněné rasismem a antisemitismem, avšak nebyly rasistické nebo antisemitské

ve stejné míře. (...) Ačkoliv se nacionalismus a fašismus v praxi odlišují, hranice mezi nimi jsou rozestřené, zejména v případě takových hnutí, jako byla Organizace ukrajinských nacionalistů nebo Ustaša, jež se obě považovaly za nacionalistická 'osvobozenecká hnutí' ve vztahu k ostatním fašistickým hnutím.“ (s. 33 n.)

Ukrajinský nacionalismus autor nehodnotí ve vztahu k tomu polskému či v širším kontextu rozmachu národních hnutí a nacionalismu ve střední a východní Evropě koncem 19. a ve 20. století, nýbrž vidí jej jako něco abnormálního, patologického. Jak píše v úvodní kapitole knihy, „politický liberalismus habsburské říše, jak se vyvinul po roce 1867, učinil haličské Ukrajince více nacionalistickými, populistickými a mystickými, než byli východní Ukrajinci“ (s. 54). Na jiném místě pak tvrdí, že haličský nacionalismus byl také více náboženský a spirituálnější, a proto ho Ukrajinci z jiných částí než z východní Haliče měli velké obtíže přijmout. I když sám přiznává, že někteří z jeho nejdůležitějších teoretiků, jako Dmytro Doncov a Mykola Sciborskyj, nepocházeli z Haliče (klasik ukrajinského nacionalismu Doncov pocházel z Melitopolu, jenž se nachází na levém břehu Dněpru, a přední teoretik OUN, obdivovatel Mussoliniho, kritik Hitlera a antisemitismu Sciborskyj z Žytomyru), tezi o „dvou ukrajinských identitách“, jakož i ukrajinsky a rusky hovořících částech Ukrajiny, opakuje v knize mnohokrát. Nebere přitom do úvahy, že dokonce i po druhé světové válce byly na východě země celé oblasti (zejména venkovské), kde se hovořilo ukrajinsky, a na velké části celého ukrajinského území se používala (a dodnes používá) směs obou jazyků – takzvaný *suržyk*. Ve vztahu k ukrajinskému nacionalismu a jeho stoupencům Rossoliński-Liebe používá expresivní jazyk a přívlastky jako „fanatický“ či „genocidní“ a „sebevražedný“. Výrazy jako „národní revoluce“, „národní osvobození“, „národněosvobozenecké hnutí“ a „nezávislý ukrajinský stát“ dává zásadně do uvozovek s vysvětlením, že v pojetí Organizace ukrajinských nacionalistů a Ukrajinské povstalecké armády „nemohly znamenat osvobození, jelikož nebylo nutné zabít mnoho tisíc civilistů kvůli osvobození Ukrajiny. Termín 'osvobozenecké hnutí' naznačuje, že OUN a UPA byly zcela nebo primárně oddané osvobození Ukrajiny. Výzkum tohoto hnutí však ukazuje, že OUN a UPA se především zabývaly myšlenkou 'očištění' ukrajinských území od etnických a politických protivníků.“ (s. 541) Ze stejného důvodu autor zřejmě knihu kromě svých blízkých věnoval i „památce civilistů zabitých ukrajinskými nacionalisty“.

Ignorování dějinného kontextu je výraznou slabinou práce. Naprostá většina národních států se rodila ve větších či menších potocích krve nevinných obětí, cílem všech národních či nacionalistických hnutí bylo vybojovat stát pro skupinu lidí zvanou národ, jehož hlavní charakteristikou je, jak ukázal politický filozof Karl Deutsch, kromě sdílení konstruované pomýlené představy o společné minulosti také nenávisť k sousedům.²³ Před druhou světovou válkou byla nejrůznější nacionalistická, radikální, pravicová, autoritativní a fašistická hnutí na vzestupu v celé Evropě, a jejich zrod na Ukrajině tudíž neznamenal nic výjimečného. Úsilí o vytvoření etnicky homogenních států, třeba i prostřednictvím etnických čistek, není ani specificky

23 DEUTSCH, Karl: *Nationalism and its Alternatives*. New York, Knopf 1969.

ukrajinským, ani pravicovým jevem – mezi jejich největší zastánce v závěru druhé světové války patřili například čeští i polští komunisté a „přeborníky“ v jejich realizaci byli na nejrůznějších místech komunisté sovětské. Plénum Ústředního výboru Polské dělnické strany se v květnu 1945 usneslo, že je třeba ze „Znovuzískaných území“ (*Ziemia Odzyskane*) „odstranit“ všechny Němce,²⁴ k čemuž první tajemník ústředního výboru strany Władysław Gomułka dodal, že státy se budují na národním, nikoliv mnohonárodním principu²⁵ a hlavním úkolem nyní musí být očištění země od Němců a budování národního státu.²⁶

Taktéž antisemitismus nebyl ukrajinským vynálezem. Tato zvrhlá ideologie se rozšířila po celé Evropě a v její východní části nabírala díky historickým okolnostem mimořádně obludných podob. Jak ukazuje například Timothy Snyder ve své známé knize *Krvavé země*, poté co vypukla druhá světová válka a zhroutily se dosavadní instituce, vznikly v oblastech již tak sužovaných různými násilnostmi a křivdami příhodné podmínky k tomu, aby se zde spustila stavidla masového teroru.

Při čtení knihy je těžké ubránit se pocitu, že se Grzegorz Rossoliński-Liebe nesnaží na dostupné dokumenty a svědectví nahlédnout z nějaké původní, dosud neprozkoumané perspektivy, zato však projevuje značnou předsudečnost a neznalost širších souvislostí ovlivňujících dějiny střední a východní Evropy. Jinak by stěžil mohl tvrdit, že „v první polovině roku 1944 opustilo Ukrajinu společně s Němci 120 tisíc Ukrajinců, mezi nimiž bylo mnoho kolaborantů“ (s. 295); v úvodu knihy je označuje přímo za příslušníky Banderova hnutí. Ve skutečnosti jednak „banderovci“ vesměs na těchto územích zůstávali a bojovali proti Polákům a Sovětům, jednak odcházeli nejen ti, kteří byli nějak zaangażováni ve spolupráci s Němci (těch byla menšina), ale před Sověty prchali i Poláci a další obyvatelé, kteří měli zkušenost s jejich vládou po roce 1939.

Stejně povrchní je opakované srovnávání Stepana Bandery se slovenským prezidentem Jozefem Tisem a chorvatským „vůdcem“ Antem Paveličem. Autor se nijak nesnaží postihnout jejich různé životní osudy a vývoj jejich vztahů k Německu (ať již před nástupem Hitlera k moci, nebo po něm), respektive naopak německých

Ke stému výročí Banderova narození v roce 2009 vydala ukrajinská pošta známku s jeho portrétem v hodnotě jedné hřivny (foto wikipedia.org)

24 Viz PAZIK, Aneta: Migracje przymusowe jako instrument konsolidacji państwa narodowego w XX wieku: Przypadek wysiedleń Niemców z Polski po II wojnie światowej. In: *Kultura i Polityka: Zeszyty naukowe Wyższej Szkoły Europejskiej im. ks. Józefa Tischnera w Krakowie*, č. 13 (2013), s. 131–152.

25 Viz ROMANOW, Zenon: Ludność niemiecka a problemy osadnictwa polskiego na ziemiach Zachodnich i Północnych w latach 1945–1949. In: *Stupskie Studia Historyczne*, roč. 1, č. 3 (1993), s. 153–163.

26 Viz THER, Philipp: *Deutsche und polnische Vertriebene: Gesellschaft und Vertriebenenpolitik in SBZ/DDR und in Polen 1945–1956*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1998, s. 56.

představitelů k nim, ale staví je a jejich mocenské ambice stanout v čele nových státních útvarů na stejnou úroveň. Avšak zatímco Tiso a Pavelic své kroky s nacisty úzce koordinovali (a Tisa k odtržení Slovenska osobně přesvědčoval Hitler v Berlíně), k prohlášení ukrajinské nezávislosti 30. června 1941, podepsané Banderou, a k pokusu ustavit ukrajinskou vládu ve Lvově, obsazeném jednotkami třetí říše, došlo nacistům navzdory. Autor sice uvádí, že proti vyhlášení nezávislosti protestovali přítomní němečtí důstojníci (s. 199), ale tohoto zásadního rozdílu stejně jako významu onoho aktu pro ukrajinské dějiny si nevšímá. Pouze zdůrazňuje, že text prohlášení obsahoval větu o spolupráci ukrajinského státu s nacistickým Německem, které pod vedením Adolfa Hitlera vytváří v Evropě a ve světě nový řád a podporuje ukrajinský národ v úsilí o osvobození z moskevské okupace, a srovnává jej s ustašovským vyhlášením nezávislosti Chorvatska v dubnu 1941, které se sice neodvolávalo na Hitlera (jak autor vyzdvihuje), ale uskutečnilo se pod přímou kuratelou nacistického Německa. Dále opomíjí, že po tomto neúspěšném pokusu postavit Němce před hotovou věc začali být banderovci nacisty pronásledováni a řada jich byla nejen uvězněna (jako sám Bandera), ale také rovnou postřílena.²⁷

Ve věci citlivé otázky kolaborace s nacisty nebere autor v potaz argumenty renomovaných ukrajinských historiků (například důležitý článek Georgije Kasjanova o ideologii OUN²⁸ neuvádí ani v seznamu použité literatury, natož aby se proti jeho argumentům nějak vymezil), jako například všeobecně přijímané hodnocení, že se obě strany snažily vzájemně využívat pro dosažení vlastních cílů. Z neznámých důvodů také považuje Banderu za hlavního stoupence spolupráce s nacisty, přestože sám připouští, že vůdce druhé frakce Organizace ukrajinských nacionalistů Andrij Melnyk nebyl v tomto směru nijak méně dychtivý (s. 242). Ignoruje přitom fakt, že právě vztah k nacistickému Německu se stal jednou z příčin rozštěpení Organizace ukrajinských nacionalistů na Banderovo a Melnykovo křídlo v roce 1940. Stejně tak zcela pomíjí rozporuplný poměr Bandery a jeho frakce k řeckokatolické církvi.

Rossoliński-Liebe uvádí, že i když hlavním strůjcem poválečného teroru byla sovětská tajná služba, Ukrajinská povstalecká armáda „pokračovala v masovém zabíjení civilistů“ a „ignorovala skutečnost, že nemůže vyhrát válku proti mnohonásobně silnějšímu Sovětskému svazu“ (s. 555). Přiznává sice, že „krutost sovětského teroru na západní Ukrajině nemůže být vysvětlena pouze ‘povstaleckými’ aktivitami OUN a UPA“, hned však dodává: „je bez jakýchkoliv pochyb, že fanatický ukrajinský nacionalismus, jenž zaslepoval představitele OUN a UPA, eskaloval krvavý konflikt a stál život řady ukrajinských civilistů“ (s. 308 n.). Při líčení poválečné situace pak bez dalších souvislostí, pouze s odkazem na studii Jeffreyho Burdse

27 Jen na okraj poznamenám, že si autor v případě Tisa poněkud popletl posloupnost událostí. Na rozdíl od jeho tvrzení (s. 197) k vyhlášení slovenské samostatnosti došlo ještě před okupací českých zemí a nedeklarovala ji jen Hlinkova slovenská lidová strana, ale Slovenský sněm.

28 KASJANOV, Georgij V.: Ideologija OUN: Istoryko-retrospektyvnyj analiz. In: *Ukrajinskyj istoryčnyj žurnal*, č. 1 a 2 (454 a 455), 2004, s. 29–42 a 68–82. Dostupné online z: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2004/1/3.pdf> a <http://history.org.ua/JournALL/journal/2004/2/5.pdf> [cit. 2017-06-06].

Památník a náměstí Stepana Bandery v ukrajinském Ivano-Frankivsku (foto io.ua)

o západní Ukrajině v počátcích studené války konstatuje, že po Churchillově projevu v americkém Fultonu v březnu 1946 „se zvýšila aktivita OUN-UPA o tři sta procent“ (s. 310). Tato citace významného amerického historika je však značně problematická. Burds v poznámce k tomuto tvrzení sám uvádí, že Churchillův projev měl na zvýšenou povstaleckou aktivitu pouze částečný vliv a důležitějšími motivy byl hladomor v roce 1946, narůstající obtíže při poválečné rekonstrukci a demobilizace sovětské armády.²⁹ S nepřesným používáním citací má autor potíže i na jiných místech. Například na straně 263 cituje někdejšího aktivistu Komunistické strany Západní Ukrajiny Danyla Šumuka, který se v roce 1943 přidal k Ukrajinské povstalecké armádě a ve svých pamětech³⁰ údajně píše o „ideologicko-náboženské výchově, která měla povstalcům UPA umožnit smířit masové vraždy s jejich svědomím“. V Šumukově knize, která je dostupná i v pražské Slovanské knihovně, však nic takového na uvedených čtyřech stranách ani jinde v textu nelze najít.

V poslední (a druhé nejdelší) kapitole „Návrat na Ukrajinu“ se autor rozvláčně zabývá stavbou prvních Banderových pomníků na počátku devadesátých let, vydáváním jeho životopisů na nezávislé Ukrajině, živelným založením několika jeho

29 BURDS, Jeffrey: *The Early Cold War in Soviet West Ukraine, 1944–1948*. (The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies, č. 1505.) Pittsburgh, Center for Russian & East European Studies, University of Pittsburgh 2001.

30 ŠUMUK, Danylo: *Za schidnim obrijem: Spomyny. Dokumenty. Peredruk samvydavnoho tvoruz Ukrainy* [Za východním obzorem: Vzpomínky. Dokumenty. Přetisk samizdatového vydání z Ukrajiny]. Paryž, Smoloskyp im. V. Symonenka 1974.

muzeí z iniciativy místních nacionalistů na západě Ukrajiny a přejmenováním ulic jeho jménem. Pohoršuje se přitom nad tím, že tato nadšenecká muzea ve stylu světničky Járy Cimrmana nepředstavují „ukrajinský podíl na holocaustu“ (s. 441). Zřejmě si dost dobře neuvědomuje, že národ, který se stále ještě nachází v procesu svého utváření (jak v případě Ukrajinců Rossoliński-Liebe sám uznává), se sotva chlubí stinnými stránkami svých dějin, neboť příběh o původu, vzniku, jedinečnosti, boji s nepřáteli a příslušný panteon musí být pozitivní, romantický a přitažlivý. Chápe sice, že „vztyčování soch a přejmenovávání ulic je součástí vytváření nové kolektivní identity“, označuje je však bez jakýchkoli argumentů za „antisovětskou, antikomunistickou, antiruskou ukrajinskou nacionalistickou identitu“ (s. 492). To je značně povrchní a diskutabilní tvrzení, přičemž rovnítko mezi pojmy „antisovětský“ a „antiruský“ staví pouze ruská propaganda. A jak známo, málokterý hrdina, jemuž se stavějí sochy, nemá spornou minulost. V podkapitole nazvané „Bandera v kontextu dalších vůdcovských kultů“ autor píše, že v několika postkomunistických zemích se znovu šíří kulty „bývalých fašistických, autoritářských a dalších pravicově radikálních vůdců“, a dodává, že v „případě Bandery se na tom podílely různé skupiny včetně paramilitárních organizací, intelektuálů, majitelů restaurací, prodejců vína a triček“ a že „podobná komercializace a šíření vůdcovského kultu se objevily v Itálii a v menší míře v Německu před zhroucením Sovětského svazu“ (s. 526). Uvádí pak příklady Romana Dmowského, Iona Antoneska, Jozefa Tisa a Anteho Paveliče. Proč ho však nenapadne srovnání s Ruskou osvobozenou armádou Andreje Vlasova, Irskou republikánskou armádou, polským Národně-radikálním hnutím Falanga, finským Patriotickým lidovým hnutím či pravicovými skupinami v Pobaltí (které se na rozdíl od chorvatských nebo slovenských fašizujících hnutí musely rovněž potýkat se sousedstvím Ruska)? Proč nesrovnávat Banderu a jeho kult s Bolesławem Piaseckým, Simónem Bolívarem, Samorou Machelem či Che Guevarou?

První vědecká biografie Stepana Bandery se tedy bohužel příliš nevyvedla. Autor vycházel apriorně z přesvědčení, že jeho hrdina a objekt vědeckého zkoumání je zavrženíhodný zločinec. A že ti, kteří ho téměř po celé minulé století na ukrajinských územích i v exilu uznávali jako národního reka a od roku 1959 také mučedníka, jeho zločiny kryjí a schvalují. Kniha Grzegorza Rossoliński-Liebeho je tak spíše než životopisem poněkud monotonním šestisetstránkovým obžalovacím spisem.

Až na několik málo překlepů a triviálních chyb (vůdce rumunské Železné gardy Horia Sima nezemřel v roce 1933, ale 1993; nacistická okupace dnešních ukrajinských území trvala zhruba tři roky v západní části a dva ve východní, nikoli naopak, jak je uvedeno na straně 240), nepřesností v názvech (např. *Sanacja* nebyla strana, nýbrž obecné označení pro systém vlády, který Józef Piłsudski vytvořil po květnovém převratu v roce 1926; polští protikomunističtí partyzáni po válce se označují jako „prokletí vojáci“ – *żołnierze wyklęci*, nikoliv jako „lesní lidé“ – *leśni ludzie*) a někdy zmatečného používání přepisů místních názvů z různých jazykových variant je třeba ocenit pečlivou redakční práci vydavatele. Nekvalitní je naopak mapový doprovod – kupříkladu mapa na straně 292, jež má zobrazovat východní Evropu

v roce 1945, ukazuje Německo a Rakousko v dnešních hranicích, Krym jako součást Ukrajinské SSR a Kaliningrad, který své sovětské pojmenování získal až v roce 1946.

Je jistě politováníhodné, že Grzegorz Rossoliński-Liebe se kvůli svým článkům o ukrajinském nacionalismu setkával s emotivním přijetím na Ukrajině (a to nejen v Haliči) a jeho vystoupení byla narušována či organizátory na poslední chvíli odvolávána. Sám ale v publikované práci staví rovnítko mezi Banderu a ukrajinský nacionalismus, čímž potvrzuje, že Stepan Bandera je symbolickým hrdinou. Neměl by jej proto pouze odsuzovat a ztotožňovat se zločiny, jichž se dopouštěli někteří ukrajinští nacionalisté (zejména jako příslušníci *Ukrainische Hilfspolizei* – Ukrajinské pomocné policie), stejně jako příslušníci jiných národněosvobozeneckých hnutí. A vypráví-li židovský, polský a ruský příběh o Banderovi, neměl by opomenout vyprávět také příběh ukrajinský.

Pro značnou část Ukrajinců Stepan Bandera je a bude symbolem odporu proti sovětskému Rusku i Polsku, symbolem boje za nezávislost a inspirátorem jejího vyhlášení v roce 1941. To však zdaleka neznamená, že by všichni Ukrajinci souhlasili s jeho antisemitismem, xenofobií, autoritářstvím a používáním násilí jako prostředku politického boje. Pro Grzegorza Rossoliński-Liebeho je naopak zavrženíhodným symbolem ukrajinského fašismu, antisemitismu, terorismu, inspirátorem protižidovských pogromů, a dokonce genocidy. Jako historik by se ale neměl dopouštět nemístných zjednodušení, vytrhávání událostí a osob z kontextu doby a příkrých, nepodložených, emotivních odsudků. Těch jeho práce bohužel obsahuje značné množství, což ji připravuje o kredit vyvážené historické biografie.

Recenze

Dramatický portrét Edvarda Beneše v podání francouzského historika

Milan Hauner

MARÈS, Antoine: *Edvard Beneš: Od slávy k propasti. Drama mezi Hitlerem a Stalinem. Edice Ecce Homo. Z francouzského originálu přeložila Helena Beguivinová. Praha, Argo 2016, 372 strany, bibliografie, 52 ilustrace, jmenný rejstřík, ISBN 978-80-257-1895-7.*

Antoine Marès je přední francouzský historik, který přednáší na Sorbonně dějiny střední Evropy, s důrazem na dějiny české a československé. Působil několik let v Praze jako ředitel Francouzského střediska pro bádání ve společenských vědách (*Centre français de recherche en sciences sociales – CeFRoS*). Je autorem a spoluautorem či editorem řady knih, mimo jiné standardní přehledné historie českých a slovenských zemí a dalších publikací o střední Evropě.¹ Jeho poslední

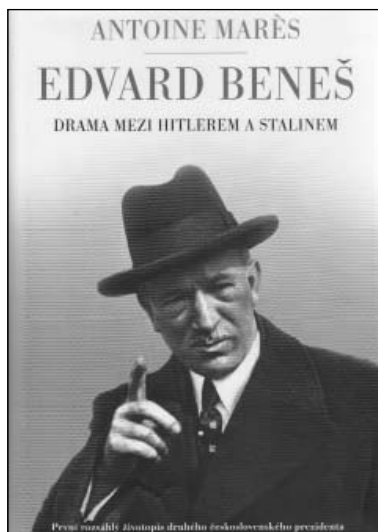
---

1 MARÈS, Antoine: *Histoire des Pays tchèques et slovaque*. Paris, Hatier 1995; TÝŽ: *Histoire des Tchèques et des Slovaques*. Paris, Perrin 2005; CHALUPA, Pavel – MARÈS, Antoine: *Za Československo: Pocta neexistující zemi. Čeští umělci ve Francii*. Praha, Pro arte 2016 (s paralelním francouzským vydáním v témž nakladatelství); MARÈS, Antoine (ed.): *Histoire et pouvoir en Europe médiane*. Paris, Harmattan 1996; TÝŽ (ed.): *Culture et politique étrangère des démocraties populaires*. Paris, Institut d'études slaves 2007; *La Tchécoslovaquie, sismographe de l'Europe au XXe siècle*. Paris, Institut d'études slaves 2009; TÝŽ (ed.): *La France et l'Europe centrale: Médiateurs et médiations*. Paris, Institut d'études slaves 2015;

česky vydaná kniha, monografie o Edvardu Benešovi, je překladem francouzského originálu.² Přestože je opatřena solidní bibliografií, je Marèsova kniha nicméně určena pro širší publikum. Ano, jedná se o dramatický příběh – jak autor podtrhl v titulu i podtitulu. Samotný Edvard Beneš (28. května 1884 – 3. září 1948) je ideálním protagonistou pro studium vzniku a zániku Československa: byl u založení státu v roce 1918 i jeho pádu v letech 1938–1939, stejně jako při jeho znovuvzkříšení v květnu 1945 a předání otěží moci komunistům v únoru 1948.

Podtitul *Drama mezi Hitlerem a Stalinem* zní nanejvýš dramaticky, ale do značné míry platí – i když jen na velmi omezenou dobu: Beneš se stal Hitlerovým protihráčem číslo jedna během sudetské krize na podzim 1938 (jak o tom svědčí například Hitlerova nenávistná řeč v Berlínském sportovním paláci 26. září 1938). V následujících dvou letech se Hitlerovým úhlavním nepřitelem stal Winston Churchill. Stalin, na rozdíl od Hitlera, nebyl diktátorem rétorického typu a nepocitoval nutnost proklínat nahlas ve veřejných projevech své nepřátele. Platilo to i naopak. Hitler uznával a oceňoval (privátně!) Stalinovu prohnanost a brutalitu. Beneš však posloužil Stalinovi jako model přizpůsobivého buržoazního státníka, na kterém se dala vyzkoušet agresivní sovětská zahraniční politika. Stalin rychle pochopil, že se s Benešem, který se ze všech sil snažil obnovit a reprezentovat neexistující, respektive zaniklý stát bez konkrétních hranic, dá poměrně snadno manipulovat, když se mu přislíbí jeho obnova v předmnichovských hranicích – což do července 1941 žádná spojenecká vláda nechtěla zaručit.

Úvod biografie jako by byl napsán pod společným jmenovatelem: Beneš živý a zapomenutý. Autor připomíná francouzským čtenářům, jak málo je Beneš ve Francii znám – což je na první pohled paradox, protože mezi evropskými státníky jeho

PEŠKA, Vladimír – MARÈS, Antoine (ed.): *Thomas Garrigue Masaryk: Européen et humaniste*. Paris, Études et documentation internationale – Institut d'études slaves 1991; DUCREUX, Marie-Elizabeth – MARÈS, Antoine (ed.): *Enjeux de l'histoire en Europe centrale*. Paris, Harmattan 2002; DELAPERRIÈRE, Maria – LORY, Bernard – MARÈS, Antoine (ed.): *Europe médiane: Aux sources des identités nationales*. Paris, Institut d'études slaves 2005. Z dalších publikací viz např. MARÈS, Antoine: *Un siècle à travers trois Républiques: Georges et Édouard Bonnefous 1880–1980*. Paris, Presses universitaires de France 1980; MARÈS, Antoine – MILZA, Pierre (ed.): *Le Paris des étrangers depuis 1945*. Paris, Publications de Sorbonne 1994.

2 MARÈS, Antoine: *Edvard Beneš: De la gloire à l'abîme. Un drame entre Hitler et Staline*. Paris, Perrin 2015.

generace nebylo snad většího ctitele francouzské kultury a civilizace.³ Tím mezníkem nebo šokem, který málem nadosmrti odloučil Beneše od Francie, byl samozřejmě Mnichov, tedy následky mnichovské konference z 30. září 1938, které Beneš a spolu s ním spousta vlasteneckých Čechů pocítovali jako zradu francouzského spojence v momentu smrtelného ohrožení republiky Hitlerem a Henleinem. Dodnes tlačí Mnichov na svědomí Francouzů a ti nejotevřenější uznávají, že od Mnichova vedla přímá cesta skrze *appeasement* k porážce Francie na jaře 1940 a ke kolaborantskému režimu z Vichy.⁴ Marès nazval Beneše „ideálním obětním beránkem“, protože prý umožňuje české společnosti vyhnout se kolektivní sebekritice za mnohé hříchy nedávné minulosti: za Mnichov 1938, za únor 1948 i za vyhnání Němců.⁵

Beneš ale upadl v zapomenutí nejen ve Francii,⁶ připomíná Marès, nýbrž i ve své vlasti. Popisuje, jak přijel poprvé do Prahy coby mladý badatel a jak v kartotéce Národní knihovny pod heslem Edvard Beneš nenalezl prezidenta, ale stejnojmenného autora učebnic němčiny. Zrušení cenzury po listopadu 1989 popohnalo bádání nad Benešovým životem na české straně.⁷ Silnější zájem o Beneše projevíli také angličtí a američtí autoři.⁸ Existují i ojedinělé životopisné pokusy z polské a ruské strany.⁹ Je však zajímavé, že německá historiografie, kde je Beneš notoricky považován za *bête noire*, o něm dosud nevyprodukovala žádnou solidní monografii.¹⁰

3 Snad s výjimkou frankofonních rumunských státníků, kteří žili a studovali ve Francii, jako byli Take Ionescu, Nicolae Titulescu, Nicolae Petrescu-Comnen a další.

4 Srv. LACAZE, Yvon: *La France et Munich: Étude d'un processus décisionnel en matière des relations internationales*. Berne, Peter Lang 1992; RÉAU, Elisabeth du: *Édouard Daladier: 1884–1970*. Paris, Fayard 1993; TAUBERT, Fritz (ed.): *Mythos München. Le Mythe de Munich. Myth of Munich*. München, Oldenbourg 2002; BENAMOU, Georges-Marc: *Le fantôme de Munich*. Paris, Flammarion 2007 (česky: *Mnichovský přízrak*. Praha – Litomyšl, Paseka 2008).

5 Viz interview Petra Zídka s Antoinem Marèsem „Beneš se stal českým obětním beránkem“ v *Lidových novinách*, příloha *Orientace* (29.–30.10. 2016), s. V (23).

6 Ostatně ani Marès není prvním Benešovým francouzským životopiscem (viz EISENMANN, Louis: *Un grand Européen: Édouard Beneš*. Paris, Paul Hartmann 1934).

7 Viz zejména KLIMEK, Antonín – ZEMAN, Zbyněk: *The Life of Edvard Beneš, 1884–1948*. Oxford, Clarendon 1997; DEJMEK, Jindřich: *Edvard Beneš: Politická biografie českého demokrata*, sv. 1: *Revolucionář a diplomat (1884–1935)*. Praha, Karolinum 2006; sv. 2: *Prezident republiky a vůdce národního odboje (1935–1948)*. Praha, Karolinum 2008; ZEMAN, Zbyněk: *Edvard Beneš: Politický život*. Praha, Mladá fronta 2009.

8 LIAS, Godfrey: *Beneš of Czechoslovakia*. London, George Allen & Unwin 1940. Lias též přeložil Benešovy *Paměti* (1947) pod titulem *Memoirs of Dr Edvard Beneš: From Munich to New War and New Victory*. London, George Allen & Unwin 1954. Dále viz HITCHCOCK, Edward B.: *I built a temple for peace: The Life of Edouard Beneš*. New York – Boston, Harpers 1940; MACKENZIE, Compton: *Dr. Beneš*. London – Toronto, G. G. Harrap 1946.

9 MAJEWSKI, Piotr: *Edvard Beneš i kwestia niemiecka w Czechach*. Warszawa, DiG 2001; MARJINA, Valentina V.: *Vtoroj prezident Českoslovakii Edvard Beneš: Politik i čelovek 1884–1948*. Moskva, Indrik 2013.

10 Viz ARNDT, Veronika: *Der zweite Präsident Edvard Beneš: Biographische Skizze*. Magdeburg, Helmut Block 1993. Jedná se opravdu o skicu, čítající 114 stran a opřenou o řídkou sekundární literaturu a třicet mizerných fotografií.

Existuje ovšem řada sborníků v německém jazyce, ve kterých Beneš figuruje jako společný jmenovatel a které se vyznačují vysokou badatelskou úrovní.¹¹

Marèsova kniha je přirozeně napsána z francouzské perspektivy; v tradici galsko-francké, jejíž základy položil Julius Caesar. A proto ani nemůže být jinak rozdělena než na tři části. První období, které Marès konvenčně ohraničuje na prvních čtyřiatřicet let Benešova života od narození až do konce první světové války a vzniku Československa, je nadepsáno „Příběh společenského vzestupu“. Skutečně, na konci roku 1918 dosáhl tento malý a nenápadný, ale usilovný intelektuální dřič na vrcholné příčky své závratné kariéry. Stal se ministrem zahraničí zbrusu nového státu v centru Evropy, o jehož rozšířené hranice se sám nejvíce zasloužil během úporných jednání na mírové konferenci v Paříži. Pro nejmladšího syna z deseti dětí v zemědělské rodině tvrdě pracujících rodičů z Kozlan u Rakovníka, Matěje a Anny Benešových, to byl závratný sociální vzestup.

Beneš byl celkem průměrným studentem na vinohradském gymnáziu v Hálkově ulici. Teprve cesta do Francie v roce 1905 a akademický rok strávený na Sorbonně zahájily novou etapu v jeho životě. Na živobytí si musel vydělávat psaním článků do sociálnědemokratického tisku, například *Práva lidu*. Mladý Beneš má sklon k přejímání primitivních stereotypů slovansko-germánského antagonismu, kterým holdovala většina českého i francouzského čtenářstva. Marès to omlouvá tehdejší mentalitou, ve které převládala víra v nevyhnutelnost konfrontace světa germánského se slovanským (s. 30). Vyhocená byla zejména v etnicky smíšených Čechách, kde se původně jednotná sociálnědemokratická strana rozdělila už na začátku století na českou a německou frakci. Ve stejném období vyrostla v pohraničí Německá dělnická strana (*Deutsche Arbeitspartei* – DAP) se všenněmeckým programem, která se po skončení války stala zárodkem nacistické strany (*Deutsche nationalsozialistische Arbeitspartei* – DNSAP) u nás.¹²

Beneš, který zblízka pozoruje sílící velkoněmecký imperialismus, hledá přirozeně protiváhu. Tu nalézal, jako většina českých politiků, v Rusku. Nikoli ale v carském Rusku, jako například Karel Kramář, nýbrž v utopickém Rusku budoucna, které se mělo vynořit z revolučního chaosu roku 1905. Marès upozorňuje, že mladý Beneš navštěvoval v Paříži přednášky o Rusku, stýkal se s tamními ruskými studenty, učil se rusky, a dokonce se chystal Rusko navštívit. Tím se podle mne lišil od Tomáše Garrigua Masaryka, který byl důslednější v tom, že nejen do Ruska několikrát zavítal, ale věnoval mu svůj nejdůležitější spis *Rusko a Evropa*.¹³ Beneš se snažil

11 Srv. např. KONRÁD, Ota – KÜPPER, René (ed.): *Edvard Beneš: Vorbild und Feindbild. Politische, historiographische und mediale Deutung*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2013.

12 Viz SMELSER, Ronald M.: Hitler and the DNSAP: Between Democracy and Gleichschaltung. In: *Bohemia*, roč. 20, č. 1 (1979), s. 137–155; HAUNER, Milan: *Hitler: Den po dni*. Praha, Toužimský & Moravec 2017, s. 84 n.

13 Původně ho vydal německy pod titulem *Russland und Europa: Studien über geistigen Strömungen in Russland. Zur russischen Geschichts- und Religionsphilosophie. Soziologischen Skizzen*. Jena, Diederichs 1913. České vydání: MASARYK, Tomáš Garrigue: *Rusko a Evropa: Studie o duchovních proudech v Rusku*, sv. 1–3. Praha, Jan Laichter 1919–1921 (nové vydání: Praha, Ústav Tomáše Garrigua Masaryka 1995–1996).

pochoпит Rusko skrze Plechanova, zatímco Masaryk skrze Dostojevského. Přes jeho rozsáhlé studium socialistické literatury se podle Marèse nedá říci, že by byl Beneš marxistou. A pokud ano, pak byl jedinec stoupencem marxistického revizionismu, protože odmítal třídní boj.

Svou doktorskou disertaci pro univerzitu v Dijonu napsal Beneš prakticky během roku 1907 v Berlíně.¹⁴ V duchu tehdejších základních tezí sociální demokracie v ní Beneš vidí jediné řešení pro multietnické Rakousko-Uhersko v přeměně centralistické absolutní monarchie ve federální stát s demokratickou ústavou a všeobecným hlasovacím právem. Benešův politický rozhled se tehdy opíral o směsici selektivního evropanství a pražského provincialismu. Znal lépe západoevropská velkoměsta Paříž, Berlín a Londýn nežli Vídeň, hlavní město monarchie. Tam zavítal mladý Beneš pouze jednou, když zkoušel své štěstí v konkurzu na místo knihovníka v parlamentní knihovně. Když neuspěl kvůli nedostatečným znalostem němčiny, vrátil se ještě týž den nočním vlakem do Prahy. Místo knihovníka poslanecké sněmovny získal o čtrnáct let starší Karl Renner, pocházející z chudé jihomoravské rodiny. Marès naráží v úvodu na podobnost politických kariér spoluvůrce Československé republiky a zakladatele Rakouské republiky, sociálního demokrata Karla Rennera (1870–1950).

Jak vidno, Benešova cesta za slávou nebyla vydlážděna jen úspěchy. Jeho dijonský diplom nebyl v Praze uznán a mladý Beneš se musel pustit do nové doktorské disertace (*Vznik a vývoj politického individualismu v dějinách moderní filosofie až do Francouzské revoluce*). Přestože získal už v polovině roku 1909 doktorát z filozofie na Karlově univerzitě, nezvládl zkoušky na místo středoškolského učitele. Díky doporučení přátel nastoupil začátkem školního roku 1909 jako suplující profesor na Československou akademii obchodní v Resselově ulici v Praze, kteréžto místo si podržel až do roku 1915. Po svém jmenování soukromým docentem zahájil ještě univerzitní přednášky z oboru sociologie.

Velmi živě a obsažně popisuje Marès Benešovu činnost za války. Neopomene přitom zdůraznit, že šlo o aktivitu či aktivity kolektivní: Masaryk jako nejstarší „odbojář“ dal československé kauze svou znalost anglosaského a ruského světa. A byla to především jeho mravní integrita, která stmelila příslušníky prvního odboje. Beneš přispěl svou pracovitostí a sociologickou metodikou. Dodejme, že disponoval šestým smyslem pro bezproblémovou komunikaci s Masarykem (starším o čtyřiatřicet let), který sídlil v Londýně a od března 1917 v Rusku. S proruskými monarchisty v odboji, jako byl například poslanec za agrární stranu Josef Dürich, Beneš tak hladce komunikovat nedokázal. Slovák Milan Rastislav Štefánik, už naturalizovaný ve Francii, kde realizoval svou kariéru vědeckou i vojenskou až do funkce prvního „politického generála“ československé kauzy, velice přispěl hnutí svými osobními kontakty. Zatímco Beneš sepisoval memoranda, Štefánik vyhledával politiky a generály. Byla to především jeho zásluha, že francouzská vláda jako první uznala neexistující československý stát za svého spojence a dala souhlas ke zřízení československých vojenských jednotek ve Francii, rekrutovaných

14 BENEŠ, Édouard: *Le problème autrichien et la question tchèque: Étude sur les luttes politiques des nationalités slaves en Autriche*. Paris, V. Giard & E. Brière 1908.

z krajanů a válečných zajatců. Podle Marèse diplomat-amatér Beneš nevěřil, že by se o osudu Čech rozhodlo vojensky (s. 60). Nelze opomenout ani vydatnou pomoc, se kterou Benešovi přispěli Štefan Osuský, Lev Sychrava a další. Svým pracovním tempem však Beneš předstihl všechny. Vedle vyčerpávající práce politické a novinářské, připomíná Marès, přednášel Beneš ještě na Škole východních jazyků (*École des langues orientales*) a na Sorbonně, aktivně působil též v zednářské lóži Velký Orient (*Grand Orient*).

Jako vrchol Benešovy aktivity válečného propagandisty je obvykle citován jeho pamflet *Rozbijte Rakousko-Uhersko*.¹⁵ Spisek je *de facto* namířený hlavně proti Prusku jako nositeli militarismu a pangermanismu. Beneš už nechce rekonstruovat Rakousko-Uhersko, jak to doporučoval o sedm let dříve. Považuje habsburskou monarchii za podmaněnou provincii Velkoněmecka, usilujícího o evropskou hegemonii podél osy Berlín–Cařihrad–Bagdád (s. 56). Nezasvěcený čtenář bude žasnout, kam se poděl autor dijonské disertace. Ve skutečnosti se Beneš zabýval studiem pangermanismu a jeho rasové ideologie, namířené proti brachycefalním (krátkolebým) Slovanům, jak správně připomíná Marès, již dlouho před válkou (s. 30).¹⁶

Marèsovo líčení Benešovy akrobatické diplomacie na mírové konferenci otevírá druhou část biografie, která nese titul „Architektem československé zahraniční politiky 1918–1935“. Kromě nesouhry s vedoucím delegace domácích Čechů Karlem Kramářem komplikovala Benešovo manévrování neshoda mezi Spojenci a představiteli „malých národů“. Angloameričanům se moc nechtělo definitivně pohrbit Rakousko a uznat nový stát o rozloze sto čtyřicet tisíc kilometrů čtverečních ve středu Evropy. K tomu se přidaly konflikty se sousedními státy a s německým obyvatelstvem uvnitř hranic, nemluvě o tlaku revoluční vlny, šířené nejen z Ruska, ale i z Maďarska a Německa. K Marèsově popisu je třeba připojit sebevědomé osobní svědectví samotného Beneše: „Vyhráli jsme svůj boj, poněvadž jsme svou věc vsunuli správně do rámce událostí světových. Spojili jsme správně svůj boj s bojem evropské a světové demokracie. (...) Nepočítali jsme konjunkturálně s tím, brzy s oním a neměnili jsme nikdy své zásadní linie. (...) V tom byla naše síla a v tom ... že jsme od počátku správně odhadli pravděpodobný vývoj celé Evropy a celého světa, jenž ponenáhlu vstupoval do války a uvedl v pohyb tu nesčetnou řadu sil – mnohde námi neovladatelných a takřka fatalisticky působících – jež pro nás začaly pracovat. (...) V tom byla a je největší zásluha Masarykova, že to všechno hned na počátku války dovedl správně posoudit a podle toho zařídil celou svou činnost válečnou.“¹⁷ A dodejme, že to byla stejnou měrou i zásluha Benešova, kterou potvrdil dnes už okřídlený výrok Masarykův: „Bez Beneše bychom republiku

15 *Détruisez l'Autriche-Hongrie! Le martyre des Tchéco-Slovaques à travers leur histoire*. Paris, Delgrave 1916.

16 Marès odkazuje na dlouhý Benešův článek v *Moravskoslezské revue* z roku 1909. Celý článek pod titulem „Ideje a plány pangermanistické“ je publikován v edici: HÁJKOVÁ, Dagmar – HORÁK, Pavel (ed.): *Edvard Beneš, Němci a Německo 1896–1919: Edice dokumentů*. Praha, Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. 2014, s. 92–98.

17 BENEŠ, Edvard: *Světová válka a naše revoluce*, sv. 2. Praha, Orbis – Čin 1927, s. 553–555.

neměli!¹⁸ O dvacet let později a bez přítomnosti Masaryka, jaký asi soud vynese Beneš nad československou kauzou po druhé světové válce?

Benešovu neúpornou mnohaměsíční aktivitu na mírové konferenci je nutno považovat za vrcholné období Benešova politického angažmá. Beneš byl architektem Československa „od Aše až po Jasinu“. Byl to stát slepený z mnoha regionů a podložený nezřídka protichůdnými právními koncepcemi. České a moravskoslezské okresy byly získány na základě práva historického, Slovensko ale na základě práva „přirozeného“ (jak by řekl Palacký), tj. předpokládaného národního sebeurčení; a Podkarpatská Rus na základě nepřímého plebiscitu zástupců rusínských farností (!) ve Spojených státech. Nakonec se tu uplatnilo i právo vojenské neboli anekční, například pokud šlo o Těšínsko nebo jižní Slovensko, včetně dvou největších slovenských měst, Prešpurku/Bratislavy a Košic. Přitom nejpočetnější menšiny, českým Němcům, bylo odepřeno právo sebeurčení. Nový stát měl krajně nevýhodnou geopolitickou pozici. Kromě krátké hranice s přátelským Rumunskem bylo Československo zamotáno do územních sporů kvůli nevyřešenému problému svých německých, maďarských a polských menšin. Čeští zakladatelé státu a držitelé moci tvořili pouze polovinu obyvatelstva a dali přednost centralistickému řízení pod vlajkou umělé „československé národnosti“ oproti populistickým požadavkům regionální autonomie.

Na překonání těchto vážných problémů měla posloužit Benešova diplomatická strategie, která se opírala o tři pilíře: spojenectví s Francií, Malou dohodu a Společnost národů. Všechny tři pilíře se zbouraly dříve, nežli se republika dožila dvaceti let! Podle Marèse se Beneš snažil vyčerpávajícím lavírováním předejít omylům a pasivitě francouzské zahraniční politiky, udržet Malou dohodu funkční a její původně ryze vojenský charakter rozšířit o hospodářskou aktivitu. Muselo to být nad jeho síly.

Marès intenzivně sleduje francouzskou politickou a vojenskou diplomacii.¹⁹ Francie rok od roku slábne jako nejsilnější mocnost evropského kontinentu; nejdříve vůči Itálii, což se projevilo ve ztrátě primátu nad Středozezemním mořem, a pak vůči nacistickému Německu. Vyslanec Štefan Osuský včas signalizoval Benešovi, o čem se nejen politikové, ale už ani veřejný tisk netajili, že totiž Francie nebude schopna přispěchat na pomoc Československu v případě německé agrese. Ale optimista Beneš nechce slyšet varování z Paříže. Jsou to podrobnosti již dříve publikované, ale je dobře, že je Marès znovu připomíná. Francouzští spojenci ve východní a střední Evropě, Polsko a státy Malé dohody, dávají přednost bilaterálním smlouvám s Německem před kolektivní bezpečností, kterou zastává izolovaný Beneš. Zbývá orientace na Sovětský svaz. Německo a sudetští Němci to berou jako provokaci. Přestože na jedné straně Beneš osobně jede v květnu 1935 do Moskvy, aby se setkal se Stalinem a podepsal Smlouvu o přátelství a vzájemné pomoci, o rok

18 ČAPEK, Karel: *Hovory s T. G. Masarykem*. Praha, Československý spisovatel 1990, s. 164 n.

19 Svědčí o tom také Marèsova spolupráce na sbornících: *Munich 1938: Mythes et réalités*. (*Revue des études slaves*, roč. 52, č. 1–2, 1979); TAUBERT, F. (ed.): *Mythos München. Le Mythe de Munich. Myth of Munich* (viz pozn. 4).

později přijme tajně a bez vědomí německého ministerstva zahraničí dva emisary z říše, vyslané s Hitlerovým souhlasem. Marès neříká, zda o tom věděli Francouzi. Zřejmě by neprotestovali, protože Paříž tlačila Prahu, aby se dohodla s Hitlerem za účelem nastolení domácího smíru s menšinami, zejména německou, která byla už od parlamentních voleb v roce 1935 v zajetí Henleinovy Sudetoněmecké strany (*Sudetendeutsche Partei* – SdP).

Jelikož nejdůležitější otázkou pro existenci Československé republiky byl německý problém, a to ve své dvojité hrozbě, kterou jiné malé státy neměly – tedy vztah k německému sousedu, obklopujícímu Čechy ze tří světových stran, a navíc tlak domácích Němců, obnášejících v českých zemích téměř třetinu obyvatelstva – budou čtenáři zvědaví, jak francouzská diplomacie a generální štáb hodnotily toto ohrožení. Po dobu agresivní francouzské strategie na počátku dvacátých let nebylo důvodu obávat se německé expanze. Naopak, byla to francouzská armáda, která intervenovala a okupovala německé území. O deset let později se situace radikálně změnila. Francie se zmítala vnitřní krizí, kterou vláda Lidové fronty nedokázala vyřešit. Francouzská armáda se schovala za Maginotovu linii a nic nepodnikla, když Hitler zahájil remilitarizaci Německa. Činnost francouzské vojenské mise působící v Československu byla paralyzována pasivitou pařížského centra. Ta dohnala v září 1938 jejího posledního náčelníka generála Louis-Eugèna Fauchera k demisi, ani toto gesto však nepřivedilo změnu v postoji francouzského vrchního velení.

Většina historiků se snaží dotáhnout chronologii druhé etapy Benešovy politické kariéry až do Mnichova 1938. Marès vidí předěl už na podzim 1935, kdy Masaryk abdikoval a Beneš byl zvolen jeho nástupcem. Pro tuto třetí etapu Benešovy politické kariéry (1935–1948) zvolil Marès podtitul „Čas zkoušek“. Na místo ministra zahraničí nastoupil loajální Benešův spolupracovník profesor Kamil Krofta, Beneš ale – v rozporu s ústavou – nepustil otěže zahraniční politiky z rukou. Opravdová mezinárodní krize podle Marèse vypukla plnou silou v následujícím roce 1936, kdy Hitler dal rozkaz k remilitarizaci Porýní. Paříž nijak nezareagovala, protože se ocitla v totálním politickém a vojenském rozkladu (s. 187), Společnost národů a evropské státy včetně Československa se rozhodly mlčet – s výjimkou problematické nabídky z Polska a SSSR. Naproti tomu vypuknutí španělské občanské války nepřisuzuje Marès klíčový význam v krizi evropské bezpečnosti. Stálý výbor pro národní obranu pod vládou Lidové fronty ve Francii pak reagoval na anšlus Rakouska a stoupající německou agresivitu vůči Československu stejně nerozhodně jako na možnost vojenské intervence ve Španělsku.

Vstupujeme do fáze vrcholného dramatu Benešova života, kterému Marès dal podtitul „Mezi kladivem a kovádkou 1938–1945“. Vyvrcholením byla mnichovská kapitulace 30. září 1938 a likvidace zmrzačené masarykovsko-benešovské republiky 15. března 1939. Marès mistrně probírá celou škálu protichůdných francouzských stanovisek a výroků ohledně vojenského zákroku ve prospěch Československa a dochází k racionálnímu závěru, že Praha byla politicky i vojensky obětována dávno před Mnichovem (s. 200). Pro Beneše zůstal Mnichov největší životní tragédií, kterou se bude po zbývajících deset let ze všech sil snažit odčinit. Toto odčiňování Mnichova znamenalo konkrétně i utajování mise ministra Jaromíra Nečase,

kterého Beneš – poté co se dozvěděl, že Neville Chamberlain odletěl do Mnichova vyjednávat s Hitlerem o osudu Československa – vyslal 15. září spěšně do Paříže a Londýna s tajným návrhem, že Československo odstoupí Hitlerovi čtyři až šest tisíc kilometrů čtverečních svého území spolu s půldruhým milionem až dvěma miliony sudetských obyvatel. Jak správně zdůrazňuje Marès, vyřešit sudetskou krizi v tomto stadiu se dalo už jen třemi způsoby: válkou, plebiscitem, anebo transferem území s obyvatelstvem (s. 207).²⁰ Poněvadž válku chtěl jenom Hitler (a možná Stalin?) a plebiscit byl pro Českoslováky nepřijatelný, rozhodl se Beneš pod silným nátlakem Británie a Francie, a až v hodině dvanácté, pro toto třetí řešení. Obě spojenecké smlouvy, francouzská i sovětská, se ukázaly v září 1938 nepoužitelné – navzdory Benešovu téměř nadlidskému úsilí přesvědčit domov i cizinu, že je na ně spolehnouti. To dovolovalo Sovětům po celou válku hovořit o plné podpoře Československa na jedné straně, a na straně druhé schovávat se za smlouvu z května 1935, ve které zásluhou opatrného Beneše byl sovětský zásah podmíněn vojenskou pomocí Francie.

Marès prezentuje svého protagonistu jako terč v palebném poli mezi Hitlerem a Stalinem. Pět let dělilo Beneše od obou diktátorů. Byl o pět let starší než Hitler a o pět let mladší než Stalin. Zatímco s Hitlerem se Beneš zásadně odmítal sejít, se Stalinem se setkal celkem třikrát a pokaždé v Moskvě: v červnu 1935 při podpisu smlouvy o přátelství a vzájemné pomoci, která přes všechny iluze nezachránila Československo před německou agresí; v prosinci 1943 při podpisu smlouvy o přátelství a poválečné spolupráci; a konečně v březnu 1945 při průjezdu prezidenta a londýnské vlády Moskvou, kdy Beneš přijal sovětskou *de facto* anexi Podkarpatské Rusi.²¹

Léta druhé světové války – z Benešovy perspektivy počínají již zářijovou krizí roku 1938! – představují zároveň druhý exil i druhý dramatický vrchol Benešovy kariéry, odehrávající se tentokrát skutečně jako drama mezi Hitlerem a Stalinem. Vyvrcholila v nich rovněž Benešova spisovatelská produkce. Zasvětil jí většinu z těch málo měsíců, které mu do konce života ještě zbývaly. V roce 1947 vydal jeden díl svých pamětí, rozvrhnutých do tří dílů, soubor vybraných dokumentů pokrývajících válečná léta a sborník svých starších článků týkajících se slovanství.²² Většina tehdejších Benešových rukopisů se ovšem dočkala publikace až padesát let po jeho smrti.²³ O deset let starší Winston Churchill byl produktivnějším autorem. Zde by

20 Marès správně zhodnotil význam Nečasovy mise (s. 206–208) a důvody, proč ji Beneš ve svých *Pamětech* zamlčel. Nešlo ale o žádný mravnostní skandál, a tak je vhodnější přeložit francouzský termín *l'affaire Nečas* jako „Nečasova mise“ místo „Nečasova aféra“.

21 Viz HAUNER, Milan: Podkarpatská Rus v zahraničně-politické koncepci prezidenta Beneše 1938–1945. In: FENYČ, Volodymyr – ŠNICER, Igor (ed.): *Podkarpatska Rus v roki Druhoj svitovij vijnj. Užhorod, Užhorodskij nacionalnyj universytet* 2015, s. 161–180.

22 BENEŠ, Edvard: *Paměti: Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství*. Praha, Orbis 1947; TÝŽ (ed.): *Šest let exilu a druhé světové války*. Praha, Orbis 1947; TÝŽ: *Úvahy o slovanství*. Praha, Čin 1947 (1. vydání: Londýn, Prager Publishers 1944).

23 Viz především TÝŽ: *Fall and Rise of a Nation: Czechoslovakia, 1938–1941. / Vzestup a pád národa: Československo v letech 1938–1941*. Ed. Milan Hauner. Boulder (Colorado), East European Monographs 2004; TÝŽ: *Německo a Československo*. Ed. Eva Broklová. Praha, Masarykův ústav AV ČR 2005; TÝŽ: *Paměti 1938–1945*, sv. 1: *Mnichovské dny*; sv. 2:

srovnání obou státníků mělo končit, protože jejich temperament i pracovní metody nemohly být odlišnější.²⁴ Jestliže na okamžik pomíneme kontrast mezi mocenskou základnou britského impéria a Československé republiky, nevypadá konfrontace obou státníků tak beznadějně. V kategorii státníků-memoáristů stojí Beneš Churchillovi dokonce blíže nežli kdokoli jiný. Oba sepsali rozsáhlé reminiscence na první i druhou světovou válku.²⁵ Zatímco Churchillovi osud dopřál dopsat šesti-dílnou historii druhé světové války, což mu přineslo světovou slávu, Nobelovu cenu za literaturu v roce 1953 a k tomu ještě královský honorář,²⁶ Beneš stihl vydat jen torzo svých *Pamětí*, prostřední díl zamýšlené trilogie.²⁷ Churchill vytěžil z krušné prohry v parlamentních volbách v létě 1945 čas na psaní.

Jakou republiku chtěl Beneš po vítězné válce rekonstruovat? Po 15. březnu 1939, ještě v americkém exilu, hovořil o obnovení republiky s Čechy, Slováky, Rusíny a „demokratickými Němci“. Jeho exilová prohlášení, která poté vycházela v Londýně, postupně „demokratické Němce“ vypouštěla, přestože se Beneš až do heydrichiády scházel s „předsedou německé sociální demokracie v ČSR Wenzelem Jakschem.

Po pádu Francie Beneš poměrně rychle navázal kontakt s generálem Charlesem de Gaullem a jím vytvořeným Francouzským národním výborem (*Le Comité national français*), ve kterém aktivně působili přátelé Československa, jako například právník René Cassin, a zejména diplomat Maurice Dejean. Po válce se Dejean stal prvním francouzským velvyslancem v Praze. Marès píše, že de Gaulle neskrýval svůj hluboký odpor k Mnichovské dohodě (s. 233). V září 1942 ji formou dopisu jménem svého hnutí prohlásil za neplatnou.²⁸

Benešovo rozhodnutí vyřešit německý problém českou cestou, navíc pod tlakem domácího odboje, který vzhledem k brutální nacistické politice v protektorátu zásadně odmítal domluvu s německými antifašisty, vrhlo vůdce československého exilu do ruské náruče. Beneš by býval dal přednost Británii, ale ministerstvo

---

Od Mnichova k nové válce a k novému vítězství; sv. 3: *Dokumenty*. Ed. Milan Hauner. Praha, Academia 2007. Poslední publikace je pokusem o kompletní vydání Benešových memoárů v kritické edici.

24 Viz HAUNER, Milan: O historii prožité a napsané. In: *Soudobé dějiny*, roč. 13, č. 1–2 (2006), s. 82–99.

25 V letech 1923–1931 Churchill vydal v šesti svazcích paměti na první světovou válku *World Crisis* a v letech 1948–1953 v šesti dílech další válečné memoáry *The Second World War*. Česká vydání: CHURCHILL, Winston S.: *Světová krise 1911–1918*. Praha, Melantrich 1932; TÝŽ: *Druhá světová válka*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2015; BENEŠ, Edvard: *Světová válka a naše revoluce*, 3 sv. Praha, Orbis – Čin 1927–1928; TÝŽ: *Paměti 1938–1945*, sv. 1–3 (viz pozn. 23).

26 Viz REYNOLDS, David: *In Command of History: Churchill writing and fighting the Second World War*. New York, Basic Books 2007, s. 538.

27 Viz pozn. 22. Benešovy *Mnichovské dny* vyšly až posmrtně, poprvé v exilu (Londýn, Ústav Dr. Edvarda Beneše 1955) a poté za pražského jara (Praha, Svoboda 1968). Podrobnou analýzu geneze celého díla obsahuje předmluva ke kritickému vydání Benešových *Pamětí* v edici Milana Haunera.

28 Viz BENEŠ, E.: *Paměti 1938–1945*, sv. 3, s. 469 n., dokument 139 – dopis Charlese de Gaulla předsedovi vlády Janu Šrámkovi z 29.9.1942, v němž anuluje jménem Francouzského národního výboru Mnichovskou dohodu.

zahraničí (*Foreign Office*) se nemělo k tomu, aby Benešovi přislíbilo předmnichovské hranice. Marès nazval důležitou podkapitolu Benešovy prosovětské politiky „fatální volbou mezi jasnoživotostí nebo zaslepením“ (s. 246–254). Jejím vyvrcholením byla nesporně Benešova druhá pouť do Moskvy koncem roku 1943, pro niž Marès zvolil příznačné přirovnání „v jámě lvové“ (s. 249).²⁹ Mezi rozhodujícími faktory tohoto obratu uvádí vliv panslavismu a geografie, ale nad tím vším převládalo Benešovo zoufalé úsilí zabránit opakování neúprosného německého *Drang nach Osten*. Beneš nepřestal věřit, že se bude opakovat. A byli to Sověti, kteří už v červenci 1941, krátce po německé agresi, přislíbili obnovu Československa a vyhnání Němců, tedy záruky, které Beneš od Britů dříve marně žádal. A společná hranice československo-sovětská, o kterou Beneš usiloval už během první pomnichovské bilance v letech 1938–1939, byla přímým důsledkem Mnichova.³⁰ Do jaké míry byl Benešův pozitivní přístup k sovětskému Rusku ovlivněn jeho vírou v konvergenci sovětského režimu se systémem západních demokracií, zůstává otevřenou otázkou. Vycházejí z původních socialistických základů a aplikace sociologické metody, Beneš dospěl k přesvědčení, že sovětské Rusko pod Stalinovým vedením vstoupilo jako spojenec Anglo-Američanů do nového stadia svého dramatického vývoje – do stadia sbližování se západními demokraciemi a současně konvergence jeho totalitního systému, jemuž měl odpovídat analogický „přerod poválečné demokracie a jejího soužití a spolupráce se systémem socialismu sovětského“.³¹ Vzájemná konvergence se podle jeho představ měla během války prohloubit ve společném boji proti fašistickým mocnostem a kulminovat ve společném založení Organizace spojených národů a spoluúčasti Sovětského svazu na Mezinárodním vojenském tribunálu v Norimberku.³²

Benešova zpáteční cesta z Moskvy byla naopak triumfální. Byl to právě de Gaulle, kterému Beneš jako prvnímu mezi západními spojenci při svém návratu z Moskvy vysvětlil, proč se Stalinem podepsal smlouvu o přátelství a vzájemné pomoci. „Podívejte se na mapu,“ zahájil Beneš svou improvizovanou přednášku, jejíž podstatnou část si de Gaulle poznamenal, „Rusové se blíží ke Karpatům a západní státy dosud nejsou připraveny k vyloštění ve Francii. Mou zemi tedy osvobodí Rudá armáda. Abych v ní mohl nastolit svou vládu, musím se dohodnout se Stalinem. To jsem právě udělal, a to za podmínek, které nezpochybňují nezávislost Československa, protože jak jsme se dohodli, nebude se ruské velení v ničem plést do našich politických záležitostí.“

29 Francouzský originál zní ještě úděsněji: „v doupěti příšery“ (*dans l'antre de l'ogre*).

30 Viz HAUNER, Milan: “We Must Push Eastwards!” The Challenges and Dilemmas of President Beneš after Munich. In: *Journal of Contemporary History*, roč. 44, č. 4 (říjen 2009), s. 619–656.

31 Citát pochází přímo z prvního českého vydání Benešovy *Demokracie dnes a zítra* (Londýn, Kruh přátel československé knihy 1942, s. 184). Beneš ho použil i pro závěrečnou pasáž druhého dílu svých *Pamětí*, s názvem *Československo na rozcestí mezi Západem a Východem* (s. 280–285).

32 George Orwell vystavil fenomén konvergence mezi sovětskou diktaturou a západními demokraciemi sžíravé parodii ve svém románu *Animal Farm*. V závěrečné scéně pořádají prasata banket, na který pozvou své dosavadní třídní (a antropologické) nepřátele... (1. české vydání: ORWELL, George: *Farma zvířat: Pohádkový příběh*. Praha, I. L. Kober 1946.)

Pak de Gaullovi na mapě demonstroval, že Československo nemělo jinou možnost obnovit svou státnost nežli spojenectvím s Moskvou. A posouvaje prst po mapě, ukazoval: „Tady jsou Sudety, které musíme získat zpět, tady je Těšínsko, po němž prahnou Poláci, tady je Slovensko, jehož získání je snem Maďarů a v němž monsignore Tiso vytvořil separatistickou vládu. Jenže zítra bude východní Německo, Polsko a Maďarsko v rukou Sovětů. Jestliže ti se postaví na jejich stranu, pak to pro nás znamená rozkouskování. Vidíte, že aliance s Ruskem je pro nás kategoričtým imperativem.“ Když de Gaulle nadhodil možnost vytvořit na Západě protiváhu, Beneš reagoval skepticky: „Roosevelt ... se chce dohodnout se Stalinem a po vítězství odvolat svá vojska co nejdřív z Evropy. Churchill se o nás stará jen málo. Pro toho je anglická obranná linie na Rýně a v Alpách. Jakmile jí dosáhne, nic ho nebude kromě Středozeří zajímat. (...) V Teheránu při jednáních nepadla o Československu ani zmínka, to vím. Je pravda, že jste tady ještě Vy, tvůrce pevné a silné Francie, která je nezbytná pro evropskou rovnováhu. (...) Nikdo vám nepřeje víc než já plný úspěch, ale nemohu nevidět, že Washington a Londýn nám nejsou příliš nakloněny.“ „Co mi řekl ohledně postoje Washingtonu a Londýna k východoevropským státům,“ komentoval dále ve svých *Válečných pamětech* de Gaulle, „se potvrdilo už v polské otázce.“³³

Jak mohl sovětský příslib nevměšovat se do vnitřních záležitostí dopadnout třeba na Slovensku (jak se Beneš obával), ukazuje případ Podkarpatské Rusi. Hned po obsazení Rudou armádou byla prakticky anektována jako sovětské území, aniž by Moskva vyčkala – jak si to dodatečně přál Beneš – až o tom rozhodne po skončení války parlament v Praze. Marès neúprosně sleduje Beneše od jeho návratu do Prahy a zůstává krajně skeptický vůči spekulacím na téma radikálního obratu v jeho tehdejší chování. Kostky byly vrženy už během Benešovy návštěvy v Moskvě v prosinci 1943.

Podkapitola nazvaná „Souboj Beneš – Gottwald“ *de facto* shrnuje řetěz událostí: odsun Němců a Maďarů, znárodnění, odřeknutí Marshallova plánu, zhroucení ideje „mostu“ mezi Západem a Východem atd., kde Beneš musel pokaždé prohrát v ne rovném zápase s protivníkem, za nímž stála nejen Moskva, ale i čtyřicet procent domácích voličů. Přichází „vítězný únor 1948“ a po něm Masarykova tragédie. Marès, třebaže prezentuje více svědků přesvědčených o sebevraždě, mluví raději opatrně o Masarykově smrti. Naznačuje přitom, že zbavila dosud optimistického Beneše posledních iluzí o komunistech ve vládě Národní fronty. Přesto neabdikuje. Dostává spoustu dopisů. Lidé mu třeba píší: „A nebude Vás tížit svědomí, že jste zradil sám sebe?!“ Benešův protiargument je, že údajně zabránil občanské válce. Únorová krize v Československu a sovětská blokáda Berlína definitivně otevřely stavidla studené války. Francouzskému velvyslanci připadl nevděčný úkol zorganizovat společný diplomatický protest západních zemí. Dejean tehdy napsal: „Zatímco president Beneš se pokoušel v srdci Evropy uskutečnit syntézu ruského komunismu

33 GAULLE, Charles de: *Válečné paměti 1940–1944*. Praha, Naše vojsko 1989, s. 443 n. Přeložil Svezotár Pantůček.

se západní demokracií, přátelé pana Gottwalda se zcela klidně zmocnili hlavních řídicích pák.“ (s. 290)

Po Benešově abdikaci v květnu 1948 kolovaly pověsti o tom, že se s pomocí jedné ze západních rozvědek připravuje znovu odejít do exilu. Marès je přesvědčen, že prezident byl tehdy již natolik zesláblý, že útěk za hranice z pečlivě strážené Benešovy vily v Sezimově Ústí nepřipadal v úvahu. Téma jeho abdikace nejlépe analyzoval Karel Kaplan.³⁴ Stálo před ním několik alternativ. Žádná z nich sice nemohla změnit konečný výsledek státního převratu, každá však mohla různě ovlivnit způsob jeho provedení a ztížit komunistům cestu k moci. S odstupem času se nyní ukazuje, že neoptimálnější bylo odmítnout demisi ministrů, nejmenovat novou vládu a abdikovat už v únoru 1948. Když Benešovi Gottwald začátkem května předložil text nové ústavy, nesouhlasil z politických důvodů. Odhodlal se nepodepsat a konečně odstoupit. V oficiálním komuniké o prezidentově abdikaci však byly jako důvod uvedeny zdravotní potíže. Beneš se stáhl do ústraní své vily v Sezimově Ústí prakticky už jako rekonvalescent. Série mozkových mrtvic koncem léta pak přivedla takové zeslabení organismu, že jeho smrt dne 3. září 1948 po delší agonii už nikoho nepřekvapila. Ačkoli Marès naznačuje, že Benešův pohřeb se mohl stát poslední příležitostí ke konfrontaci s režimem, komunistická reže celé pohřební ceremonie byla tak dokonalá, že k žádné masové demonstraci nemohlo dojít a Benešův odchod znamenal už jen symbolickou tečku za československou demokracií.

Tím ale Marèsova biografie Beneše ještě nekončí, zbývá sedmáct stránek epilogu. Autor se zde vyhýbá polemice na téma sudetské otázky – která je samozřejmě důležitou součástí širšího, německého problému – protože podle něj omezuje rozbor na poslední desetiletí Benešova života a kolísá mezi dvěma póly: hagiografií a hanopisem.³⁵ Benešův životopis nebyl ani plynulý, ani jednotný; je třeba brát v potaz všechny faktory. Marès hovoří o zlomech (*ruptures*) v Benešově kariéře, způsobených vnějšími okolnostmi, které rozděluje do dvou kategorií, na zlomy sociální a politické. K těm prvním počítá Benešovu životní cestu jako chudého vesnického synka až na prezidentský stolec. Bylo v tom něco výjimečného? Nutno říci, že podobných životních příběhů bylo mezi státníky střední Evropy nemálo. Marès sám v úvodu připomíná paralelní kariéru rakouského socialistického politika, pozdějšího premiéra Karla Rennera. Politických zlomů v Benešově životě však bylo více a je třeba k nim počítat i ty, které nebyly způsobeny jen vnějším tlakem nebo nárazem, nýbrž vycházely z jeho vlastní iniciativy, kdy se k „přehození výhybky rozhodl sám“ (s. 303). Benešův přechod od zastávce federativního uspořádání habsburské monarchie z let 1905 až 1908 k bojovníkovi za samostatný stát o deset let později byl zřejmě výsledkem kombinace vnějších tlaků a osobního přesvědčení, získaného studiem, životní praxí i pragmatickou kalkulací. Mezi nejbystřejší psychologické

34 KAPLAN, Karel: *Poslední rok prezidenta: Edvard Beneš v roce 1948*. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1993, s. 106.

35 Jako příklad (předpokládám, že byl zařazen mezi „hanopisy“) cituje Marès kontroverzní esej Jiřího Gruši *Beneš jako Rakušan* (Brno, Barrister & Principal 2011). Gruša odsuzuje ostře Benešův charakter: ať už se prý zasloužil o stát, nebo ne, nedokázal Československo v letech 1938 a 1948 uhájit.

postřehy o Benešově složitém charakteru zřejmě patří často připomínaný deníkový záznam jeho kancléře Jaromíra Smutného z března 1940, ze kterého cituje i Marès: „Beneš je vynikajícím taktikem a stratégem, největším Machiavellim nynější doby, ale nedovede strhnout davy. (...) Masaryk byl vůdcem, Piłsudski byl vůdcem, kteří dávali nejen linii, nýbrž vdechli hnutí i duši. Beneš bohužel dává jen linii. (...) Je to mašina na myšlení a na práci, bez lidského citu, ale s lidskými slabostmi.“ (s. 308)

Pokud se týká konkrétních zlomových událostí z francouzské perspektivy, během kterých došlo k „osudové až nenapravitelné změně“, Marès rozeznává tři: atentát v Marseille, kterému 9. října 1934 podlehl jugoslávský král Alexandar a ministr zahraničí Louis Barthou, dále Hitlerovo rozhodnutí ze 7. března 1936 remilitarizovat levý břeh Rýna a tím neodvratně zvrátit versailleský systém, a konečně samotný mnichovský diktát. Pro Marèse je to důkaz, že útok na „versailleskou Evropu“ se nedal zastavit a země, které až dosud vystupovaly jako obránci a ručitelé tohoto systému, ho opouštěly. Národní státy a státečky roztažené od Baltu k Jadranu, jejichž existence byla odvozena od versailleského systému, ztrácely jeden za druhým naději na přežití. Domnívám se ale, že by bylo třeba zdůraznit ještě další krizové momenty, třebaže je zpětně zakryl reálný průběh událostí. Od mnichovského zlomu, mezi zářím 1938 a březnem 1939, kdy masarykovsko-benešovské Československo zmizelo z mapy, byl Beneš nucen uvažovat o radikální rekonstrukci střední Evropy už čistě z geopolitické perspektivy. Kdyby býval Hitler nezaútočil v červnu 1941 na Sovětský svaz, byla by to zřejmě střední Evropa pod nacistickou nadvládou a mimo sovětskou sféru vlivu.

Beneš bývá svými odpůrci obviňován z machiavelismu. Marès se ale správně táže, jakou manévrovací možnost mělo Československo od chvíle, kdy se v Teheránu (v prosinci 1943) a poté v Moskvě (v říjnu 1944) domluvil Churchill se Stalinem? A poté co se v Jaltě (v únoru 1945) tři velmoci explicitně dohodly rozdělit poválečnou Evropu na sféry vlivu. Na základě dohody amerického a sovětského generálního štábu z dubna 1945 byla Praha obsazena Rudou armádou, ačkoli americká armáda mohla postoupit ku Praze o týden dříve. Beneš byl ovšem realista, který počítal s obsazením střední Evropy, a zejména restaurovaného Československa Rudou armádou, jak to sdělil explicitně de Gaullovi už v lednu 1944. Benešovým politickým imperativem bylo předejít druhému Mnichovu ze strany obnoveného německého imperialismu a jeho „tažení na východ“ vytvořením společné hranice se Sovětským svazem.³⁶ Benešovo přání harmonizovalo se strategickými záměry sovětské zahraniční politiky expandovat na západ, jak byly zpracovány a formulovány brzy po teheránské konferenci a Benešově schůzce se Stalinem.³⁷

Český čtenář zřejmě přijme s určitými rozpaky Marèsovy úvahy o Benešově negativním vztahu k použití politického násilí v české společnosti. Na jedné straně odpovídal Benešův postoj reakci většiny národa v krizových situacích státního

36 Viz HAUNER, M.: 'We Must Push Eastwards!' (viz pozn. 30).

37 Marès tu odkazuje v poznámce na klíčové memorandum z 11. ledna 1944 „Žádoucí podmínky budoucího míru“, připravené bývalým sovětským velvyslancem v Londýně Ivanem M. Majským. Ve francouzské verzi Benešovy biografie tento odkaz chybí.

převratu, domácích „sametových revolucí“ a zahraniční intervence v letech 1918, 1938, 1948, 1968 a 1989. Na druhé straně, navzdory české politické tradici, která údajně odmítala ozbrojené střety a vyhýbala se násilným řešením, schválil Beneš přípravu atentátu na Reinhardta Heydricha, který nebyl domluven s domácím odbojem a nebyl projevem vzdoru a odplaty kvůli perzekuci Židů. Ani po válce se Beneš nedokázal přihlásit k zodpovědnosti za atentát a tvrdil, že to byla vysloveně záležitost domácího odboje. Beneš ani Jan Masaryk přitom nepopírali politický zisk ve formě britského odpuštění Mnichova, které bylo přímou reakcí na lidický masakr po atentátu. Divoký odsun sudetských Němců lze sotva klasifikovat jako nenásilnou akci. Nevyjasněnost kategorie násilí v českém politickém myšlení se zřetelně projevila ve střetu s fenoménem masakru zajatých polských důstojníků v Katyni. Beneš i exilová vláda přijali bez reptání lživou tezi sovětské propagandy a v rusko-polské konfrontaci se postavili jednoznačně na stranu Moskvy.

Velmi zajímavá je závěrečná část Marèsova doslovu (s. 310–319), která shrnuje podstatné diskuse a polemiky následující po Benešově smrti a týkající se osudových otázek, jež naplňovaly poslední desetiletí Benešova života: Mnichov, odsun Němců, podrobení Stalinovi, poměr ke Slovákům a únor 1948. Nechybí tu rozbor Peroutkova eseje z roku 1950 *Byl Eduard Beneš viněn?*³⁸ vedle jmen Benešových kritiků, jako byli diplomat Štefan Osuský, novinář Pavel Tigrid i filozof Jan Patočka. Marès zahrnul do polemiky i film režiséra Petra Zelenky *Ztraceni v Mnichově*, inspirovaný knihou Jana Tesaře *Mnichovský komplex*.³⁹ Neudivuje, že společným jmenovatelem polemik, které se o metamorfózách českých zemích a Československa vedou ve spojení s Benešovým jménem, zůstává nadále heslo „Mnichov“. Ve francouzské historiografii a literatuře je s tím spjato jméno Édouarda Daladiera (1884–1970), který jménem Francie podepsal Mnichovskou dohodu.⁴⁰ V Benešově životě, jak správně zdůrazňuje Marès, se velice těsně prolínají individuální osudy státníka a politika s dějinami státu. Proto soudit bývalého prezidenta znamená soudit stát, který považoval za svůj výtvar a který po pětileté pauze vyplněné válečnými hrůzami se snažil znovu vzkřísit. Tento proces renesance Československa (ovšem pouze jako státu Čechů a Slováků!), který Marès nazývá „prométheovským snem“, ztroskotal podle něj opět na geopolitice. Uvedení na „oběžnou dráhu Sovětského svazu“ však nebylo pasivní procedurou, předurčenou naší zeměpisnou polohou a demografií, jak píše Marès. Je třeba zdůraznit, že Sovětský svaz byl jedinou velmocí, která byla ochotna splnit tři Benešovy geopolitické cíle: 1) získat společnou hranici se SSSR – a to i za cenu odepsání Podkarpatské Rusi; 2) zrušit slovenskou nezávislost a navrátit Slovensko pod kontrolu Prahy; 3) zaručit transfer neslovanského obyvatelstva, tj. Němců a Maďarů, bez území a bez majetku. Ani Roosevelt, ani Churchill nebyli ochotni tyto aspirace Benešovi splnit; Stalin ano. Proto zřejmě Beneš také neměl morální zábrany přijmout sovětskou verzi katyňského masakru.

38 PEROUTKA, Ferdinand: *Byl Eduard Beneš viněn?* Paříž, Masarykův demokratický svaz 1949 a 1950; 1. polistopadové vydání: Jinočany, H & H 1993.

39 TESAŘ, Jan: *Mnichovský komplex: Jeho příčiny a následky*. Praha, Prostor 2000 a 2014.

40 Viz publikace citované v pozn. 4.

Marèsova kniha vedle textu obsahuje více než padesát pečlivě vybraných a popsanych ilustrací včetně několika zdařilých karikatur. Centralismus Benešovy koncepce vládnutí je demonstrován absencí jmen spojených s Podkarpatskou Rusí. Čtenář si může znovu ověřit, že tato země jako by neexistovala v Benešově politickém životě. Na fotografiích i v rejstříku chybí například jméno Grigorije Žatkoviče, hlavního rusínského politika v prvorepublikovém Československu, který s Benešem tvrdě polemizoval a nakonec, když neviděl možnosti, jak překonat pražský centralismus, ze svých funkcí rezignoval a vrátil se do Spojených států. Pokud se týká jmenného rejstříku, je třeba upozornit, že chybně identifikuje generála Žukova (s. 249) s věhlasným maršálem Georgijem Konstantinovičem (1896–1974). Ve skutečnosti se jedná o generálmajora vojsk lidového komisariátu vnitra (NKVD) Georgije Sergejeviče Žukova (1907–1978).

Recenze

Sociální dějiny vládnoucích komunistických stran v dlouhé perspektivě

Marián Lóži

CHRISTIAN, Michel: *Camarades ou Apparatchiks? Les Communistes en RDA et en Tchécoslovaquie (1945–1989)*. Paris, Presses universitaires de France 2016, 400 stran, ISBN 978–2-13–063504-8.

Takřka tři desetiletí poté co Komunistická strana Československa definitivně ztratila monopol na politickou moc, nedokázala česká historická obec stále nabídnout rozsáhlejší syntézu minulé doby, jež by se pokusila vytvořit globálnější narativ. Možná pro její úzkou specializovanost, ať už tematickou, či časovou, jeví se podobný úkon být nad její možnosti. Chopili se jej proto – pro někoho snad poněkud překvapivě – zahraniční historici, kteří buď díky většímu odstupu, anebo jinak zformovanému vědeckému východisku se s ním neváhají poměřit. Nepochybně je vůči jejich výsledkům možno vyslovit jistou faktografickou i metodologickou kritiku, to však nesnižuje působivost jejich snahy. V každém případě nabídli historickému badání to nejdůležitější – tolik potřebnou novou perspektivu.¹

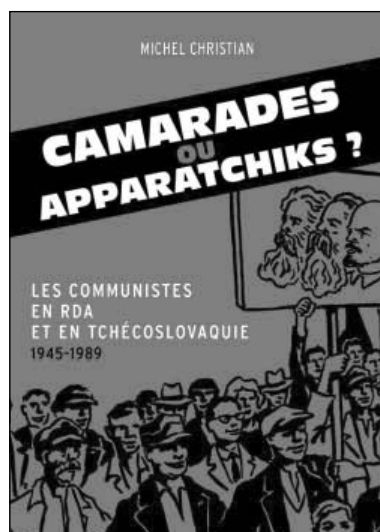
---

1 Mám na mysli práce americké historičky Mary Heimannové, která je ve svém časovém záběru ještě extenzivnější, a britského historika Kevina McDermotta: HEIMANN, Mary: *Czechoslovakia: The State That Failed*. New Haven (Connecticut), Yale University

Nejnovější příspěvek na tomto syntetizujícím poli historiografie poválečného Československa představuje práce Michela Christiana *Soudruzi, nebo aparátčici? Komunisté v NDR a v Československu (1945–1989)*, zachycující čtyři desetiletí komunistických dějin. Autor působí na katedře obecných dějin Ženevské univerzity a recenzovaná publikace vzešla z jeho disertace. Svým pojetím se zásadně odlišuje od klasických událostních vyprávění, která v našem prostředí stále převažují. Christian se zaprvé rozhodl sepsat sociální dějiny komunistické strany, s důrazem na postupný vývoj. Zadruhé zvolil komparativní přístup, takže se neomezuje pouze na KSČ, ale v rámci srovnání věnuje stejný prostor také Jednotné socialistické straně Německa (*Sozialistische Einheitspartei Deutschlands* – SED) v Německé demokratické republice. Sám v úvodu deklaruje, že se záměrně odchýlil od velkých historických momentů, center politického rozhodování a klíčových mocenských hráčů. Svou pozornost místo toho zaměřil na děletrvající procesy, regionální úroveň a níže postavené straníky – lokální funkcionáře a řadové členy.

Michel Christian metodologicky vychází z typologické komparace. Srovnává dva typové obdobné útvary, komunistické strany s mocenským monopolem. V rámci snahy umenšit význam hospodářských diferencí, které by se mohly stát monokauzálním vysvětlením každé odchylky, si jako teritorium vybral Československo a NDR, dvě nejvíce urbanizované a industrializované země východního bloku. Této metody se přidržel i při výběru užších regionů, a dokonce i konkrétních podniků. Lokální výzkum omezil na průmyslové oblasti v okolí hlavních měst, jako dva specifické tovární koncerny si vybral Spolanu Neratovice a východoberlínský energetický podnik Das Transformatorenwerk Oberschöneweide (TRO, od roku 1951 nesl jméno Karla Liebknechta), obdobné co do velikosti a důležitosti. Ekonomické faktory se tím redukovaly ve prospěch faktorů historických.

Autorův záběr je neobyčejně široký a pro přehlednost jej lze – s velkou dávkou zjednodušení – rozdělit do tří zájmových polí. První představuje tvorba a reprodukce lokálních stranických elit. Ty podle Christiana procházely v obou stranách na pohled identickým vývojem. V prvních desetiletích se jednalo o příslušníky takzvané budouvatelské generace, kteří pocházeli z dělnických vrstev a ve stranických aparátech zažívali strmé kariéry. Byli v průměru mladší než řadové členstvo strany, neměli žádnou předchozí politickou zkušenost a umožnili KSČ i SED zásadně rekonstruovat vnitrostranícké mocenské i sociální vztahy. Autor však postřehl i zásadní rozdíl,

který spočíval ve faktu, že SED nepoměrně více než KSČ rekrutovala místní elity z řad veteránů komunistické i sociálnědemokratické strany. Ve větší míře tak čerpala z minulosti dělnického hnutí. Méně výrazná diference přetrvávala i později. V obou stranách se postupně prosadila technokratická elita s potřebným sociálním kapitálem a vzděláním, která zatlačila potenciální aspiranty z řad dělnické třídy. Výměna elit tak ustoupila jejich reprodukci. Christian se touto postupnou transformací ve své práci zabýval soustavně, což mu umožnilo postihnout až překvapivě organickou proměnu, k níž v obou stranických uskupeních došlo. I zde nicméně existoval rozdíl, třebaže pouze kvantitativní – SED disponovala relativně daleko větším množstvím funkcionářů, kteří byli rovněž lépe vyškolení.

Druhé autorovo zájmové pole se orientuje na stranickou administrativní praxi. Komunistické strany v obou zemích se v tomto ohledu inspirovaly stejným sovětským vzorem a usilovaly o zavedení maximální rutiny v evidenci i disciplinaci členstva. Jako hlavní nástroj jim v tom sloužil sběr dat o členech i aktivitě stranického života. Christian působivě dokládá, o jak obtížný úkol se jednalo, přinejmenším do poloviny padesátých let – členové strany v obrovských počtech jednoduše mizeli² a kartotéky stranických organizací byly i pro nejprimitivnější formy evidence jednoduše nepoužitelné. To autorovi umožnilo reinterpretovat roli prověrek ve stalinském období – nejednalo se podle něj o projev síly, ale naopak slabosti administrativního aparátu, který nutně potřeboval alespoň nejzákladnější přehled o svých členech. Tento chaos pochopitelně časem ustoupil větší pravidelnosti a dozoru, které dosáhly vrcholu v osmdesátých letech. Nicméně vývoj v KSČ a SED nebyl stejnoměrný. Východoněmečtí komunisté daleko dříve než českoslovenští dokázali vybudovat kartotéční systém v okresních aparátech strany, v šedesátých letech měli už propracovaný systém schůzí (na kterých se používaly i filmy), a v sedmdesátých letech dokonce přišli s centrální elektronickou kartotékou, v níž měly být údaje o všech členech strany (!). S relativním úspěchem také prosadili systém základních stranických buněk organizovaný podle pracoviště namísto bydliště a integrovali do stranické struktury podnikové vedení i odborové organizace. Na jisté úrovni SED skutečně vykonávala „vedoucí úlohu“ a její hierarchická špička včetně samotné hlavy (ať už v osobě generálního tajemníka Waltera Ulbrichta, či jeho následníka Ericha Honeckera) si v mnoha ohledech podržela iniciativu. Komunistická strana Československa oproti tomu působí takřka neschopně. Důkladný přehled o svých členech získala výrazně později a dočasně o něj znovu přišla po potlačení pražského jara. Projekt obdobné administrativní škály, jako byla elektronická kartotéka SED, dokázala napodobit až o celé desetiletí později a zdaleka ne s tak impozantními výsledky. Vedení podniků i odborových organizací v Československu si dokázalo udržet vůči stranickým funkcionářům jistý stupeň autonomie. Jednotná socialistická strana Německa místní prostředí transformovala a vytvářela nová, zatímco

---

2 Toto téma pro KSČ mistrně rozpracoval Jiří Maňák ve své studii, z níž Michel Christian rozsáhle čerpal (MAŇÁK, Jiří: *Proměny strany moci: Studie a dokumenty k vývoji Komunistické strany Československa v období 1948–1968*, sv. 1–3. Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 1995–1999).

KSČ se spíše snažila uchytit v těch, která existovala před ní. Na pohled identický administrativní přístup se tak podle Christiana v obou stranách realizoval zásadně odlišným způsobem.

Třetí a podle mého úsudku nejdůležitější zájmové pole představují samotní straníci a jejich život ve straně. I zde Michel Christian postihl, že se podmínky v obou porovnávaných strukturách podstatně odlišovaly. Komunistická strana Československa díky příhodné situaci a zvolené strategii úspěšně vystupovala jako reprezentantka přísně národních zájmů, díky čemuž dokázala rekrutovat členskou základnu v celé české populaci (méně už mezi slovenskou). Dokázala získat představitele intelektuálních i soudnických profesí, kteří si přes následné čistky stalinského období udrželi ve straně nezanedbatelné zastoupení. Současně relativně úspěšně apelovala na manuální vrstvy, dokonce i na rolníky. Kombinace obou faktorů pak vedla k tomu, že KSČ po dlouhou dobu představovala stranu s největší mírou zastoupení obyvatelstva v celém východním bloku. Naproti tomu SED kvůli dědictví nacismu a statusu Německa jako poražené země žádný výraznější nacionální program provádět nemohla. Ve své sociální struktuře tak zůstala převážně omezena na úřednictvo, které získala díky svému postavení státostrany. Toto srovnání umožnilo Christianovi docenit nacionální aspekt a přesvědčivě vysvětlit, proč si KSČ na rozdíl od SED dlouhodobě vystačila s daleko slabší administrativní strukturou – mohla spoléhat na jistý druh minimální národní legitimity.

Tento rozdíl se postupem času umenšoval a zejména v sedmdesátých a osmdesátých letech ztratil mnoho ze svého původního významu. V obou stranách vstup do strany tehdy již zdaleka nepředstavoval tak velký sociální zlom jako dříve. Socializace obyvatelstva ve školách, masových organizacích a částečně i v rodině jej do velké míry předjímal. Obě komunistické strany reprodukovaly profesní a společenské vztahy a spíše než z ideových důvodů do nich lidé vstupovali proto, aby dosáhli materiálních výhod nebo prosadili individuální a kolektivní iniciativy (jako například opravu kanalizační sítě v městské čtvrti). Tento posun se demonstroval rovněž demograficky – v roce 1986 se drtivá většina členstva KSČ i SED skládala z lidí, kteří do strany vstoupili ve druhé půli padesátých let a později.³ Prostor pro přeměnu byl tudíž nesmírný. Členství ve straně potom umožňovalo společenské vyžití, a to dokonce i na schůzích a ve vztahu k lokálním stranickým šéfům. Přesto některé zásadní odlišnosti mezi oběma stranami přetrvávaly a vznikly nové. Vstup do SED pořád představoval pro potenciální zájemce značný otrěs a kladl na ně rozsáhlé úkoly v základních stranických buňkách i masových organizacích. Členové KSČ byli daleko pasivnější. Pozoruhodný je Christianův postřeh, že zatímco do SED se v rozhodující míře vstupovalo na prahu dospělosti, vstup do KSČ spíše

3 Statistika je v tomto případě fascinující. V roce 1986 bylo 72 procent členů v KSČ nejdéle od roku 1958, v SED bylo ve stejném roce 69 procent členů nejdéle od roku 1961 (CHRISTIAN, M.: *Camarades ou Apparatchiks?*, s. 283). Bylo by zajímavé blíže prozkoumat, jakou úlohu tato obměna sehrála v procesu formace kádrů a organizace i mechanismu zapomínání, jak to při podobné, byť výrazně dynamičtější fluktuaci postulovala francouzská historička Annie Kriegelová pro Francouzskou komunistickou stranu (KRIEGEL, Annie: *Les Communistes français (1920–1970)*. Paris, Seuil 1985, s. 57 n.).

znamenal posun v kariéře, tedy z místa bez nutnosti vlastnit stranickou legitimaci do postavení, kde se již bez ní nedalo obejít. S tím souvisí jedno z hlavních autorových zjištění, že KSČ daleko méně než SED zasahovala na úrovni běžného, každodenního života.

Michel Christian v rámci těchto problémových okruhů postihl sociální život, který se odehrával v obou komunistických stranách. Současně umožnil pochopit roli, kterou v nich sehrával administrativní aparát, zejména pak jeho propracovanost. Citlivá komparace ukázala velký význam, který tomuto základnímu nástroji byrokratického panství právem náleží, avšak neučinila z něj univerzální *systémové* vysvětlení. Konečně Christian poukázal na úlohu nacionálního aspektu, který byl nejdůležitějším rozdílem ve fungování obou stran. Diference v administrativní struktuře jako takové lze pouze popsat, národní specifika je však umožňují vysvětlit.

Vůči autorově práci je jistě možné mít výhrady. Především v první kapitole je únavně popisná a přináší pro alespoň trochu historicky vzdělaného čtenáře známá fakta. Nicméně to je u publikace primárně cílené na francouzské publikum, neobeznámené s českým či východoněmeckým kontextem, naprosto pochopitelné. Už méně přijatelné jsou četné faktografické chyby, které se v tomto oddílu vyskytují. Naštěstí se týkají pouze všeobecných tvrzení, a nikoli vlastního tématu díla. Zklamán jsem byl také ze zpracování některých událostí, jmenovitě pražského jara 1968 nebo rozpadu komunistických režimů v roce 1989. Líčení je zde poněkud zkratkovité a komparativní přístup zůstává nevyužit. To však podle mého úsudku vychází ze samotné koncepce díla, zaměřené na delší časové úseky. Obdobně lze smést i další výtku, že některá dílčí témata mohla být zpracována do větší hloubky (za mě především komunistické členstvo v důchodovém věku). Syntéza přece nemůže být přehnaně detailní.

Monografie Michela Christiana je neobyčejně ambiciózní – svým zaměřením na sociální dějiny, komparativním přístupem i snahou postihnout dynamiku dlouhého časového úseku. Přesto zůstává precizně sevřená a metodologicky přesná. Co více, i přes nutný prostor věnovaný těžkopádným tématům, jako stranickému aparátu nebo statistice, je velice dobře srozumitelná, a dokonce čtivá. K autorovi pocituji skutečný obdiv, doufám, že si knihy *Soudruzi, nebo aparátčící?* povšimne některé české nakladatelství a vydá ji v překladu. Pro Michela Christiana by to jistě bylo přínosné, pro českou historickou (a snad i laickou) obec přímo vynikající.

Recenze

Anatomie poválečného vzestupu KSČ

Matěj Bílý

ŠLOUF, Jakub: *Podvedená strana: Zrod masového komunistického hnutí na Plzeňsku, jeho disciplinace, centralizace a byrokratizace (1945–1948)*. Plzeň, Západočeská univerzita v Plzni 2016, 303 strany, ISBN 978-80-261-0524-4.

Výzkum dějin Komunistické strany Československa během druhého desetiletí nového milénia výrazně pokročil. Ke zdárnému dokončení se blíží – či již dospěly – některé velké projekty syntetické povahy.¹ Zároveň vznikly práce, které opustily rigidní pohled na KSČ skrze optiku centrálních stranických orgánů a pokusily se rozšířit dosavadní stav poznání prostřednictvím sond do regionálního a lokálního prostředí.² Ukazuje se přitom, že analýza poměrů a konkrétního dění na nižších úrovních mocenské hierarchie dokáže doplnit chybějící střípky pomyslné mozaiky

---

1 Jedná se např. o grantový projekt „Komunistická strana Československa a bolševismus“, realizovaný v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i., nebo o *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ v letech 1921–1989*, připravený autorským kolektivem pod vedením Petra Aneva a Matěje Bílého, jehož vydání v Ústavu pro studium totalitních režimů je plánováno na rok 2018.

2 Viz KAŠKA, Václav: *Neukáznění a neangažovaní: Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948–1952*. Praha – Brno, ÚSTR – Conditio humana 2014; MRŇKA, Jaromír: *Svéhlavá periferie: Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřezska v letech 1945–1960*. Praha, ÚSTR 2016; HRADECKÝ, Tomáš: „Nejpokrokovější

a poskytnout komplexnější obraz vzniku a fungování státněsocialistické diktatury v Československu.

Stejný cíl sleduje recenzovaná monografie historika a archiváře Jakuba Šloufa. Autor se problematice regionálního působení KSČ věnuje dlouhodobě, cenná je především jeho zevrubná analýza plzeňských nepokojů provázejících vyhlášení měnové reformy v roce 1953.³ Jeho druhá a prozatím poslední kniha *Podvedená strana*, věnovaná utváření komunistického hnutí na Plzeňsku v poválečné třetí republice, s přesahem do konce čtyřicátých let, je svým způsobem průkopnická. Původní rukopis totiž vznikl ještě před rokem 2008, kdy jej autor obhájil jako rigorózní práci v Ústavu českých dějin Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze. V ucelené podobě se text naneštěstí podařilo publikovat až s velkým časovým odstupem. Ačkoli má kniha v roce 2016, ve skutečnosti se fyzicky dostala na prodejní pulty celých deset let po sepsání jádra textu. Jde o prodlevu doslova fatální. Mnohé závěry, které autor předkládá, by totiž na sklonku předchozí dekády působily značně převratněji než dnes.

Podvedená strana je sondou do dění v plzeňském regionu v prvních poválečných letech, s jistými přesahy do počátku let padesátých. Pro lepší orientaci v kontextu nabízí i základní nástin situace na Plzeňsku v meziválečném a protektorátním období. Analýza událostí je ovšem výrazně zasazena do celkového vývoje v Československu. Nejedná se tedy o regionální dějiny psané s cílem objasnit historii konkrétní geografické oblasti. Šlouf se naopak na specifickém regionu snaží ukázat obecnější faktory, které mohou být při pohledu z mocenského ústředí snadno přehlédnuty, případně se nejeví jako klíčové, avšak jejich důležitost zřetelně vystupuje v místních podmínkách. V centru pozornosti autora se obecně nachází přerod KSČ v masovou stranu. Výklad se soustředí na její organizační výstavbu, situaci v plzeňském krajském výboru KSČ a jednotlivé zájmové skupiny, které v něm působily. Neomezuje se přitom jen na komunistickou stranu, reflektuje i ostatní politické síly a masové organizace, stejně jako regionální politický tisk. Přináší tak poměrně komplexní pohled na poválečnou politickou scénu na Plzeňsku. Z něj vyplývá například důležité zjištění, že během únorové vládní krize KSČ v regionálních podmínkách těžila především z pasivity nekomunistických stran, která jí pomohla vytvořit dojem, že za komunisty stojí drtivá většina průmyslového dělnictva.

Jakub Šlouf již před lety dospěl k názoru, který dnes tuzemská historiografie stále více akceptuje: konstatuje, že poválečný vývoj v Československu nelze vysvětlit pouze prostřednictvím zákulisních plánů nejužších špiček komunistické strany a jejich „moskevských rádců“, a vyzdvihuje nutnost přihlídnout též k autochtonním kořenům zkoumaných jevů. Správně zdůrazňuje, že minimálně v prvních poválečných letech nebyla KSČ plně centralizovaným homogenním celkem, kterým v podmínkách rychle se rozvíjejícího masového hnutí ani být nemohla. Pomocí

---

kraj v Československu“: *Krajský národní výbor Ústeckého kraje v letech 1949–1960*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2017.

3 ŠLOUF, Jakub: *Spríznění měnou: Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2016.

analýzy poválečné obnovy strany na Plzeňsku se snaží odpovědět na širší otázky, například jaké typy funkcionářů obsazovaly pozice v jednotlivých patrech stranické hierarchie, jak se vedení strany snažilo mobilizovat rozsáhlé segmenty společnosti, co vedlo široké vrstvy československého obyvatelstva k podpoře komunistického programu, jaký byl reálný vliv členské základny a sympatizantů na formulování politiky KSČ v celostátním i komunálním měřítku, a především nakolik tyto vize korespondovaly s reálnou podobou poúnorových změn.

Na poslední otázku autor odpovídá názvem své knihy. Operuje s tezí, že ve třetí republice většina sympatizantů nepodporovala KSČ v touze po poměrech, které v Československu zavládly po únoru 1948. Lidé podle Šloufa nedostali slibovanou „demokratickou formu socialismu“, a proto byli svým způsobem podvedeni. Kniha ústí do závěru, že ve zkoumaném období existovaly *dvě* komunistické strany – „strana funkcionářů“ a „strana řadových členů“ – které měly jen minimum společného. Zůstává otázkou, zda takto paušální rozdělení není samo o sobě příliš zjednodušující a kategorické. Paradoxně to naznačují i některá Šloufova zjištění. Z výkladu například vyplývá, že část poúnorové kritiky „diktátorské praxe“ v KSČ zaznívala z úst příslušníků sesazené regionální stranické elity, kteří si ve funkcích sami počínali silně autoritářsky. Projevy nespokojenosti tedy nezřídka odrážely spíše nenaplněné osobní ambice, nikoli jen obecné rozladění z panujících poměrů.

Na konkrétním regionu kniha ukazuje, že příčinu poválečného úspěchu KSČ v Československu nelze hledat *výhradně* v geopolitické situaci ani v často zdůrazňovaném agresivním postupu komunistů při obsazování bezpečnostního aparátu. Upozorňuje naopak na nutnost brát v potaz také šikovnost komunistické strany při formulaci jejího programu, který vycházel vstříc společenským náladám i místním odlišnostem. Plzeňsko se v tomto směru jeví jako vhodně zvolený region, jelikož vykazuje četná specifika. Předně před druhou světovou válkou šlo o baštu sociální demokracie, která se navíc rázně bránila spolupráci s komunisty, a proto se dalo předpokládat, že tato politická síla bude po roce 1945 brzdit tamní rozmach KSČ. Plzeň navíc osvobodily americké jednotky. Západočeští komunisté tedy nemohli tolik těžit ze sympatií k Rudé armádě a Sovětskému svazu, které zde byly menší než v ostatních regionech, a naopak čelili posílené náklonnosti obyvatel k západní kultuře. Skutečnost, že KSČ navzdory těmto nepříznivým výchozím podmínkám dokázala v západních Čechách zaznamenat výrazné úspěchy, umožňuje Šloufovi poukázat na některé opomíjené faktory, jež přispívaly k rychlému poválečnému růstu komunistického hnutí.

Výklad podchycuje enormní dynamiku celého procesu. Vyzdvihuje přitom zásadní vliv válečné zkušenosti a protinacistického odboje. V roce 1934 měla KSČ na Plzeňsku pouhých osm set členů a ve volbách následujícího roku dosáhla žalostného výsledku 3,24 procenta. Komunisté se v zásadě pohybovali na okraji společnosti. Naopak za války s nimi v aktivitách proti okupantům spolupracovala velká část mládeže, odborářů a sociálních demokratů, přičemž tyto vazby se udržely i po květnu 1945. Autor ukazuje, že velká část někdejších plzeňských sociálních demokratů vstoupila po válce, případně ještě v jejím průběhu (například v koncentračních táborech) do KSČ. Komunisté navíc ovládli dřívější sociálnědemokratickou baštu, Škodovy závody (i díky tomu, že záměrně bránili obnově sociálnědemokratických organizací). Na druhou stranu Šlouf demonstruje, že poválečný růst členské základny KSČ nebyl samovolný, ale stimulovalo ho stranické ústředí, především s vidinou blížících se parlamentních voleb.

Schopnost komunistické strany přistupovat k mnoha otázkám flexibilně je dobře ilustrována právě na jejím postoji k americké armádě. Komunisté na Plzeňsku dokázali využít zmíněného proamerického sentimentu ve svůj prospěch a neváhali dokonce vysílat svého funkcionáře Zdeňka Kejmara agitovat mezi obyvatele v americké vojenské uniformě. Šlouf na tomto případě dokumentuje, že komunisté nezískávali politické body primárně radikálním programem, ale spíše schopností oslovit široké vrstvy společnosti a prezentovat se coby celonárodní síla. V tomto směru by ovšem stálo za to zamyslet se více nad vnějšími faktory, které realizaci takové politiky bezprostředně po skončení války umožňovaly. Výklad naneštěstí možná až příliš lapidárně konstatuje, že postoj KSČ k americké armádě v zásadě kopíroval genezi studené války. Zůstává proto otázkou, nakolik byl tedy autochtonním projevem. Mohli snad komunisté vůči Spojeným státům vystupovat konfrontačně za situace, kdy si američtí a sovětské představitelé stále ještě vřele potřásali rukama a gratulovali si ke *společné* porážce nacismu?

Americký faktor naopak Šloufovi dobře posloužil pro ukázkou pozvolného nástupu změn po mocenském převratu v únoru 1948. Průběh a důsledky proamerických demonstrací, které se v Plzni odehrály v květnu téhož roku, jen prohlubují domněnku, že únor ve skutečnosti neznamenal přelom, který situaci v Československu zvrátil ze dne na den. Nastolování komunistické diktatury bylo ve skutečnosti dlouhodobějším procesem. Květnové protesty příznačně vyvolaly jen mírné represe. Obdobně pomalu postupovala poúnorová disciplinace v rámci samotné komunistické strany – nespokojení členové plzeňské krajské organizace dokonce dokázali proamerických demonstrací využít k rozdmýchání nového kola vnitrostranických frakčních bojů. Šlouf přitom, podobně jako ve své knize o plzeňské revoltě v roce 1953, boří zjednodušující pohledy. Ukazuje, že proameričtí demonstranti nebyli primárně vedeni odporem vůči socialismu či spojenectví se Sovětským svazem, ale spíše jim vadilo opuštění myšlenky Československa jako mostu mezi Východem a Západem, přičemž do demonstrací se zapojili i někteří komunisté.

Jednou z nejzajímavějších částí knihy je analýza vývoje plzeňských komunistických elit od roku 1945 do období politických soudních procesů na počátku padesátých let. V centru pozornosti autora je nižší a střední stupeň politických činitelů, zahrnující

nejen stranické funkcionáře, ale také občanské aktivisty. Zkoumá přitom faktory, které dané osoby vynesly do významných pozic. Dle Šloufa měla velký význam bolševizace KSČ, jelikož na regionální úrovni vytvořila spolehlivý sbor funkcionářů, kteří ve třicátých letech získali zkušenost s centralistickým způsobem řízení strany a po válce mohli být obsazeni do významnějších funkcí. Ukazuje se, že na Plzeňsku rychle proběhla obměna první poválečné stranické garnitury, rekrutující se z řad domácích odbojářů, za komunistické vězně z koncentračních táborů, kteří měli předválečnou zkušenost s řízením strany. Složení Krajského výboru KSČ v Plzni tedy muselo být od počátku kompromisem. Předváleční komunisté navíc využívali svých politických zkušeností k vnitrostranickému boji a posilování svých pozic. V rámci byrokratizace strany byli posléze přesto nahrazeni přímými zástupci pražského ústředí, kteří svou autoritu nemohli opírat o lokální tradice komunistického hnutí, a tak silně záviseli na politice centra. Dokázali však využívat podpory, která se jim dostávala shora, a plzeňskou krajskou organizaci KSČ řídili nezávisle na volených stranických orgánech, především plénu krajského výboru. Jejich vazba na generální sekretariát Rudolfa Slánského jim nicméně později, v období politických procesů uškodila. Nespokojení členové KSČ pak perzekuci takových funkcionářů podporovali, jelikož ji vnímali jako spravedlivé odstranění skutečných spiklenců a vystupovali v roli žalobců, zaštiťujících se statutem „starých a osvědčených členů strany“. Šlouf navíc ukazuje, že tento pocit opomenutí „zasloužilých“ posilovala skutečnost, že lukrativní místa uvolněná poúnorovými čistkami zpravidla neobsazovali staří komunisté, ale především pováleční členové strany. Závěry tedy podporují předpoklad, že navzdory masovému charakteru poválečné KSČ zůstávalo stranické ústředí vždy rozhodující instancí, především v personálních otázkách i politické taktice. Obecná platnost uvedených zjištění snad bude v brzké době potvrzena, případně zpřesněna komparativní analýzou situace ve více československých regionech, na níž se autor momentálně podílí.

Jak již bylo uvedeno, Jakub Šlouf není jen historik, ale též archivář. Příliš proto nepřekvapí, že vychází především z pečlivého výzkumu archivní dokumentace. Nejvíce se opírá o materiály plzeňského krajského výboru KSČ, které se nacházejí ve Státním oblastním archivu v Plzni. Kniha potvrzuje, že tento fond je ve srovnání s ostatními stranickými krajskými výbory velmi dobře zachován a pro bádání o regionálních aspektech nastolování komunistické moci v Československu představuje cenný pramen. Obsahuje totiž i personální spisy jednotlivých komunistických funkcionářů, které zaznamenaly četné zákulisní třenice, a umožňují tak rekonstruovat vnitrostranické mocenské boje. Text nicméně často odkazuje na dokumentaci stranického ústředí, uloženou v Národním archivu, díky čemuž se mu dobře daří podchytit charakter vztahů mezi plzeňskou krajskou organizací a centrem. V menší míře využívá i dokumenty z Archivu města Plzně či Všeodborového archivu Českomoravské komory odborových svazů.

Z metodologického hlediska převažuje pozitivistický přístup a důraz na prameny. Ten má za následek místy horší čtenářskou stravitelnost textu. Platí to především o velmi popisných pasážích zabývajících se rozvojem a statistickým složením členské základny KSČ, možná až přespříliš podrobný je výklad vývoje struktury plzeňského

stranického aparátu. To samé se týká zdlouhavých výčtů jmen funkcionářů, obzvláště nekomunistických stran, kteří v samotném výkladu nehrají žádnou roli. Naopak přínosné jsou stručné biografické poznámky o většině klíčových aktérů analyzovaných událostí. Určitě se ale nedá říci, že by kniha jako celek nebyla čtivá. Poutavé je především líčení bouřlivých událostí roku 1946 v Plzni – nepokojů provázejících primátorskou volbu a násilného obsazení redakce sociálnědemokratického deníku *Nový den* místními komunistickými radikály. Vítaným osvěžením jsou i hojně užívané, mnohdy pikantní citace jednotlivých aktérů.

Zajisté se mohou objevit hlasy, které budou Šloufovi vytýkat, že opomenul, případně věnoval příliš malou pozornost některým zásadním faktorům, které jsou s poválečným vývojem v Československu a nastolováním státněsocialistické diktatury tradičně spojovány a při pohledu centrální optikou kladeny do popředí. Kniha v tomto směru skutečně není všeobjímajícím dílem. Příliš se nezabývá třeba průběhem znárodnění, odsunu německého obyvatelstva či retribuice. Je to však dáno zaměřením výkladu na vnitřní dění v komunistické straně. Pro úplnost je vhodné podotknout, že Šlouf neopomněl podchytit poúnorové represe a čistky. Za sporné, přinejmenším z politologického hlediska, lze ovšem považovat jeho označení poválečné KSČ za takzvanou *catch all party*. Jedním z jejích znaků je totiž i deideologizace programu do takové míry, které českoslovenští komunisté zajisté nedosáhli. Navzdory tomu platí, že KSČ byla – alespoň před únorem 1948 – stranou inkluzivní, prezentovala se jako celonárodní síla, oslabilu sociální radikalismus, a naopak se přiklonila k nacionalismu.

Recenzovaná kniha ukazuje, že výzkum regionálních aspektů československého komunismu může pomoci upozornit na obecnější trendy, obzvláště není-li místní perspektiva vytržena z širšího kontextu dobových událostí. Zároveň je nutné zdůraznit, že zaměření na jediný region v sobě vždy skrývá nebezpečí přílišného zobecňování závěrů na základě konkrétních, mnohdy specifických podmínek. Stojí tedy za zvážení, zda by další výzkum neměl spíše pracovat s větším souborem regionů, které sice nebudou zmapovány až tak podrobně, avšak komparace základních směrů jejich vývoje posílí relevanci zobecňujících závěrů.

Recenze

Volby v „normalizačním“ Československu a jejich smysl

Petr Anev

VILÍMEK, Tomáš: *„Všichni komunisté do ureň!“ Volby v Československu v letech 1971–1989 jako společenský, politický a státněbezpečnostní fenomén.* (Česká společnost po roce 1945, sv. 12.) Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i. 2016, 354 strany, ISBN 978-80-7285-198-0.

Problematika československých voleb v sedmdesátých a osmdesátých letech minulého století dosud unikala větší pozornosti historiků. Na první pohled se zdá, že k tomu měli oprávněné důvody. Volby v komunistickém režimu nebyly svobodné, neumožňovaly rozhodování mezi alternativními politickými koncepcemi a pro kandidátku Národní fronty v čele s Komunistickou stranou Československa se tradičně vyslovovalo téměř sto procent voličů. Tyto okolnosti svádějí k závěru, že se jednalo o frašku, kterou není nutno se zabývat. Tomáš Vilímek si v monografii o volbách v „normalizačním“ Československu položil otázku, proč se komunisté namáhali s jejich organizováním a proč na ně obětovali nemalé finanční prostředky. Ve své práci ukázal, že volby ve skutečnosti plnily řadu funkcí, byť byly jiné než v demokratickém státě. V rámci výkladu o volbách přitom popsal důležité aspekty fungování komunistického režimu, všiml si různých forem odporu proti němu a vylíčil také příběhy obyčejných lidí, které se nějakým způsobem vázaly

k volbám. Sedmdesátá a osmdesátá léta představil z nového úhlu a nemálo přispěl k jejich lepšímu poznání. Nabízí se jistě námitka, že měl své téma pojmut širěji a věnovat se i volbám v letech 1948 až 1968. Soustředění na „normalizační“ volby má ovšem své opodstatnění, jedná se o jasně vymezené období.

Tomáš Vilímek se věnuje různým tématům soudobých dějin. Dosud psal hlavně o protikomunistické opozici, disentu a rezistenci v Československu a NDR, o represích a činnosti politické policie, pádu komunistického režimu v roce 1989, mladoboleslavské Škodovce v období „normalizace“, kromě politických, sociálních a hospodářských dějin se zabýval i metodologickými otázkami soudobých dějin a dalšími problémy.¹ Jeho poslední kniha vychází z velkého množství informačních zdrojů. Opírá se především o archivní výzkum a využívá zatím nezpracované prameny. Dokumenty k „normalizačním“ volbám se vyskytují v různých českých archivech, nejvíce jich je zřejmě k nalezení v Národním archivu a Archivu bezpečnostních složek. V Národním archivu autor pracoval s materiály předsednictva Ústředního výboru KSČ, ale také s nezpracovanými fondy sekretariátu generálního tajemníka ÚV KSČ Gustáva Husáka a Ústředního výboru Národní fronty ČSSR; druhý z nich obsahuje stenografické záznamy ze zasedání České volební komise Národní fronty.

V Archivu bezpečnostních složek Vilímek studoval například nezpracované fondy „Zpravodajské informace Federálního ministerstva vnitra ČSSR“ a „Jednotný poznatkový fond“. První je konglomerátem informací z různých oblastí společnosti, které byly důležité z hlediska bezpečnosti státu, druhý uchovává výpisky z řady významných rozvědných a kontrarozvědných spisů, které byly později zničeny. Kromě toho autor použil například sbírky rozhovorů Centra orální historie při Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., obsahující životopisná vyprávění příslušníků inteligence a dělnických profesí, kteří se v nich vyjadřovali i k volbám v „normalizačním“ Československu. Dále autor čerpal z *Rudého práva* a dalších periodik, z tištěných pramenů a opíral se o literaturu historickou, politologickou i sociologickou. Vilímkova kniha obsahuje všechny standardní náležitosti odborné publikace, najdeme v ní jmenný rejstřík i seznam zkratk. Vyskytuje se v ní také řada

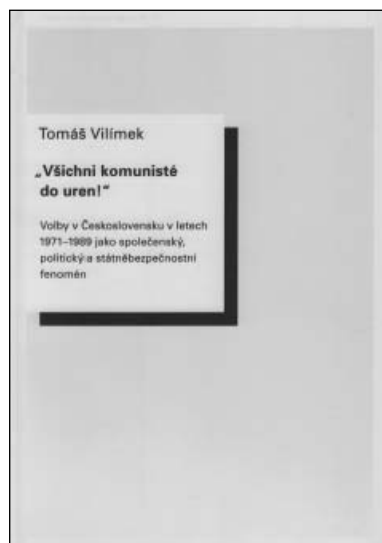
1 Viz např. VILÍMEK, Tomáš: *Solidarita napříč hranicemi: Opozice v ČSSR a NDR po roce 1968*. Praha, Vyšehrad – Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. 2010; TÝŽ: K příčinám pádu režimu v ČSSR a NDR v roce 1989. In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš (ed.): *Pět studií k dějinám české společnosti po roce 1945*. (Česká společnost po roce 1945, sv. 5.) Praha, ÚSD AV ČR, v.v.i. 2008, s. 130–204; TÝŽ: Mladoboleslavská Škodovka v období normalizace (1969–1989). In: TŮMA, Oldřich – VILÍMEK, Tomáš (ed.): *Česká společnost v 70. a 80. letech: Sociální a ekonomické aspekty*. (Česká společnost po roce 1945, sv. 11.) Praha, ÚSD AV ČR, v.v.i. 2012, s. 63–175; TÝŽ: Dvojitý způsob života: Studie o Chartě 77 a československé společnosti (1977–2000). In: SUK, Jiří – KOPEČEK, Michal – ANDĚLOVÁ, Kristina – VILÍMEK, Tomáš – HERMANN, Tomáš – ZAHRADNÍČEK, Tomáš: *Šest kapitol o disentu*. (Sešity ÚSD AV ČR, sv. 51.) Praha, ÚSD AV ČR, v.v.i. 2017; TÝŽ: „Kdo řídí – kontroluje!“ Podnikový management a úskalí „socialistické kontroly“ v československých podnicích v osmdesátých letech 20. století. In: *Soudobé dějiny*, roč. 24, č. 3 (2017), s. 361–388; PLATO, Alexander von – VILÍMEK, Tomáš – FILIPKOWSKI, Piotr – WAWRZYŃIAK, Joanna: *Opposition als Lebensform: Dissidenz in der DDR, der ČSSR und in Polen*. Berlin – Münster, LIT Verlag 2013.

tabulek, které podrobněji seznamují s volebními výsledky, sociálním složením kandidátů na poslance a dalšími údaji souvisejícími s volbami.

Vilímkova kniha je celkově poměrně čtivá, odlišný charakter má pouze úvodní pasáž, která představuje cíle práce a její pramennou základu (s. 9–24). Čtenáře by svou suchopárností mohla na první pohled odradit, pokud se ale nechce hlouběji seznámit se zdroji práce, může ji klidně přeskočit. Publikace je rozdělena do pěti kapitol včetně úvodu. V druhé, teoretické kapitole autor pracuje s rozmanitou politologickou literaturou a snaží se shrnout základní znaky socialistických voleb (s. 25–37). Přibližuje, jak volby v nedemokratických i demokratických státech charakterizují jednotliví autoři (Werner Josef Patzelt, Samuel Huntington, Dieter Nohlen, Vladimír Klokočka, Arend Lijphart a další), a umožňuje tak československé volby vnímat v širších souvislostech.

Další tři kapitoly knihy jsou výrazně delší. Ve třetí části píše Vilímek o funkcích socialistických voleb (s. 38–128), jichž nachází celkem šest. Sám bych na první pohled neodhadl, které to jsou, ale relevantní jsou všechny, jež uvádí. Zprvée píše o funkci kreační a legitimizační, spočívající v konstituci zastupitelských sborů jako reprezentace občanů od místní až po celostátní úroveň. Ve skutečnosti měly jen malý vliv, protože byly zcela podřízeny komunistické straně. Poslanců národních výborů všech úrovní bylo přes dvě stě tisíc. Establishment se tak mimo jiné snažil ukázat, jak velké množství lidí se podílí na správě země. Zadruhé Vilímek přibližuje funkci kádrově výběrovou. Kandidáti na poslance procházeli přísným nomenklaturním sítím a KSČ si ve volbách udržovala nominační monopol. Kladla důraz na pestré sociální složení poslanců, které mělo vzbuzovat dojem, že reprezentují všechny složky společnosti. Třetí funkcí voleb bylo podle Vilímka prověření angažovanosti, tedy politická a hospodářská mobilizace společnosti. Těžiště voleb v sedmdesátých a osmdesátých letech se do značné míry přesunulo do přípravné fáze, nespočívalo už v samotném volebním aktu. Velké procento občanů v jejich domovech navštívily agitační dvojice, které je zvaly k volbám. Značná část občanů se také musela účastnit předvolebních veřejných schůzí. Volby provázela četná oznámení pracovních kolektivů, které se zavazovaly ke zvýšení plánovaných ukazatelů výroby.

Jako čtvrtou Vilímek zmiňuje preventivně bezpečnostní funkci. Na zajištění voleb se podílely všechny složky bezpečnostního aparátu. Před volbami byla podnikána značně rozsáhlá opatření proti jejich možným narušitelům a komunistické vedení se průběžně nechávalo informovat o svých odpůrcích. Zapáté Vilímek charakterizuje funkci propagandistickou. Volby v sedmdesátých a osmdesátých letech pravidelně

provázela propagandistická kampaň, která oslavovala dosažené hospodářské výsledky a vebila vysokou životní úroveň pracujících či zrovnoprávnění žen. S tím souvisela funkce dehonestací. V předvolebních kampaních byla obvyklým terčem kritiky československá opozice, západní exil, předmnichovská republika a komunisté také zpochybňovali demokratičnost voleb na Západě. Můžeme se samozřejmě ptát, jestli je Vilímkův výčet funkcí „normalizačních“ voleb úplný, jestli bychom nenašli ještě jiné úlohy, které volby plnily. Nicméně funkce, které autor rozebírá, jsou vybrány po zralé úvaze a smysl voleb představují dobře.

Ve čtvrté kapitole (s. 129–219) autor na danou problematiku pohlíží z odlišného úhlu. Věnuje se konkrétně jednotlivým volbám, které se uskutečnily v letech 1971, 1976, 1981 a 1986. Popisuje, v čem se podobaly, a zároveň líčí jejich různá specifika. Ostatní části Vilímkovy publikace tato kapitola dobře doplňuje. Dočteme se v ní, že volby v listopadu 1971 byly velkou zkouškou pro režim, komunisté jejich úspěšné provedení vnímali jako důkaz dovršení procesu konsolidace po okupaci v srpnu 1968. Volby konané v říjnu 1976 probíhaly z pohledu KSČ v nejkliďnější atmosféře. Pětiletka 1971 až 1975 byla jediná v poúnorovém Československu, jejíž základní parametry se podařilo splnit. Předvolební kampaň v roce 1976 byla proto ve velké míře zaměřena na bilancování dosažených úspěchů. Volby v červnu 1981 už se odehrávaly v horší hospodářské situaci než před pěti lety a také stály ve stínu dění v Polsku, kde vznikly nezávislé odbory Solidarity. Poslední „normalizační“ volby z května 1986 se pak konaly v době přetrvávajících hospodářských obtíží. Na konci kapitoly se Vilímek věnuje úvahám o volební reformě chystané v letech 1987 až 1989. Impulzem k ní byly politické změny v Sovětském svazu, realizována však nakonec nebyla, krátce před pádem komunistického režimu byla odložena na později.

Poslední kapitola knihy se věnuje aktivitám, které občané vyvíjeli proti „normalizačním“ volbám (s. 220–330). Vilímek záslužně představuje jejich pestrou škálu a řadí je přehledně do pěti skupin. Zprv píše o hlasování proti kandidátům Národní fronty a volební neúčasti. Tu režimní orgány rovněž vnímaly jako nepřátelský akt. Od každého voliče se očekávalo, že se před volební komisí demonstrativně vysloví pro kandidáty Národní fronty, hlasovací lístky vhodí do urny a nezajde s nimi ani za plentu. Odmítnutí nastíněného volebního rituálu občanovi obvykle tak či onak znepříjemnilo život. Uchýlil se k němu jen málokdo, počet nevoličů se pohyboval v řádu desetin procenta a stejně nízké byly i počty neplatných hlasů a hlasů proti kandidátům Národní fronty. Vilímek připomíná, že v „normalizačním“ Československu nedocházelo k výraznějšímu falšování volebních výsledků. K hlasování proti oficiálnímu kandidátovi bylo ovšem nutné přeškrtnout celé jeho jméno, částečné přeškrtnutí bylo stále považováno za hlas pro něj. Vzhledem k těmto okolnostem podle autora k menšímu falšování výsledků přece jen docházelo.

Druhou skupinu aktivit namířených proti volbám představují „verbální delikty“. Těch se vyskytovalo velké množství, jednalo se o výroky kritické a ironizující. Někdy se k nim lidé uchýlili pod vlivem alkoholu a později toho litovali. Zatřetí Vilímek píše o protirežimních písemnostech. Objevovaly se mnohé texty, které upozorňovaly na úplatkářství, špatnou ekologickou situaci, nefungující zásobování a podobně.

Hranice mezi konstruktivní kritikou a útoky na režim v nich nebyla jasně vymezena. Někteří lidé byli za autorství protikomunistických textů odsouzeni do vězení. Nejpočetnější skupinou protirežimních písemností, které měly vztah k volbám, byly letáky. V jednom letáku, který se objevil v pražských Dejvicích, bylo vyřčeno přání „Všichni komunisté do uren!“, které Vilímek přejal do názvu své publikace. K protirežimním písemnostem autor řadí také anonymní dopisy, které byly adresovány komunistickým představitelům a kritizovaly z různých pozic jejich politiku. Další skupinu tvořily nápisy proti volbám, vznikající v reakci na přemíru předvolební propagandy. Ta mnohé občany přiměla k drobnému upravení hesel či k připsání vlastního komentáře.

Začtvrté pojednává autor o sabotážních akcích, násilí a výhrůžkách násilím. Československá opozice v období „normalizace“ násilí odmítala, režimní propaganda ovšem strašila údajnými teroristickými akcemi protisocialistických sil, řízenými ze Západu. Případy „záškodnictví“ se vyskytly jen výjimečně, byla například strhávána předvolební výzdoba. Nakonec si Vilímek všimá aktivit nekomunistických stran Národní fronty. Popisuje, jak se někteří členové Československé strany socialistické a Československé strany lidové pokoušeli o samostatnější politiku, a líčí pokus Pavla Wonky o nezávislou kandidaturu do Sněmovny lidu Federálního shromáždění v roce 1986. Komunistická strana si svůj mocenský monopol hlídala a proti podobným aktivitám se vždy postavila. Wonka byl uvězněn a později v dubnu 1988 ve vězení zemřel.

Ve Vilímkově knize se jako v každé jiné historické práci vyskytují menší nepřesnosti a sporná tvrzení. Kdybych v ní měl hledat chyby, tak bych autorovi například vytkl, že na několika místech neuvádí do souvislostí šetření Ústavu pro výzkum veřejného mínění. Cituje třeba výzkum, který se zabýval postojem občanů k vyřizování jejich záležitostí národními výbory v osmdesátých letech (s. 48–50), uvedené počty spokojených a nespokojených občanů ale může čtenář vnímat zavádějícím způsobem. Výzkum byl proveden v nesvobodných poměrech, občané nemohli vždy bez rizika sdělit, co si myslí. Po prezentaci několika výzkumů už Vilímek údaje do souvislostí uvádí, a výtka tedy neplatí pro celou jeho knihu. Popisuje mimo jiné výzkum zaměřený na sledování západního rozhlasu a dodává, že za vyřčené postoje mohli být respondenti postiženi (s. 199 n.).

Lze také namítnout, že v publikaci není představen většinový volební systém, který se uplatňoval v „normalizačních“ volbách. Jistě je pravda, že nehrál zásadnější roli, platil jen formálně. Jeho stručné osvětlení ale mohlo přispět k lepšímu pochopení některých souvislostí. Diskutovat lze rovněž o vhodnosti některých termínů užívaných v knize. Autor například píše o poslancích národních výborů jednotlivých úrovní. Sám bych se na první pohled spíše přikláněl k označení „člen“ místo „poslanec“. Pojem „poslanec“ se ovšem v pramenných materiálech objevuje stejně jako „člen“ a je možné, že se postupně obecně ujme i v tomto významu. V některých pasážích knihy mi připadlo sporné užívání termínu „opozice“. V „normalizačním“ Československu k ní nelze řadit velké množství osob, představitelé disentu se totiž za opozici tak úplně nepovažovali. Nechtěli převzít moc, což bývá chápáno jako

hlavní cíl opozice. Disent se především stavěl proti porušování občanských práv komunistickým režimem.

Po roce 1989 se vedly mnohé debaty, jestli byl „normalizační“ režim totalitní, nebo ne. Manifestační volby v sedmdesátých a osmdesátých letech lze vnímat jako příznak totalitního režimu. Oldřich Tůma v předmluvě k Vilímkově knize píše, že „účast na volbách byla jedním z nejnepříjemnějších projevů poslušnosti vůči režimu, do jaké se běžný občan v životě dostával“. Při pochodu v prvomájovém průvodu se mohl ztratit v davu, ale před volební komisí a při vhazování lístků do volební urny vystupoval každý sám za sebe (s. 5). Vilímkova kniha nabízí cenný studijní materiál pro ty, kteří se chtějí teoreticky zabývat charakterem „normalizačního“ Československa.

Marek Suk v recenzi Vilímkovu monografii veskrze chválil.² Oceňoval zejména, že Vilímek propojil perspektivy „shora“ a „zdola“, věnoval se podrobněji činnosti stranických orgánů a bezpečnostních složek při zajišťování voleb a zároveň popsal i mnohé příběhy obyčejných lidí. Vilímkově knize jenom vytýkal, že je někde až příliš podrobná. Dle mého názoru Vilímek zbytečně do hloubky nešel. Jeho výklad je vyvážený, shromážděné poznatky dokázal přehledně uspořádat a vyvodil z nich relevantní závěry.

---

2 Recenze Marka Suka vyšla bez názvu ve *Sborníku Archivu bezpečnostních složek*, roč. 14. Praha, Odbor archiv bezpečnostních služeb Ministerstva vnitra ČR 2016, s. 556–558.

Recenze

Každodennost filmařské praxe jako výzva filmové historii

Alena Šlengerová

SZCZEPANIK, Petr: *Továrna Barrandov: Svět filmařů a politická moc 1945–1970*. Praha, Národní filmový archiv 2016, 420 stran, ISBN 978-80-7004-177-2.

Období státního monopolu v české, respektive československé kinematografii se může jevit jako poměrně přehledná oblast, ukotvená některými již samozřejmými konotacemi. Kniha Petra Szczepanika *Továrna Barrandov* však patří k publikacím, jejichž cílem není potvrzovat obecné hypotézy o fungování kinematografie v totalitním systému, ale které tematickou strukturou i metodologicky ukazují dějiny českého filmu jako výzvu k novému bádání.

Tuto výzvu čteme na třech základních rovinách, jimž ve struktuře knihy odpovídají tři části nazvané „Produkční systém“, „Produkční kultura“ a „Produkční estetika“. Úvod velmi přehledně vytyčuje dílčí linie výzkumu a naznačuje perspektivy nového pohledu, vyložené v celkem osmi kapitolách. Ty sice pokrývají odlišné časové úseky, disproporce je však opodstatněna nedeskriptivním přístupem k jednotlivým tématům. Zatímco některá si vynutila sledování delší kontinuity, jiná jsou ukotvena v období několika poválečných let.

Jak uvádí ediční poznámka, většina kapitol vychází z již dříve uveřejněných textů. Nejstarší dle data publikování jsou části první a čtvrté kapitoly, jež uvádějí

do problematiky státněsocialistického modu produkce a produkční kultury. Vycházejí ze studie pro kolektivní monografii Pavla Skopala *Naplánovaná kinematografie*,¹ která vyšla v roce 2011 a na oblast české poválečné kinematografie aplikovala různé relativizující perspektivy takzvané nové filmové historie. Další kapitoly *Továrny Barrandov* nebo jejich části byly publikovány v následujících letech ve sbornících a časopisecky. Jejich aktualizace a uspořádání do knihy umožňují číst je ve vzájemných souvislostech a s jasnou představou ústředního problému: „Konflikt mezi tradičními hodnotami světa filmu a politickou snahou o jeho reformu tvoří hlavní osu této knihy, protože právě na něm se nejnázorněji odhaluje filmařská každodennost jakožto specifická kultura profesní komunity – v antropologických studiích médií zvaná ‘produkční kultura’.“ (s. 19) Titul knihy tedy neodkazuje k metafoře továrny na sny či iluze, ale k mnohem pragmatičtějšímu jádru autorova zájmu, totiž k filmové praxi s její profesní hierarchií, neformálními vnitřními vazbami nebo způsoby komunikace. Abstraktní chronologie direktivních a liberálních tendencí komunistického režimu v řízení této komunity je přeformulována do linie konkrétních konfliktů a reorganizací. Ukazuje se, že není nutné vycházet pouze z podřízenosti kinematografie vládnoucí elitě, ale naopak z její autonomie, potlačované i různými způsoby posilované. Zásadním inspiračním zdrojem je přitom Szczepanikovi sociologie literárního pole Pierra Bourdieua. Zvláště četba *Pravidel umění*, jeho pozdní práce, vydané v roce 1992,² tvoří k *Továrně Barrandov* ideální teoretický pandán.

Další přejaté koncepty jsou známy spíše těm, kteří se zabývají zahraniční filmovou produkcí. Patří k nim produkční systém Janet Staigerové či produkční kultury (*production cultures*) Johna T. Caldwell, jehož knihy a řada sborníků z oblasti produkčních studií (od slova „studium“) zatím nejsou k dispozici v českých překladech. Tyto modely a termíny pomáhají vyvážit tradiční pohled na střet kinematografie s represivním režimem a soustředit úvahy více k samotnému filmového průmyslu a jeho aktérům.

Szczepanikovy texty mají pevnou oporu v archivním výzkumu. Pramenná základna je pro studium českého, respektive československého státního filmu neobyčejně bohatá a četné nezpracované archivní fondy přinášejí stále nové podněty. Obraz filmařské komunity oproštěný od zjednodušené kategorizace stojí i na řadě zdánlivých marginálií a materiálů vzdálených problematice filmového díla. Autor k tomu uvádí: „Zestátněná kinematografie se na jedné straně chovala jako uzavřený systém, který před veřejností utajoval své vnitřní mechanismy (například již od května 1945 téměř dokonale ovládla filmový tisk), na druhé straně ale vyprodukovala nezměrné množství interních dokumentů, jež reflektují její skrytou povahu z různých hledisek: kádrové posudky, disciplinární případy, diskuse o vnitřních konfliktech mezi skupinami zaměstnanců, protokoly z kontrol, stížnosti, odvolání,

1 SZCZEPANIK, Petr: „Machři“ a „diletanti“: Základní jednotky filmové praxe v době reorganizací a politických zvrátů 1945 až 1992. In: SKOPAL, Pavel (ed.): *Naplánovaná kinematografie: Český filmový průmysl 1945 až 1960*. Praha, Academia 2011, s. 27–101.

2 Viz BOURDIEU, Pierre: *Pravidla umění: Geneze a struktura literárního pole*. Brno, Host 2010.

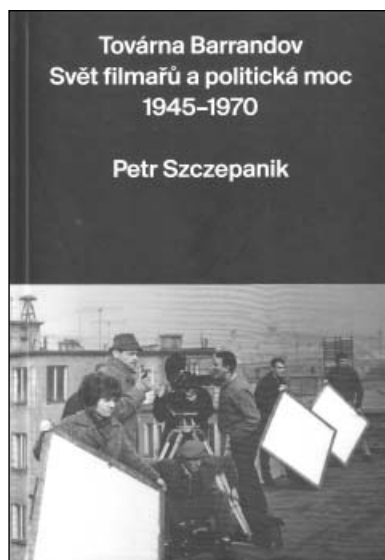
sebekritiky, udání jednotlivců atd. Pokud tyto zdroje doplníme ještě memoárovou literaturou a orálními prameny, můžeme se postupně dobírat komplexnější představy o tom, co v padesátých letech znamenalo být filmařem a dělat film.“ (s. 152 n.)

K dobové literatuře, vzpomínkám pamětníků a jiným „nespolehlivým“ pramenům autor nepřistupuje primárně jako k objektům kritického čtení, ale jako k jedinečným stopám někdejší filmařské každodennosti. Je až fascinující, jak se mu podařilo díky široké bázi zdrojů zprostředkovat opravdu plastický a živý obraz barrandovských mikrosvětů a některých jejich elementů – pozoruhodná je například biografická podkapitola o režisérovi Vladimíru Vlčkovi „Trojský kůň v poli filmové produkce“.

Petr Szczepanik se kromě výzkumné práce věnuje dlouhodobě též pedagogické činnosti, což zřejmě také přispělo k otevřenosti a flexibilitě knihy. Vedle autora se ke slovu hlásí iniciátor, který na několika místech explicitně vybízí k rozpracování naznačených námětů. Ve výsledku tak kniha není uzavřeným pojednáním o práci na Barrandově ve zvoleném období, ale odkrývá její mechanismus, který je třeba podrobit dalšímu zkoumání. Na různých místech celé knihy jsou naznačeny problémy a směry tohoto potenciálního výzkumu. Souběžně se tu setkáváme s návrhy konceptů a termínů, čekajících na svou adaptaci v uvažování o českém filmu. Kupříkladu *matching analysis* zůstává zatím do češtiny nepřeloženým pojmem pro hledání možné vzájemné podmíněnosti složení štábů a stylu, který bývá jindy nepřesně spojován s jediným autorem – zpravidla režisérem filmu (s. 116 n.).

Velkým tématem je nepochybně barrandovská scenáristika po roce 1945, přesněji status scenáristy a různých forem scénáře v procesu vyjednávání mezi světem filmu a politickou mocí. Šestá kapitola, byť je nazvána „Literární scénář a scenárista padesátých let“, sleduje výrazně delší období a přesahuje i do němé éry na jedné straně a do let normalizace na straně druhé. Padesátá léta však tvoří její jádro, jakožto doba, kdy se oficiální zájem redukoval na takzvanou literární přípravu na úkor ostatních složek audiovizuálního díla. Vzhledem k relativně malému prostoru, který je v knize této problematice věnován, zůstávají její vývoj a kauzalita neúplné. Klíčový byl ovšem příklon k praktické stránce zrodu scénáře. Stupně schvalování látky k realizaci či honorování autorů za jednotlivé fáze literární přípravy jsou dalšími dobovými reáliemi, jež pomáhají pochopit chod „továrny Barrandov“.

Snad nejotevřenější k dalšímu rozšíření a případné polemice je problematika průmyslového autorství a skupinového stylu, načrtnutá v sedmé kapitole. Zviditelňuje systém filmových tvůrčích skupin, jeho formování v padesátých letech a význam

pro následující období (mimo jiné pro zrod české nové vlny). Studium konkurence tvůrčích skupin Karla Feixe a Bohumila Šmídy, dvou nejvíce vyprofilovaných barrandovských týmů, nedospívá k evidentním závěrům. Výčet parametrů jejich stylů (v tvorbě Feixovy skupiny autor pozoruje spíše konzervativní přístup a orientaci na populární žánry, zatímco Šmídova skupina podle něj měla větší sklony k individuální dramaturgii a experimentu) si žádá revizi, stejně jako vůbec meze uvažování o skupinových stylech v české kinematografii. Závěr kapitoly ostatně lze číst jako varování před násilnou aplikací nových pojmů a hledisek.

Poslední, osmá kapitola, věnovaná žánru komedie, se dostává nejbližší a jmenovitě k filmovým dílům. České filmové komedie z let 1948 až 1989 jsou poměrně populární i potenciálně kontroverzní téma – obecně na úrovni debat o konformitě a únikovosti filmové zábavy. Petr Szczepanik ve vývoji komediálního a parodického žánru sleduje nejmarkantnější příklad produkční historie žánrů ve státněsocialistickém modu produkce. Odkazy na zahraniční literaturu, odpoutávající pozornost od všeobecně známého a zažitého, jsou zde zvláště přínosné. Do uvažování o českých populárních filmech tak pronikají pojmy jako „produkční cykly“ a „trendy“.

Konečně v závěru najdeme zmínku i o těch oblastech, které v *Továrně Barrandov* zůstaly zcela stranou, ale představují zatím poměrně málo probádané sféry dějin českého filmu. Je to například genderová problematika v barrandovských profesních komunitách, ale také různé aspekty technologického vývoje, komparace v širším kontextu institucionalizované kultury nebo odkaz barrandovské „továrny“ v dnešní české kinematografii.

Formálních nedostatků lze *Továrně Barrandov* vytknout jen minimum. Přes různorodý původ jednotlivých kapitol i předkládaných konceptů a termínů působí soudržně a přehledně. Rušivé jsou některé překlapy, syntaktická a stylistická přehlédnutí nebo chyby stránkování v seznamu vyobrazení. Jen ojedinělé jsou chyby, které mohou ovlivnit význam a pochopitelnost sdělení. Jde o některé matoucí syntaktické konstrukce³ nebo na jednom místě o záměnu titulů filmů.⁴

Na první pohled a prolistování působí kniha uměřeně, až stroze. Černobílý obrazový doprovod namísto ilustrativních filmových okének přináší fotografie z prostoru za kamerou i z barrandovských chodeb, portréty vedoucích tvůrčích skupin či organogramy. O to více překvapí, jak strhující četbu kniha poskytuje, byť spíše pro poučenějšího čtenáře, který nehledá přehlednou filmografickou mapu ani konfrontaci v analýzách a hodnoceních, ale metodologicky inspirativní výklad bohatý na odkazy i sebereflexi.

3 Na straně 285 najdeme následující souvětí s nepravou větou účelovou: „Šmída s Feixem neplnili roli původců autorského stylu, autorů v tradičním smyslu, ale spíše aktérů průmyslového autorství, ‘facilitátorů’ v Bernsteinově pojetí: manažerů tvůrčí práce, kteří umožňovali a podporovali rozvoj autorských stylů, jež se v druhé polovině padesátých let rozvíjely v rámci vágně vymezené skupinové identity, aby v šedesátých letech prošly ještě radikálnější diferenciací do individualizovanějších autorských rukopisů.“

4 Na straně 323 je film *Dovolená s Andělem* (1952) označen jako *sequel*, přitom jde o první část zamýšlené série. Jejím volným pokračováním je pak snímek *Anděl na horách* (1955).

Recenze

Po Slovensku vlakem, autem i letadlem

Pavel Szobi

SABOL, Miroslav: *Dejiny dopravy na Slovensku 1938–1948 (1950): Jej hranice a limity*. Bratislava, Veda 2015, 299 stran, ISBN 978-80-224-1459-3.

Železniční doprava je oblíbeným tématem a zdrojem mnoha publikací pro širokou veřejnost a technické nadšence. Většinou se jedná buď o popularizující, anebo naopak ryze technickou literaturu, i když jsou „akademické“ dějiny železniční dopravy a dopravy vůbec v české a slovenské historiografii též zastoupeny. Stačí zmínit práce Milana Hlavačky, Ivana Jakubce či Petra Hoffmana.¹ Z velké části se však dosud vydané práce věnují vývoji dopravy v českých zemích a podrobnější pohled

---

1 HLAVAČKA, Milan: *Dějiny dopravy v českých zemích v období průmyslové revoluce*. Praha, Academia 1990; TÝŽ: *Cestování v éře dostavníku: Všední den na střeoevropských cestách*. Praha, Argo 1996; JAKUBEC, Ivan: *Československo-německé dopravněpolitické vztahy v období studené války: Se zvláštním zřetelem na železnici a labskou plavbu (1945/1949–1989)*. Praha, Karolinum 2006; TÝŽ: *Eisenbahn und Elbeschiffahrt in Mitteleuropa 1918–1938: Die Neuordnung der verkehrspolitischen Beziehungen zwischen der Tschechoslowakei, dem Deutschen Reich und Österreich in der Zwischenkriegszeit*. Stuttgart, Steiner 2001; HOFFMAN, Petr: *Dějiny státní autobusové dopravy v českých zemích a na Slovensku*, sv. 1: *Poštovní autobusy 1908–1914*. Litoměřice, Vydavatelství dopravní literatury 2010; sv. 2: *Poštovní autobusy 1919–1932*. Praha – Litoměřice, Andrej Hoffman – Vydavatelství dopravní literatury 2013.

na situaci na Slovensku chyběl. Proto považují vydání *Dejin dopravy na Slovensku 1938–1948 (1950)*, které si nepochybně zasluhují pozornost hospodářských historiků, za velmi dobrou příležitost k recenzování. Miroslav Sabol působí v Historickém ústavu Slovenské akademie věd a patří ke střední generaci slovenských historiků. Ve svém výzkumu se věnuje hospodářským dějinám 19. a 20. století, v roce 2010 vydal práci o elektrifikaci Slovenska a jako spoluautor se podílel na několika dalších publikacích k slovenským hospodářským dějinám první poloviny dvacátého století.²

Přestože název recenzované monografie napovídá, že se věnuje přednostně období druhé světové války, poměrně detailně je v ní charakterizován vývoj slovenské ekonomiky a dopravy již od druhé poloviny 19. století, což zejména laickému čtenáři zjednodušuje pochopit stav dopravní infrastruktury, kterou zdědilo meziválečné Československo a dále rozvíjel Slovenský stát (respektive Slovenská republika). V každé části autor popisuje vývoj na Slovensku, často jej ale srovnává s údaji o českých zemích, čímž dokládá různý stupeň rozvoje, ale i preferencí v rámci budování národního hospodářství ve společném státě.

Obecnému ekonomickému vývoji na Slovensku se Sabol věnuje na prvních dvaceti stranách, na dalších téměř sedmdesáti pak pojednává o železniční dopravě. Ve srovnání s následujícími kapitolami, rozebírajícími v menším rozsahu silniční, vodní a leteckou dopravu, je zjevné, že nejdůležitější místo patřilo ve sledovaném období právě přepravě po železnici. Autor zdůrazňuje, že železniční síť na Slovensku byla do první světové války z velké části dobudována a v roce 1915 již tvořila 89 procent současného rozsahu. Hustotu a důležitost železniční dopravy podtrhuje Sabol skutečností, že v době samostatného Slovenska byly Slovenské železnice největším státním zaměstnavatelem. Opomíjeným faktem, který autor vztáhl na obecný ekonomický vývoj, byly tarifní rozdíly v české a slovenské části železniční sítě. Ty totiž více zatěžovaly slovenské zadavatele přepravy, čímž se prohlubovaly problémy související s hospodářskou krizí. Tento stav přetrvával až do sjednocení tarifů v roce 1932. Několik velmi zajímavých faktů o česko-slovenských rozdílech dokumentuje Sabol také na dodávkách lokomotiv v rámci poválečného programu UNRRA, který měl být rozdělen v poměru jedna ku dvěma ve prospěch české části republiky, ve skutečnosti byl ale tento poměr jedna ku čtyřem. Za velmi nečekané považují zjištění, že vůbec první mezinárodní autobusový spoj, který začaly provozovat Slovenské železnice společně s Německou říšskou poštou z Vídně do Krakova, vydělal během prvních měsíců provozu od srpna do října 1941 čistý zisk více než padesát tisíc korun.

Osobně bych podtrhl kvalitní zpracování kapitoly o silniční dopravě, která je výsledkem důsledného studia nevydaných dokumentů a dobového slovenského tisku. Autor zde opět poukazuje na rozdílnost mezi českým a slovenským vývojem, tentokrát

---

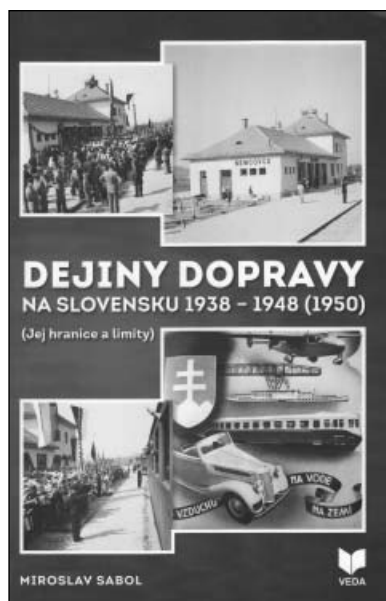
2 SABOL, Miroslav: *Elektrifikácia v hospodárskom a spoločenskom živote Slovenska 1938–1948*. Bratislava, Prodama 2010; HALLON, Ľudovít – FALISOVÁ, Anna – SABOL, Miroslav: *Vojnové škody a rekonštrukcia Slovenska 1944–1948: Hospodárstvo, infraštruktúra, zdravotníctvo*. Bratislava, Prodama 2011; HALLON, Ľudovít a kol.: *Slováci a ľudovodemokratický režim: Zápas o Slovensko*. Bratislava, Literárne informačné centrum 2016.

v technologii výstavby silnic. Zatímco v českých zemích se již začátkem třicátých let stavěly silnice běžně s moderním betonovým povrchem, na Slovensku pořád ještě přetrvával starý způsob výstavby válcováním drtě a živice. Také na dalších momentech autor charakterizuje odlišnosti, které přetrvávaly i v obnoveném Československu po skončení druhé světové války, jako byl například slovenský zákaz kouření v osobním automobilu či povinnost mít v něm lékárničku. Sabol má pravdu, že ještě v listopadu 1938 rozhodla československá vláda o zavedení jízdy vpravo a že se za existence republiky již toto rozhodnutí nerealizovalo. Jezdit vpravo se ale nezačalo až 1. května 1939, jak by z jeho textu mohlo vyplynout, neboť vyjma Prahy byl pravostranný provoz zaveden v podstatě okamžitě po německé okupaci a vzniku protektorátu.

Přestože následující kapitola o lodní dopravě je kratší, přináší některé zcela nové poznatky. V tomto smyslu jsou velmi zajímavé informace o splavňování a odminování Dunaje po osvobození Československa či údaje o málo známé lodní dopravě a jejich formách na dalších slovenských řekách. Zaujatý čtenář by si jistě přál dočíst se více o pracích na Vážské kaskádě či o slovenských plánech na získání vlastní flotily námořních motorových lodí.

Poslední kapitola, věnovaná letectví, je vzhledem k ranému období tohoto oboru dopravy pochopitelně nejkratší. Sleduje vývoj leteckých společností, zejména Československých státních aerolinií a Československé letecké společnosti, jakož i výrobců letecké techniky v meziválečném Československu. Autor ještě jasněji než v předchozích kapitolách dokumentuje závislost Slovenského státu na Německu v důležitých otázkách dopravy, jelikož letectví nabylo zejména vojenského významu. I v této kapitole jsou naznačeny zajímavé česko-slovenské diference, například v počtu zaměstnanců podle národnosti po obnově Československých aerolinií – jak Sabol dokládá, mezi tisícovkou zaměstnanců bylo pouze devětasedmdesát slovenské národnosti.

Autor ve své práci vychází z rozsáhlé škály pramenů a literatury. Pro obecnou charakteristiku hospodářského vývoje a jednotlivých dopravních oborů pracuje zejména se známými českými a slovenskými syntézami a monografiemi,³ samozřejmě je využito nejnovějších odborných článků a studií. Zahraniční práce autor

3 Viz např. ČAPLOVIČ, Dušan – ČIČAJ, Viliam – KOVÁČ, Dušan – LIPTÁK, Lubomír – LUKAČKA, Ján: *Dejiny Slovenska*. Bratislava, Academic Electronic Press 2000; KAPLAN, Karel: *Československo v letech 1945–1948*, sv. 1. Praha, Státní pedagogické nakladatelství 1991;

zužitkoval jen poskrovnu, jeho pozornosti však neušla zásadní publikace italské historičky Valentiny Favy.⁴ Jinak je však text založen především na interpretaci dobového tisku a nevydaných pramenů z fondů Slovenského národního archivu a Národního archivu České republiky.⁵ Právě zpracování rozsáhlého množství archivního materiálu představuje klíčový přínos celé publikace.

Kvalitu publikace poněkud snižují dva nedostatky. V prvé řadě je to časté opakování informací, ale i celých pasáží, zejména na prvních devadesáti stranách. Například text, který se věnuje obecnému hospodářskému vývoji Slovenska v první polovině dvacátého století, se znovu doslova vrací v části o železniční dopravě. Druhá výtka se týká gramatické stránky textu. Publikace zřejmě neprošla řádnou jazykovou korekturou, což má za následek velmi časté překlepy, špatně srozumitelnou stavbu některých vět, chybějící čárky v souvětích a podobně. To pro slovenské i české čtenáře nemusí být zásadní problém, což už ale neplatí pro chybné přepisy cizích názvů, zejména pokud se pak převezmou v citacích nebo si je čtenáři zafixují.

Miroslav Sabol sice ve své monografii nepřichází s žádným novátorským přístupem ani nemá ambici měnit zažitá paradigmatata, ale důsledným využitím nezpracovaných pramenů výrazně doplnil a rozšířil současný stav poznání o slovenské a české dopravě v první polovině dvacátého století.

RYCHLÍK, Jan: *Češi a Slováci ve 20. století: Spolupráce a konflikty 1914–1992*. Praha, Vyšehrad – Ústav pro studium totalitních režimů 2012.

4 FAVA, Valentina: *The socialist people's car: Automobiles, shortages and consent in the Czechoslovak road to mass production (1918–64)*. Amsterdam, Amsterdam University Press 2013.

5 V nemalé míře autor využil také dokumenty Státního archivu v Prešově, Vojenského historického archivu v Bratislavě a Podnikového archivu Východoslovenských elektráren v Košicích.

Recenze

Gestapo mýtů zbavené?

Karel Černý

McDONOUGH, Frank: *Gestapo: Mýtus a realita Hitlerovy tajné policie*. Z angličtiny přeložil Jindřich Mandák. Praha, Vyšehrad 2016, 292 strany, ISBN 978-80-7429-742-7.

Zkušený britský historik Frank McDonough je profesorem mezinárodních dějin na Liverpoolské univerzitě Johna Moorese a zaměřuje se na dějiny nacistického Německa. Ve svých pracích, založených na archivním výzkumu a hluboké znalosti literatury, nechává s oblibou vyniknout dramatické příběhy jednotlivců, jako například ve slavné knize o Sophii Schollové, zakladatelce studentské odbojové organizace Bílá růže.¹ Plná atraktivních příběhů, citací oživujících text a velkých, především však malých aktérů dobových dramát je také recenzovaná kniha o dějinách gestapa (*Geheime Staatspolizei*).² Kromě toho se ale pokouší nabídnout i novou, revizionistickou interpretaci role tajné policie v totalitní společnosti. Řadí se tím do širšího revizionistického proudu historických prací o nacistickém Německa, z nichž je možné zmínit například syntetizující *Nové dějiny* třetí říše Michaela Burleigha, *Svůdný klam Třetí říše* Petera Reichela, objeveně přibližující dějiny každodennosti v Hitlerově diktatuře, nebo nejnověji prvoplánově provokativní *Totální*

---

1 McDonOUGH, Frank: *Sophie Scholl: The Real Story of the Woman Who Defied Hitler*. Stroud (Gloucestershire), The History Press 2010.

2 Původní vydání: *The Myth and Reality of Hitler's Secret Police*. London, Hodder & Stoughton 2015.

rauš Normana Ohlera.³ Tato revizionistická ambice je přitom hlavním přínosem, a zároveň i slabinou recenzované knihy. Kromě toho je nutno hned od počátku číst knihu s vědomím, že McDonough píše výlučně o dějinách gestapa na území nacistického Německa, a nikoliv už o jeho působení na okupovaných územích, včetně Protektorátu Čechy a Morava. To přesvědčivost některých jeho netradičních závěrů do značné míry oslabuje.

McDonough nesouhlasí se zavedeným pohledem na úlohu politické policie v „totalitním“ režimu, jehož prototypem je výklad Hannah Arendtové v její klasické práci *Původ totalitarismu*.⁴ Podle tohoto stále převládajícího, poněkud orwellovského nazírání jsou všechny takovéto režimy bytostně závislé na všudypřítomné a všemocné tajné policii, díky níž mohou diktátoři typu Adolfa Hitlera nebo Josifa Stalina z centra kontrolovat všechny sféry společnosti. Přežijí jen díky tomu, že ve společnosti zmanipulované propagandou a ochromené strachem z neustálých honů na „nepřátele státu“ zakoření vzájemná nedůvěra mezi lidmi, udavačství a pocit bezmoci. Podle autora ovšem tento stereotypní pohled neodpovídá realitě. Tvrdí, že nacistický režim byl relativně populární, a proto obyvatele nemusel k poslušnosti donucovat. Těm loajálním pak nechával svobodu a iniciativu, což mu poskytovalo dynamiku. Například mladí, radikální a na kariéru orientovaní byrokraté často přicházeli s návrhy, které Hitler – označovaný autorem jako „slabý diktátor“ – jen zpětně převzal a podpořil. Vývoj nacistického Německa tak podle McDonougha nebyl tolik formován předními pohlaváry „shora“, což je převládající optika odvozená od logiky norimberského procesu, ale mnohdy „zdola“, relativně autonomními kádry i sebevědomými občany, kteří se čas od času režimu a jeho tajné policii úspěšně vzepřeli.

V tomto kontextu pak McDonough líčí gestapo jako malou, podfinancovanou a přetíženou organizaci, která se svými patnácti tisíci zaměstnanci (v roce 1939) mohla jen stěží kontrolovat šestašedesát milionů obyvatel. Jeho pracovníci vesměs nebyli ideologicky zfanatizované stvůry, ale kariérní detektivové ze „staré školy“. Tito bývalí kriminalisté si potrpěli na podrobné, rigorózní a úmorné vyšetřování v souladu s předpisy, přičemž velká část případů byla uzavřena bez obvinění. Jen menší část skončila u soudu, ale i zde bývaly obvyklé nízké tresty, mimo jiné proto, že vyšetřovatelé, prokurátoři i soudci se nepřidržovali jen předpisů, ale podle autora projevovali i lidskost. Moc gestapa přitom byla omezena a vyvažována mocí prokuratury a soudů. Zdaleka ne všichni tak ze spárů gestapa putovali do jím spravovaných koncentračních táborů. Přitom dvě třetiny případů začaly udáním od občanů, nikoliv iniciativou tajných policistů; autor v kapitole „Udávej bližního svého“ (s. 133–159) odhaduje, že zhruba třetina udání byla motivována osobními konflikty. „Gestapáci“ se nezaměřovali na běžné Němce, kteří se jich podle autora pravděpodobně vůbec neobávali. Cílili na specifické skupiny:

3 BURLEIGH, Michael: *Třetí říše: Nové dějiny*. Praha, Argo 2008; REICHEL, Peter: *Svůdný klam Třetí říše: Fascinující a násilná tvář fašismu*. Praha, Argo 2004; OHLER, Norman: *Totální rauš: Drogy ve třetí říši*. Brno, Host 2016.

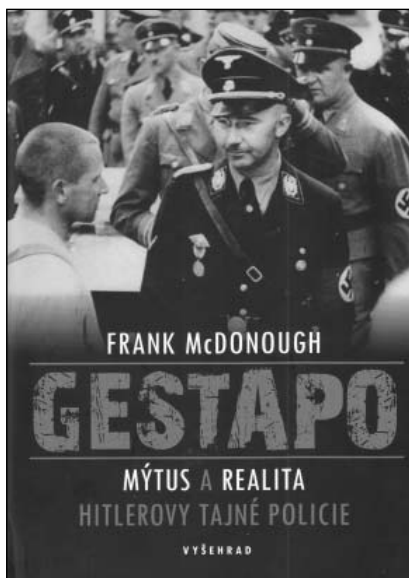
4 ARENDTOVÁ, Hannah: *Původ totalitarismu*, sv. 1–3. Praha, OIKOYMENH 1996 a 2013.

na politické a poté šířeji definované rasové nepřátele režimu. Teprve s koncem války a personální proměnou gestapa prý rostla i jeho brutalita a snad i obávanost.

McDonough v první kapitole s názvem „Počátky gestapa“ (s. 19–50) zcela v duchu svého revizionistického relativizování připomíná, že s tajnou policií v Německu nepřišli nacisté. Tradice politického špehování začala po šoku z revoluce roku 1848 a pokračovala po sjednocení Německa (1871) i za Výmarské republiky (od roku 1918). V centru její pozornosti byli vždy komunisté, později i nacisté. Centrální příběh kapitoly však hovoří o chaotickém boji různých nacistických vůdců a frakcí o podobu a kontrolu rodícího se gestapa.

Do tvrdého střetu se kvůli tajné policii dostali tři hlavní a autonomní aktéři. Hermann Göring, který od roku 1933 se svou pravou rukou Rudolfem Dielsem ovládal pruské ministerstvo vnitra a policii, se pokoušel do jedné celonárodní organizace sloučit politická oddělení decentralizovaných policejních útvarů jednotlivých spolkových zemí. Gestapo ostatně vzniklo na půdorysu Göringem vydaných zákonů, schválených po šokujícím požáru Reichstagu. Tehdy byla „kvůli ochraně lidu a státu“ pozastavena platnost výmarské ústavy, zavedl se institut takzvané ochranné vazby, umožňující zadržovat „nepřátele lidu“ bez sdělení obvinění a řádného soudu, vznikly specializované politické tribunály. Konkurenci gestapa představovaly milice SA (*Sturmabteilungen*), určené k zastrahování politických oponentů, pod vedením Ernsta Röhma. Ten z nich chtěl vytvořit tajnou policii a usiloval i o podřízení armády. Tyto bojůvky se zdiskreditovaly, když jejich členové v řadách později raději zrušené takzvané pomocné policie chaoticky a improvizovaně, bez kontroly a dohledu vyšších míst naháněli, mučili, internovali a popravovali komunisty. Rozsáhlými pravomocemi a sítí budovaných koncentračních táborů obdařené gestapo nakonec na úkor Göringa i Röhma získaly v roce 1934 pod kontrolu oddíly SS (*Schutzstaffel*), vedené Heinrichem Himmlerem a jeho pravou rukou Reinhardtem Heydrichem. Koncentrace moci v rukou Himmlera a mladého ambiciózního Heydricha byla podle McDonougha sice bezprecedentní, přesto relativní. Během takzvané Noci dlouhých nožů (1934) oddíly SS, metodicky vraždící podle předem připravených seznamů pod záminkou obav z převratu, sice zlikvidovaly špičky SA. Jejich členové však v následné odvetě povraždili na sto padesát příslušníků SS a pachatelé nebyli vypátráni, což podle autora svědčí o omezené moci totalitního státu. Gestapo kromě toho čelilo kritice zevnitř režimu. Ministr vnitra Wilhelm Frick chtěl omezit moc gestapa, velitelů koncentračních táborů i SS, tak aby podléhali jemu a vládě,

ne Hitlerovi. Konzervativní kritikové měli v úmyslu změnit režim zpět od totality k autoritářství. Argumentovali, že poté co hlavní hrozby pro režim v podobě komunistů a SA byly zlikvidovány, koncentrační tábory ani gestapo už nejsou zapotřebí. Na to Himmler reagoval rozšířením definice nepřátel státu. Přesměroval tak cíle své organizace, čímž dodal oprávnění její další existenci a rozvoji.

O personálním složení a organizačním půdorysu tajné policie pojednává druhá kapitola „Muži a metody gestapa“ (s. 51–67). Dobová propaganda, jež podle McDonougha ovlivnila i poválečný pohled, sice tvrdila, že její agenti jsou všude. Reálně bylo ale gestapo nepočetné, a tedy slabé. V době svého vzniku (1933) mělo tisíc zaměstnanců, roku 1939 patnáct tisíc a na svém vrcholu v roce 1944 dvaatřicet tisíc pracovníků, rozptýlených v padesáti čtyřech oblastních úřadovnách (včetně okupovaných území). Prvním typem zaměstnance byl starší řadový detektiv pocházející z nižší střední nebo dělnické vrstvy. Jejich nábor nebyl určován členstvím v nacistické straně (*Nationalsozialistische deutsche Arbeitspartei* – NSDAP), ale zkušenostmi. Často byli pod gestapo převeleni z kriminálky, v případě neuposlechnutí jim hrozila ztráta práce i státní penze. Nezajímala je ideologie, ale policejní řemeslo, svědomité plnění úkolů a loajalita k přímým nadřízeným. Zejména do vedoucích pozic pak byli dosazováni mladí a ambiciózní kariériste s vysokoškolskými tituly, často s doktoráty z právnických fakult. Také oni ale do NSDAP vesměs vstupovali až po roce 1933. Nešlo jim o přesvědčení, ale o hladký kariérní postup. Teprve od konce třicátých let a za války do řad gestapa přicházeli také mladí kovaní nacisté z SS či NSDAP. Autor však i jejich vyšší brutalitu přičítá nikoliv ideologické průpravě, ale absenci policejní praxe: pokud potřebovali výsledky a nedokázali si je opatřit forenzní prací, museli se uchýlovat k mučení.

Zde však autorova relativizace vede až k bagatelizaci: vše včetně mučení (odpírání spánku, vysilující cvičení, bití rákoskou, topení ve vaně, zavádění elektrického proudu) údajně probíhalo podle pravidel a excesy byly řídké díky doзору státních zástupců a vyšetřujících soudců; na okupovaných územích mimo jurisdikci gestapa se mučilo více; brutalita mířila na úzký segment vyšetřovaných (komunisty); profesionální gestapo ve srovnání s divokými akcemi amatérů z řad SA z počátků éry nacistického Německa jednalo se zadržnými v rukavičkách. Také počty politických vězňů v koncentračních táborech se autorovi zpočátku zdají nízké (čtyři tisíce v roce 1935) a svědčí prý o tom, že internace v nich byla až krajní a zřídka používanou metodou. Až po rozšíření záběru gestapa na rasové nepřátele státu se počty německých obyvatel vězněných v táborech zvyšovaly (jedenadvacet tisíc roku 1939).

Podstatnou část knihy pak tvoří čtyři kapitoly věnované jednotlivým kategoriím „nepřátel státu“: křesťanům, komunistům, sociálně nepřizpůsobivým a Židům. Nejjobvornější je zřejmě třetí kapitola „Dohled nad náboženskou vírou“ (s. 68–98), líčící méně známý střet nacistického režimu s tradičním křesťanstvím. S její pomocí McDonough asi nejpřesvědčivěji dokládá svou centrální tezi o omezené moci gestapa a režimu. Hitler se sice pokoušel co nejrychleji omezit vliv křesťanství, ale neuspěl. Odpor byl příliš velký, proto na svůj cíl (i kvůli eskalující válce) rezignoval. Podle autora Hitler neměl nic proti zbožnosti, mělo ale jít o zbožnost

antikřesťanskou. Křesťanství totiž chápal jako příznak morálního úpadku a oduševnětý degenerovaného judaismu. Zároveň chtěl vytvořit loajálního občana s jednoznačně nacionální identitou, jíž nemělo nic konkurovat. Jak údajně prohlásil v soukromém rozhovoru počátkem třicátých let: „Žádný ze směrů – katolický ani protestantský – před sebou nemá budoucnost. Alespoň ne pro Němce. Člověk je buď křesťan, nebo Němec. Nemůže být obojí.“ (s. 68)

Nacistické vedení si v podání autora nakonec uvědomilo, že v krátké době nelze změnit tradiční a po staletí formované náboženské smýšlení národa. Konexe církevních představitelů tehdy sahaly do nejvyšších pater režimu, všude měly vlivné přímluvce. Represe duchovních navíc působily kontraproduktivně a měly za následek semknutí a otevřené protesty věřících. Kritičtí duchovní tak vesměs nebyli zatýkáni, málo případů se dostalo k soudu a soudci ze „staré školy“ pak vynášeli osvobozující rozsudky. Ani válka nestála na straně režimu. Křesťanství pozůstalo i zbídačené obyvatelstvo utěšovalo více než projevy straníků (za války rostla návštěvnost kostelů). Po vypuknutí války navíc režim nechtěl rozdělovat obyvatelstvo útokem na společensky vlivné křesťanství, ke kterému se podle cenzury z roku 1939 hlásilo pětadevadesát procent národa. Perzekucí církvi nechtěl ztratit popularitu. Farníci ani církevní hodnostáři se ke všemu vzájemně příliš neudávali, což ztěžovalo práci poddimenzovaného gestapa, závislého na udavačství. Jedinou církví zdecimovanou gestapem a transporty do koncentráků se tak stali od majority odcizení a důsledně pacifističtí Svědkové Jehovovi, odmítající sloužit v armádě i zbrojním průmyslu.

K protestantismu se hlásily zhruba dvě třetiny Němců, asi čtyřicet procent evangelických duchovních přitom vstoupilo do NSDAP (již v roce 1933), přičemž část jich zformovala prorežimní spolek Němečtí křesťané, zaštitěný heslem „Jeden lid. Jedna říše. Jedna víra“ (s. 71). Pokoušeli se „zreformovat“ křesťanství, což v jejich pojetí znamenalo jeho nacifikaci a zbavení „nánosů“ judaismu (opuštění symboliky kříže, revize Starého zákona). Avšak ostrá církevní opozice z takzvané Vyznavačské církve projekt zablokovala. Autor zdůrazňuje schopnost protestantů vystoupit s otevřenou kritikou neblahého vývoje války, doktrinárního znásilňování či zatýkání duchovních. Velmi málo a příliš pozdě však prý s odkazy na Desatero, zapovídající vraždit, a s poukazy na nelegálnost mimosoudního likvidování obyvatel ve vyhlazovacích táborech vystoupili na ochranu Židů. Vědomí privilegované pozice a zároveň morálního pochybení tak vyjadřuje slavný citát evangelického pastora a teologa Martina Niemöllera: „Nejdříve přišli pro socialisty a já jsem mlčel – protože jsem nebyl socialista. Pak přišli pro odboráře a já jsem mlčel – protože jsem nebyl odborář. Pak přišli pro Židy a já jsem mlčel – protože jsem nebyl Žid. Pak přišli pro mě – a už tu nezbyl nikdo, kdo by se mě zastal.“ (s. 75)

Střet Hitlerova režimu s katolickou církví, reprezentující zhruba třetinu Němců, byl ještě ostřejší. Katolické regiony (Berlín, Bavorsko, Porýní) ve volbách nikdy drtivě nepodpořily NSDAP, a proto byly považované za potenciálně rebelantské. Katolíci navíc vystoupili proti státnímu programu eutanazie. Proto je měl uchvátnout konkordát podepsaný s Vatikánem (1933). Ten však Hitler nedodržel: zabavoval církevní majetek, zavíral kostely, rušil církevní školy i mládežnické

spolky, zatýkal kněží a obviňoval je z homosexuality a zneužívání dětí. Papež Pius XI. proto v roce 1937 do říše propašoval encykliku, čtenou na všech mších, v níž nacistický režim obviňoval, že porušuje konkordát, vede „náboženskou válku“ proti křesťanství a namísto něj prosazuje „nové pohanství“. Věřící sepsali protestní petice a režim raději couvl. Frank McDonough nicméně připomíná i meze opozičního potenciálu katolické církve. Po vypuknutí války v roce 1939 se postavila vlastenecky za režim a podpořila válečné úsilí výzvou, v níž stojí: „Apelujeme na věrné, aby se připojili k plamenné modlitbě, aby Boží prozřetelnost přivedla vlast a lid k požehnanému úspěchu.“ (s. 86) Podobně šla katolická církev po celou válku naproti patriotismu obyvatel při pohřbech vojáků (obřadní vystavení přilbice, pobočných zbraní a vyznamenání). Nad rámec autorových úvah tak můžeme říci, že válka zřejmě bránila Hitlerovu režimu v důslednějším vystoupení proti církvím, ale církvím zase bránila v důslednější kritice režimu.

Čtvrtá kapitola „Hon na komunisty“ (s. 99–132) naopak líčí relativně známé události týkající se politické skupiny, kterou nacisté pronásledovali nejsystematičtěji. Je však napsaná mimořádně čtivě a okořeněná dobře vybranými citacemi z pramenů, jako je například dopis na smrt odsouzeného komunisty Waltera Husemanna adresovaný otci z roku 1943: „Buď silný! Umírám tak, jak jsem žil; jako bojovník v třídním boji! Je snadné nazývat se komunistou, dokud za to nemusíš prolít krev. Kdo doopravdy jsi, ukážeš teprve, když nastane hodina, kdy to musíš prokázat. Já jsem komunist, otče.“ (s. 99) Němečtí komunisté sice tvořili po těch sovětských nejpočetnější bolševickou stranu s třemi sty šedesáti tisíci členy, plnou mladých lidí a soustředěnou do stmelěných dělnických čtvrtí velkých měst. Pro gestapo se však v líčení autora nejednalo o vážného soupeře. První vlnu odporu v podobě neefektivního vydávání podvrtných letáků a tiskovin smetly rázné kroky nového režimu po požáru Říšského sněmu. Měli je na svědomí amatéři z řad SA i rezidentury rodícího se gestapa. Ještě v roce 1933 tak bylo zatčeno osmdesát tisíc komunistů, což byly čtyři pětiny všech Němců vzatých tehdy do „ochranné vazby“. Poté se počty zatčených rapidně snížily, odpor komunistů byl zlomen. Druhý dech komunistický odpor nakrátko nabral v podobě sabotáží válečné výroby až po napadení Sovětského svazu v létě 1941. Slabost komunistů spočívala v nedostatečné konspiraci, gestapo se mezi ně snadno infiltrovalo a v kancelářích strany se dostalo k adresářům členstva. Dělnictvo bylo navíc rozděleno mezi komunisty a sociální demokraty, levice tak byla oslabená vnitřním konfliktem a nejednotná. Další problém komunistů pak spočíval v nevěrohodné slovní ekvilibristice, již se dopouštěli ve snaze obhájit podpis nacisticko-sovětského paktu ze srpna 1939. Konečně, vlna patriotismu vyvolaná začátkem války se dotkla i opozičně naladěného segmentu populace, který by teoreticky mohl slyšet na komunistickou agitaci. Levicová opozice tak bojovala nejen s režimem, ale i s politickou netečností občanů a jakousi kulturou popírání reality, jak stálo v interní zprávě sociální demokracie z července 1938: „Lidé jsou přesvědčeni, že již nejsou žádné koncentrační tábory; prostě nechtějí věřit, že nacisté zacházejí se svými oponenty s brutální bezohledností. Nechtějí tomu věřit, protože by to pro ně bylo příliš strašné, a tak před tím raději zavírají oči.“ (s. 110) Skutečnou obavu

tak mělo gestapo ze zahraničních dělníků (v roce 1944 jich bylo v Německu šest milionů), na jejichž práci byla závislá zemědělská, a především zbrojní produkce (tvořili až třetinu dělníků ve zbrojovkách). Během války byli stále hladovější a přepracovanější, navíc čelili ponižování (zákaz styků s Němci, povinnost nosit označení). Přetížené gestapo se obávalo, že jejich frustrací komunisté využijí, což se však nestalo.

Po likvidaci komunistů a církevního disentu se gestapo zaměřilo na stále širší a mlhavě definovanou kategorii sociálních outsiderů neboli „nepřizpůsobivých osob“: recidivisty, homosexuály, prostitutky, nezaměstnané, alkoholiky, žebráky, tuláky, pouliční gangy, cikány a „slabomyslné“. Kapacity tehdy respektované rasové hygieny a eugeniky tvrdily, že takoví „rasoví nepřátelé“ národům nic nepřinášejí, nebo je dokonce zatěžují. Proto mohou být ze společnosti vyřazeni a sterilizováni (v letech 1933 až 1945 se to týkalo až čtyř set tisíc Němců). Údajně vědecké názory, že lidi lze stejně jako hospodářská zvířata zlepšovat šlechtěním, byly již dříve překlomeny do státních programů sterilizace ve Švýcarsku, Skandinávii či Spojených státech. McDonough tak v kapitole „Rasová válka proti sociálním outsiderům“ (s. 160–189) sterilizační misi gestapa opět relativizuje tím, že ji zasazuje do širšího kontextu. Stejně postupuje, když připomíná, že homosexualita byla nelegální a tvrdě pronásledovaná i jinde ve světě (v letech 1933 až 1945 bylo uvězněno v Německu sto tisíc homosexuálů, z nich polovina šla do transportů). Opět přitom ukazuje, jak iniciativu zas a znovu přebírali ambiciózní jednotlivci „zdola“ a státní politika se jim poté spolu s kroky gestapa zpětně přizpůsobovala. Například to byli především němečtí lékaři, jejichž nadpoloviční většina vstoupila do NSDAP, kdo aktivně vyhledával a navrhoval adepty na sterilizaci. Pokud jde o sterilizaci německých Romů a jejich deportaci do koncentračních táborů, gestapu zase pomohl vyčerpávající výzkum etnografa Roberta Rittera z let 1936 až 1940. Nejzajímavější pasáže této kapitoly se zřejmě týkají starosti gestapa o rebelující mládež, odmítající disciplínu vnucovanou nacisty. Dělnické výrostky přitahovala subkultura dlouhých vlasů a výletů za město, spojených se zpěvem a konzumací alkoholu (například komunita *Edelweiss Piraten*). Neměli sice jasnou ideologii, ale s oblibou útočili na Hitlerovu mládež (*Hitlerjugend*) a ničili nacistické nápisy. Šlo vesměs o bezprizorní dospívající, kteří přišli o dozor ze strany odvedených či padlých otců i Hitlerem rozpuštěných katolických mládežnických organizací. Na druhou stranu jim slušný dělnický plat dal ekonomickou nezávislost i značné sebevědomí. „Mládež swingu a jazzu“ z vyšších a vzdělaných vrstev velkoměst zase přitahovaly taneční večery a zakázaná britská či americká kultura.

Oddíl „Pronásledování Židů“ (s. 190–219) se zabývá patrně nejznámější kapitolou v boji nacistického státu proti „rasovým nepřítelům“. Zároveň nejméně přesvědčivě dokládá autorovu tezi o omezené moci gestapa, v jehož „židovské“ sekci seděl i známý organizátor „konečného řešení“ Adolf Eichmann. Před gestapem a transporty se podařilo ukrýt jen asi pět tisícům německých Židů, další stačili emigrovat nebo se zachránili díky vyjmutí partnerů ze smíšených manželství. Do koncentračních táborů byly nakonec v letech 1940 až 1944 deportovány 134 tisíce německých Židů. McDonough přitom připomíná skutečnost, že

oblastní úřadovny gestapa přenášely svou práci na místní židovské rady, které musely naplňovat požadovanou kvótu pro transport. Nejvíce proti gestapu vystupovaly árijské ženy, které neváhaly veřejně demonstrovat proti internaci svých židovských manželů, přičemž režim jim mnohdy ustoupil.

Němečtí Židé tvořili nepatrnou a po zrovnoprávnění v roce 1871 rychle se asimilující menšinu (v roce 1933 žilo v Německu 525 tisíc Židů, což představovalo 1,1 procento populace). Za první světové války vyjádřilo sto tisíc německých Židů vlastenecký postoj, když narukovalo do armády (třicet tisíc jich pak bylo vyznamenáno a dvanáct tisíc padlo). Téměř dvacet tisíc Židů v letech 1881 až 1933 konvertovalo k protestantismu, ještě rychleji se mezi Židy šířila smíšená manželství; z patnácti procent v roce 1901 vzrostl jejich podíl na čtyřiačtyřicet procent v roce 1933. McDonough se zde opírá o vlivný narativ historičky Sarah Ann Gordonové publikovaný v práci *Hitler, Němci a židovská otázka*.⁵ Podle něj majorita získala v důsledku rychlého vzestupu Židů pocit, že vše ovládají. Zároveň s tím se prosadila představa, že když budou z lukrativních postů odstraněni, jejich pozice zaujmou árijci. Socioekonomické rozvrstvení židovské menšiny tomuto pohledu odpovídalo. Podle údajů z roku 1933 jednašedesát procent Židů pracovalo v podnikání a obchodu, jen dvaadvacet procent v průmyslu a pouhé dvě procenta v zemědělství. Oproti tomu pouze osmnáct procent Němců podnikalo nebo obchodovalo, čtyřicet procent jich pracovalo ve výrobě a celých devětdvacet procent v zemědělství. Nejzřetelněji se privilegované socioekonomické postavení Židů projevovalo na špici třídní hierarchie, kde se nadproporčně koncentrovali v elitních kruzích: tvořili třiačtyřicet procent vedení bank, osmdesát procent vedení berlínské burzy a ředitelů tamních divadel (a psali tři čtvrtiny uváděných her), šestnáct procent advokátů, dvanáct procent vysokoškolských profesorů (devatenáct procent po započtení konvertitů), deset procent lékařů či zubařů. Deset z dvaatřiceti tehdejších německých nositelů Nobelovy ceny byli Židé (v letech 1905 až 1931). Představovali tak velmi silnou konkurenci německé kulturní, vědecké i ekonomické elitě. Němce z nižších vrstev pak mohlo v éře hyperinflationy a drahoty iritovat, že nakupují u Židů (vlastnili čtvrtinu maloobchodu nebo jednačtyřicet procent sběren železa).

Na druhou stranu však byli Židé dobře integrovaní do německé společnosti, podle McDonougha je proto bylo nutné od árijských sousedů a přátel prostřednictvím série dílčích kroků odcizit: nejprve byli vytlačeni z ekonomiky, státní správy a školství, poté z veřejného prostoru a kontaktů se sousedy, až nakonec došlo na deportace. Židé proto také zprvu doufali, že je vypjatý antisemitismus jen přechodným jevem a po čase odezní. Židovská střední vrstva se až do roku 1938 snažila udržet zdání normálního života a zejména židovští muži dlouho odmítali emigrovat. Jako obvykle podle autora přicházela iniciativa nejprve „zdola“ v podobě lokálně organizovaných bojkotů obchodů, pogromů a plakátových antisemitských kampaní z dílny aktivistů SS a SA. Stát spolu s gestapem vstoupil

5 GORDON, Sarah Ann: *Hitler, Germans and the Jewish Question*. Princeton (New Jersey), Princeton University Press 1984.

výrazně do hry až v souvislosti s norimberskými zákony z roku 1935, které zbavovaly Židy občanství a zakazovaly jim sexuální styky s árijci (takzvaný přečin prznění rasy byl prý opět šetřen primárně na základě udání občanů, gestapo však nasazovalo i placené provokatérky). Represe eskalovaly během roku 1938 v sérii protižidovských zákonů (povinná registrace hotovosti a majetku, uzavření tří čtvrtin židovských podniků) a událostech takzvané Křišťálové noci. Během tohoto centrálně řízeného a státem organizovaného pogromu nehořely jen synagogy a nerozbitely se jen výlohy židovských obchodů, ale státní složky včetně gestapa zadržely na třicet tisíc Židů a deset tisíc jich odeslaly do koncentračních táborů. Izolaci od spoluobčanů podporovala další omezení v každodenním životě: Židé již nesměli vůbec podnikat, jezdit autem či veřejnou dopravou, vstoupit do určitých ulic a čtvrtí, byli vyloučeni i ze základních škol, divadel, lázní, kin a parků, byla pro ně omezena nákupní doba v obchodech s potravinami. Nařízení nosit žlutou hvězdu a první transporty pak následovaly v roce 1941.

V závěrečné kapitole „Gestapo před soudem“ (s. 220–248) autor konstatuje, že západní Německo se nedokázalo vyrovnat se zločiny gestapa. Norimberský tribunál sice rozhodl, že šlo o zločineckou organizaci, denacifikační soudy však většinu obviněných očistily. Pokud již byl někdo odsouzen, tak k nízkým trestům. Obhájci gestapáků se v duchu teze o „organizované nezodpovědnosti“, kterou v této souvislosti rozebírá například Zygmunt Bauman v knize *Modernita a holocaust*,⁶ odvolávali na to, že postupovali důsledně podle tehdy platných zákonů, poslouchali rozkazy shora, reagovali na udání občanů zdola, byli při práci omezeni a kontrolováni prokurátory a soudci zprava a zleva, ke gestapu byli převeleni proti své vůli od kriminálky a podobně. Navíc se žaloba, stejně jako historici typu McDonougha, potýkala s neřešitelným problémem, že pamětníci byli mrtví, nechtěli vypovídat nebo se ocitli v Sovětské okupační zóně Německa.

Hlavní heuristický problém McDonoughovy knihy spočívá v tom, že většina archivů gestapa byla zničena při spojeneckých náletech nebo samotným gestapem. Autor tak pracuje s jediným kompletně zachovaným archivem oblastní úřadovny gestapa v Porýní (Düsseldorfu), a jeho prameny proto nejsou reprezentativní. Jako málo podložené pak působí autorem s oblibou citované a pozitivisticky se tvářící statistiky, a zejména jeho ambiciózní zobecnění o omezené roli tajné policie při formování totalitní společnosti.

Autor v této souvislosti navíc pomíjí skutečnost, že lidé nejsou ovlivněni a nejednají podle toho, jaký svět (podle archivních údajů) doopravdy je, ale podle toho, jak sami svět (inter)subjektivně chápou a interpretují. Pokud se tedy budou domnívat, že gestapo je početné, všudypřítomné a všemocné, budou jím natolik vystrašeni, že v důsledku bude tajná policie skutečně vlivná a všemocná. Koneckonců teroristické organizace bývají zpravidla také nepočetné a slabé, ale vliv na politické události získávají právě tím, že zasévají strach mezi obyvatele, jehož prostřednictvím se jim daří přesvědčit všechny o své síle a kapacitě neomezeně páchat další a další teror. Další slabina teze o omezené moci gestapa by patrně vynikla v konfrontaci

6 BAUMAN, Zygmunt: *Modernita a holocaust*. Praha, Sociologické nakladatelství 2003.

jeho „uhlazenějšího“ fungování na území Německa a zřejmě daleko brutálnějších postupů na okupovaných územích. Fungováním gestapa mimo Německo se však McDonough nezabývá a nesleduje jeho postup v boji s cizími odbojáři. Kniha Franka McDonougha je tak silná a přesvědčivá při zpochybňování některých zavedených představ a klišé o roli tajné policie v nacistickém Německu, slabší a méně důvěryhodná však je ve snaze formulovat silnou konkurenční tezi.

Recenze

Policie v Marseille a vichistický režim

Dalibor Vácha

KITSON, Simon: *Police and Politics in Marseille, 1936–1945*. Leiden, Brill 2014, 326 stran, ISBN 978-90-04-24835-9.

Simon Kitson je britský historik, který působí na Aucklandské univerzitě na Novém Zélandu a stal se uznávaným odborníkem na dějiny vichistické Francie.¹ Zařadil se tak k těm angloamerickým historikům, kteří výrazně přispěli k poznání temnějších stránek francouzských dějin ve dvacátém století (nejznámější je u nás patrně Robert O. Paxton). Také význam jeho knihy *Policie a politika v Marseille, 1936–1945*, jež vzešla z disertační práce autora, spočívá v neotřelém pohledu, méně zatíženém rozsáhlými (a mnohdy vášnivými) diskusemi nad fenomény kolaborace a odboje ve francouzské historiografii a společnosti. Tento pohled je přitom založen na důkladném studiu archivních materiálů ve francouzských institucích, což není zdaleka samozřejmé a dodává mu to i heuristickou přesvědčivost. K hlavním kladům knihy patří interdisciplinarita, propojující přístupy sociálních dějin a dějin policie s takzvanými velkými politickými dějinami.

---

1 Viz např. KITSON, Simon: *Vichy et la chasse aux espions nazis*. Paris, Autrement 2005; TÝŽ: *The Hunt for Nazis Spies*. Chicago, Chicago University Press 2008; DIAMOND, Hanna – KITSON, Simon: *Vichy, Resistance, Liberation: Essays in Honour of Rod Kedword*. Oxford, Berg 2005.

V úvodu knihy autor načrtává strukturu policejních složek ve Francii v dané době a představuje samotné město Marseille. V roce 2013 bylo sice zvoleno evropským městem kultury, současně se ale jedná o místo s vysokou mírou kriminality, spojené zejména s drogami. Právě tímto středomořským přístavem historicky vstupovaly drogy do Francie i Evropy. Je poměrně příhodné, že si autor vybral ke svým analýzám případovou studii jednoho města. Nicméně se nabízí otázka, zda zrovna Marseille bylo v tomto případě ideální volbou, neboť – jak Kitson sám přiznává – druhé největší město Francie a jeho policejní sbor měly v rámci celé země do jisté míry výjimečný charakter.

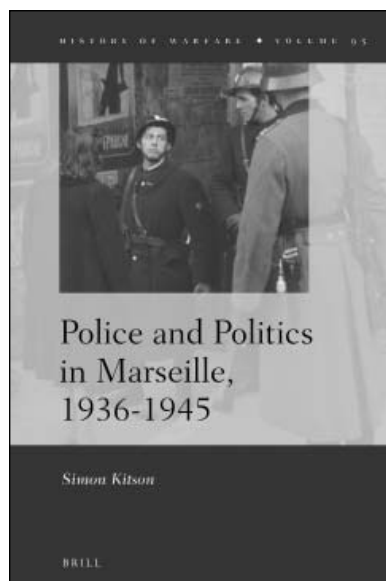
V prvních dvou kapitolách („Od naděje ke zklamání: Policejní zkušenost Lidové fronty“ a „Marseille jako Chicago“) přináší autor spoustu informací, které pro mnohé čtenáře mohou být zcela nové či překvapující. Počátečním bodem výkladu jsou volby v roce 1936, které byly spojeny s násilím v ulicích a v nichž se policisté i osobně politicky angažovali. Radikalizovala je neoblíbená vláda Pierra Lavala a byl u nich zřetelný příklon k levici, nikoliv však ke komunistům. Politicky aktivní byly i policejní odbory a opomíjet nelze ani propojení policie se zednáři. S politikou přímo souvisely problémy s imigrací, prohlubující již existující xenofobii, nebo konflikty mezi jednotlivými názorovými proudy a stranami či hnutími ve městě. Politictí imigranti přicházeli zejména ze Španělska, zasaženého občanskou válkou, na druhé straně docházelo k pokusům nakupovat a pašovat zbraně pro frankistické povstalce. Policisté v Marseille se před válkou profilovali velmi antikomunisticky, po uzavření paktu Molotov–Ribbentrop v létě 1939 byla dobře patrná vzájemná podpora mezi policisty a socialistickou stranou, která se projevovala také společnou nenávisť vůči komunistům. Svou roli v politice hrály i požadavky na regulaci automobilové dopravy (v Marseille byly ve druhé polovině třicátých let instalovány první semaforey) nebo leteckého provozu. Autor opakovaně připomíná, že Marseille se v meziválečném období označovalo obecně za Chicago Evropy neboli za evropské město gangů. Vysoká míra zločinnosti byla i mezi policejními úředníky. Policisté byli nejčastěji zapojeni do prostituce jako ochránci, brali úplatky při návštěvách veřejných domů, a dokonce si přilepšovali i jako „pasáci“. K dalším zločinům rozšířeným v marseilleském policejním sboru patřila korupce, vydírání, pašování, krádeže, hazardní sázky, klientelismus a stranou nelze ponechat ani policejní brutalitu.

Třetí kapitola „Entuziasmus a spolupráce: Začátek vlády Vichy“ již analyzuje situaci v policejním sboru Marseille po zapojení Francie do války. Počátek konfliktu s sebou přinesl několik jasně patrných následků, například pokles morálky v policejním sboru, spojený s náhlou vysokou nemocností. Vichistický režim po válečné porážce v létě 1940 na samém počátku vnesl do řad policie mírný optimismus, neboť sliboval zvýšení její prestiže. Policie v Marseille dostala řadu nových úkolů, mezi něž patřila cenzura dopisů a vyřizování narůstajícího počtu anonymních udání. Vichistické vedení bylo vůči policii velmi vstřícné a prezentovalo ji jako důkaz vlastní legitimacy, přesto jí zcela nevěřilo. Její loajalitu si zajišťovalo i hrozbami a několika pokusy o číстку v jejích řadách, ty nicméně narazily na chronický nedostatek zaměstnanců. Snažilo se tedy alespoň změnit hierarchii velení policie, prosadit v ní větší dohled a omezit vliv odborů. K tomu jako hrozba přistupoval vznik nových

bezpečnostních paralelních struktur, které policii konkurovaly. Rychle se také snižovaly počty uchazečů o práci u policie, protože tato služba byla veřejně spojována s kolaborací a nacistickým terorem. Všechny tyto negativní faktory nakonec velkou část policejního sboru v Marseille radikalizovaly. Třetí kapitola knihy zásadním způsobem přispívá k plasticitě celkového obrazu a ukazuje, že se Kitson snažil nahlížet dané téma z mnoha úhlů a nedržel se pouze událostních dějin, jak to bývá třeba právě v souvislosti s dějinami protinacistického odboje obvyklé.

Ve čtvrté kapitole s názvem „Kontrola nad opozicí“ autor využívá návštěvy maršála Philippa Pétaína v Marseille počátkem prosince 1940 k tomu, aby ukázal postupy policie při potlačování skupin opozičních k vichistickému režimu. Tamní policie tehdy provedla dvacet tisíc preventivních zatčení, nemálo z nich zcela nahodile. Marseille se totiž stalo důležitým střediskem odporu jako klíčová součást únikové sítě pro spojenecké vojáky z Francie, respektive z celé okupované Evropy. Ke gaullistickému hnutí odporu však zpočátku vládla značná nedůvěra, sdílený defétismus by se dal vyjádřit větou: „Když porazili naši armádu za pár týdnů, jakou šanci můžeme mít nyní?“ (s. 93) Nicméně od roku 1942 se začala měnit nálada jak ve společnosti, tak v policii – narůstala podpora generála Charlese de Gaulla a současně se snižovala míra anglofobie. Dva roky policejní podpory politiky Vichy tak rychle odeznívaly.

Pátá kapitola „Antisemitské aktivity“ dokumentuje, jak se vichistický režim podílel na holokaustu. Usiloval především o to zbavit se cizích Židů, ale za využití místní policie jim přitom bránil opuštět Marseille, aby mohli být předáni do německých rukou. Ve vichistické Francii bylo údajně umístěno až třicet tisíc Židů v internačních táborech, kde vládly nelidské podmínky. Připomeňme, že v celé Francii bylo za války zatčeno sedmdesát šest tisíc Židů a většinu těchto operací, po nichž následovaly deportace do nacistických vyhlazovacích táborů, provedly francouzské policejní orgány. Až v roce 1942 se začaly probouzet sympatie francouzské veřejnosti k pronásledovaným Židům, do té doby byli lidé k jejich osudům spíše lhostejní. Autor uvádí, že policisté v Marseille byli více xenofobní než běžní obyvatelé – důvodem byla jejich profesní konfrontace s odvrácenou stranou imigrace – nedá se však podle autora vždy mluvit o antisemitismu, spíše o obecné xenofobii. Při zátazích na Židy se stále častěji projevovala i v jejich řadách pasivní rezistence, často se policisté „dívali stranou“ nebo pracovali pomalu, skutečně aktivní pomoc Židům byla však výjimkou. Místy je ovšem zjevné, že Kitson odsouvá problematiku xenofobie a antisemitismu mezi policisty trochu stranou, což by mohlo být částečně

důsledkem (úmyslného) nevyužívání pramenů osobní povahy. Někdy se pak v jeho podání jedná pouze o popis činů, nikoliv o jejich hlubší analýzu.

Následující kapitola „Hon na německé špiony“ popisuje narůstající aktivity německých tajných služeb v Marseille a okolí a jejich konfrontaci s vichistickým režimem. Město bylo terčem zájmu špionáže hned z několika důvodů: kvůli sílícímu gaullistickému hnutí, přítomnosti vichistického vojska a skutečnosti, že zdejší přístav představoval bránu do francouzské severní Afriky. Francouzská (vichistická) tajná služba trpěla stejnými nemocemi jako v předválečném období, měla nedostatek zdrojů i lidí, navíc byla její kontrarozvědka z nemalé části propojena s hnutím odporu. Hlavními činnostmi kontrarozvědky v Marseille bylo odposlouchávání, kontrola pošty, sledování, domovní prohlídky a občasné zatýkání podezřelých. Vichy sice spolupracovalo s německými agenty v boji proti hnutí odporu a poskytlo jim větší pravomoci či asistenci francouzské policie, ta nicméně v mnoha případech pomáhala pronásledovaným. Práci jí usnadňovali okázale neopatrní němečtí agenti, kteří nedodržovali ani základní pravidla utajení, čímž těmto snahám francouzských policistů nahrávali. Při německých operacích v Marseille se „záhadně“ ztrácely důkazy (případně byly zadržovány) a někdy byl podezřelým dokonce umožněn útek.

Sedmá kapitola „Vyrvané srdce Marseille“ popisuje německou okupaci města v polovině listopadu 1942, kdy se Němci rozhodli vyčistit jisté oblasti města od zločinu. Vybrali si Vieux Quartiers (Staré čtvrtě), právem považované za domov prostituce, překupnictví, podloudnictví, padělatelství a vlastně všech představitelných kriminálních činů. Francouzská policie byla donucena ke spolupráci a nakonec byla poměrně aktivní vzhledem k přesvědčení, že pokud čistku provedou Francouzi, budou ji mít spíše pod kontrolou a zabrání Němcům ve větších excesech. To se jim úplně nepovedlo, v oblasti bylo srovnáno se zemí čtrnáct set budov a z pětadvaceti tisíc lidí se stali bezdomovci. Všichni zatčení Židé byli odvezeni do koncentračních táborů a pravděpodobně nikdo z nich nepřežil.

V kapitole „Neloajalita a nespolehlivost“ autor sice nejdříve představuje policii jako základ vichistické kolaborace s Němci a poukazuje na důležitost dohody mezi generálním tajemníkem vichistické policie René Bousquetem a velitelem SS a německé policie ve Francii Carlem Obergem, na jejímž základě byla francouzská policie od srpna 1942 ještě více podřízena Němcům (pro jižní zónu byla dohoda platná od jara 1943). V Marseille tehdy narůstaly obavy orgánů režimu z hnutí odporu, mezi lednem 1943 a srpnem 1944 podniklo jenom v tomto městě 218 útoků. Zhruba od poloviny roku 1943 už neměla marseillská policie důvěru vichistického režimu ani Němců. Sítila podpora odboje mezi nižšími hodnostmi, zatímco vyšší hodnosti byly ještě loajální k Vichy. Policisté byli přitom znechuceni nedostačujícím systémem odměn, podezřívavostí nadřízených a malou prestiží ve společnosti. V osobním životě čelili problémům s ubytováním i zásobováním, v profesním životě to bylo podobné: policejní stanice se ocitly v havarijním stavu a k dispozici byla pouze špatná výzbroj. Policisté se vyhýbali zatýkání osob, když věděli, že budou bez soudu předány Němcům. V policii začaly fungovat alternativní hierarchie s napojením na gaullisty, na socialisty a obecně na hnutí odporu. Policisté často odbojovým sítím pomáhali, aniž by byli přímo jejich členy. Autor tvrdí, že marseilleská policie

byla společně s tamními železničáři profesní skupinou nejvíce zapojenou do odboje (ale i do kolaborace).

V kapitole „Nový obchod s otroky“ Simon Kitson analyzuje roli místní policie při odvozech francouzského obyvatelstva na takzvané nucené nasazení v Německé říši. Němci zpočátku využívali pouze dobrovolníky, to ale brzy nestačilo. Dělníci z Francie byli tedy „vyměnění“ za internované francouzské válečné zajatce a nakonec bylo ustanoveno dvouleté nucené nasazení pro Francouze narozené mezi lety 1920 a 1922 (s jistými výjimkami). Nicméně policie tento zákon odmítala prosazovat a většinou se jej snažila víceméně obcházet. Tato forma pasivní rezistence byla důležitá, protože se policie musela účastnit velkých operací za účelem hledání osob, které se vyhýbaly nucenému nasazení. Výsledky těchto akcí byly sice mizivé, ale veřejnost stále vnímala policii negativně, protože navenek působila dojem, že se snaží zákon dodržovat a aktivně prosazovat. Tyto operace měly ještě dva zásadní důsledky. Snižovaly již tak slabou popularitu vichistického režimu, takže se dalo bez nadsázky mluvit o rozpadu jeho autority. A současně přiváděly nadbytek nových rekrutů do řad policie, protože zaměstnání v bezpečnostních složkách bylo jedním ze způsobů, jak se vyhnout nasazení v říši. S těmito rekruty přicházelo do policejních oddílů nemálo gaullistů a komunistů. V okupované Francii utíkali lidé ohrožení nuceným nasazením k makistům, to však v okolí Marseille nebylo možné.

Desátá kapitola „Noví rivalové“ pojednává o nárůstu konkurence pro místní policii ze strany gestapa, Bezpečnostní policie (*Sicherheitspolizei* – SiPo) a Bezpečnostní služby (*Sicherheitsdienst* – SD) hned po německé okupaci Marseille. Další konkurencí, o to více nenáviděnou, byla paramilitární Francouzská milice (*Milice française*). Ta například rozdávala lidem jídlo zabavené na černém trhu, ale tato její kampaň neslavila úspěch, protože obyvatelé s ní nechtěli mít nic společného. Milice byla na rozdíl od policie vyzbrojena automatickými zbraněmi a neštítala se vražd či rabování. Její členstvo bylo značně heterogenní – zahrnovalo ideové fašisty, oportunisty i odbojáře, kteří hodlali organizaci rozkládat zevnitř. Právě tato milice byla hlavním soupeřem marseilleské policie. Další ozbrojenou složkou byla Francouzská lidová strana (*Parti populaire française*), která měla zhruba dvě stovky členů a zaměřovala se na „lov“ odmítačů nuceného nasazení a Židů – za každého chyceného Žida byla odměna tisíc franků. Policie pochopitelně sdílela extrémní nechuť veřejnosti k těmto paralelním organizacím, které „obsazovaly“ její výsostné profesní teritorium a podle policistů se zčásti rekrutovaly z kriminálního prostředí. Na druhou stranu existovalo i personální propojení mezi policií a paramilitárními skupinami, protože k nim přecházeli propuštění policisté.

Předposlední kapitola „Na cestě k osvobození“ analyzuje základní pocit nejistoty, který se v souvislosti s blížícím se osvobozením zmocňoval policistů a mnohdy i široké veřejnosti v Marseille. Objevovaly se fámy o evakuaci města, masakrech, německých plánech a podobně. Zároveň sílily obavy, že nový režim bude po osvobození propouštět zaměstnance, kteří byli loajální k Vichy. V krizové situaci se také zvyšovala rizika policejního povolání: agresivita zločinců stoupala a hrozily tvrdé tresty pro nedbalé úředníky nebo pro policisty, kteří se například nechali odzbrojit hnutím odporu. Policie už celkově nebyla loajální k vichistickému režimu a ocitla se na pokraji

kolapsu. Němečtí okupanti proto od roku 1944 dávali stále větší pravomoci do rukou paralelních organizací. Hned po vyloštění Spojenců v Normandii se policisté opět hromadně hlásili na marodce, stejně jako na začátku války. Autor zmiňuje i srpnové povstání v Marseille, nicméně v něm policie nebyla tak aktivní jako v Paříži.

Závěrečná kapitola „Nová policie pro novou Francii“ nalézá marseilleskou policii po osvobození v kritické situaci, materiální i personální. Vysoká míra běžné kriminality byla pro ni nevládnutelná, a navíc si veřejnost chtěla srovnat účty s kolaboranty. Vznikaly opět paralelní struktury ohrožující pozici policie, nicméně centrální reformy směřovaly vlastně k vytvoření nového policejního sboru. Nejdříve byla na řadě rozsáhlá a relativně rychlá čistka, během níž bylo celkově ve francouzské policii vyměněno devadesát procent vyšších šarží, polovina středních a čtvrtina nižších, přičemž uvolněná místa obsazovali odbojáři. K nejdůležitějším úkolům nové policie patřil boj s černým trhem (zejména potravinovým), který z velké části zásobovali američtí vojáci kávou, čokoládou, cigaretami a podobně. Díky jejich přítomnosti také stoupal počet prostitutek, hlavně neregistrovaných, a spolu s tím se šířily pohlavní choroby i organizovaný zločin. Přes všechny reformy však policie zůstala zkorumpovaná. Všeobecný sociální úpadek v přístavním městě se pochopitelně dotkl i policistů a vedlejší příjmy byly často tím jediným, co je dělilo od chudoby. Na druhé straně se podařilo rychle odstranit popřevratové paralelní bezpečnostní struktury.

V závěru Simon Kitson (stejně jako jinde v textu) operuje s klíčovým pojmem „historická paměť“, který dává do souvislosti s mýty o vichistické policii. K těm hlavním patřila představa, že policie s Němci i režimem ve Vichy kolaborovala ve velkém a dobrovolně. Podobně se vžilo přesvědčení o zbabělosti vichistické policie a jejím setrvalém propojení se zločinem z předválečného období. Přestože na obou těchto mýtech bylo něco pravdy, autor dokazuje, že skutečnost byla mnohem pestřejší a takové generalizace nejsou opodstatněné. Dalšími analytickými pojmy v knize jsou „disciplína“ a „hierarchická kontrola“, samotnou policii autor chápe jako specifickou subkulturu. Z hlediska svého vlastního odborného zájmu mohou jen kvitovat, že Kitson v celé knize neopomíná (alespoň v dílčích sondách) policejní každodennost v Marseille, ač k jejímu popisu využívá převážně prameny institucionální povahy.

Knihu lze jen doporučit, protože patří k titulům, které metodologicky i tematicky vybočují z nepřehledné historické produkce vztahující se k dějinám druhé světové války. V českém prostředí může sloužit jako inspirace pro bádání o protektorátních bezpečnostních strukturách a jejich podílu na kolaboraci s okupačními úřady či na odbojové činnosti. Paralel k situaci v Protektorátu Čechy a Morava by se zde jistě dalo najít více, od personální „propustnosti“ hranice mezi policejními sbory a paralelními bezpečnostními strukturami přes sociální postavení policistů až po jejich reakce na okupaci, odboj a osvobození.